

ՄՏ. ԶՈՐՅԱՆ

ՄԱՐԴԱԶՈՐԻ ԿՈՄՈՒՆԻԶՄ

ՈՇՏՅՐԱՏ

ՅԵՐԵՎԱՆ

89/1.99

1930

9 - 83

NOV 2011

91.99
2-83

ay

US. 2013 ԱՆ

Միտի Կոմիտե Բարակը:

Ա. Զոհրաբյան

26/1 30

ՎԱՐԴԱԶՈՐԻ ԶԻՆՈՒՆԸ

ԲԷ

ՊԵՏՃՐԱՏ 1930 ՅԵՐԵՎԱՆ

12 APR 1919

30149

ՎԱՐԴԱՋՈՐԻ ԿՈՄՈՒՆԸ

Ով հող ունի — նա կախի ունի
 Գրան. առած:

I

Գյուղը Վարդաձոր ե կոչվում, գուցե, մաս-
 րի թփերի պատճառով, վոր առատորեն լցնում
 են այն հովիտը, ուր փռված ե ինքը Վարդա-
 ձորը: Մասրի թփեր կան գետի ափերին, ար-
 տերի միջակներում և հեռու լեռնալանջերին.
 փոքր ու մեծ խմբերով, բայց մեծ մասամբ կա-
 նաչ փնջերի նման, տարածվում են նրանք
 ամեն կողմ: Գարնանը տալիս են սպիտակ վար-
 դեր, ուշ աշնանը՝ կարմիր մասուր, վոր աղջիկ-
 ներ ու կանայք քաղում են կեռ շամփուրներով
 և արևի տակ չորացնելով, ձմեռը յեփում են
 կարմիր մասրամածուն:

Յեվ դա Վարդաձորում համարվում ե ըն-
 տիր կերակուրներից մեկը:

Աղքատ ե Վարդաձորը, բայց ջրառատ: Դրա
 համար ել վարդաձորցիք ասում են.

— Հացներս պակաս ա, բայց ջուրներս՝ լավ...

Ու կարծես պարծենում են, վոր այդպես ե:
 Հացը՝ գլուխը քարը, ջուրը հո կա... Ճիշտ ե,
 շատ տարրերնակ ե թվում նրանց այդ հայտա-
 րարութիւնը, բայց վարդաձորցիք իրավունք

1728
 39

Հրատ. № 1324

Գրառեպ. № 5235 (բ) Պատ. № 611 Տիրած 2000

Պետհրատի չեղժրորդ տպարան Յերևանում.

ունեն պարծենալու: Վորովհետև նրանց մոտ՝ սարերում՝ գյուղեր կան, վոր աղքատության, հացի պակասության յետ միասին շուր ել չունեն:

Այ թե ինչու են պարծենում վարդաձորցիք: Բացի այն, վոր շրջակայքում կան բազմաթիվ աղբյուրներ, հենց գյուղի կողքով ել անցնում ե մի գետ, վոր ջրում ե վարդաձորցիների տավարն ու բոստանները: Զմեռը, ճիշտ ե, նրա ջուրը բարակում ե քիչ, բայց գարնանը, յերբ դաշտի ու սարերի ձյունն սկսում ե հալվել—նա պղտորվում ե, ուռչում, կատաղում ե հեզ, գրեթե նվազած ձախը փոխում մոլեգլին ու ահռելի թշուր: Հոսում ե սրընթաց, պղտոր ու մթին ալիքները՝ բանակների նման առաջ մղելով: Յեղայդ ժամանակ թե մարդ թե անասուն զգուշանում են նրանից: Յերբեմն նա դուրս ե գալիս ափերից ե հեղեղում շուրջը գտնվող դեռևս չըցանված հողերը: Այդ լինում ե ե հորդ անձրևներին, բայց գլխավորապես այն ժամանակ յերբ արևից հալվող ձյուները բազմաթիվ վտակներ կազմած՝ պղտոր աղմուկով իջնում են լեռնալանջերից ե թափվում նրա մեջ:

Այդպիսի գեպքերում, այսինքն գետի շատ վարարած տարին, վարդաձորի ձերերը գուշակում են, վոր տարին լավ տարի ե լինելու:

Այդպես վարարած եր գետը ե այս տարի... Բայց թե ում համար լավ կլիներ տարին—գրեթե վար ե ասել. սակային նա վատ լուսացավ Ավետանց Ահարոնի համար:

Վաղ գարնան մի մութ յերեկո, յերբ վարարած գետը մոնչում ու տնքում եր գյուղի մոտ—Ահարոնը մենմենակ ու մռայլ, հոնի ձեռնափայտը ձեռին՝ գնում եր տուն. Մութի մեջ նրա գեմքը լավ չեր յերևում, բայց անկանոն քայլածքից ե այն բանից, վոր ձեռնափայտը անսովոր թրրեկացնում եր գետնին—յերևում եր, վոր սատիկ զայրացած ե: Դա յերևում ե ե այն բանից վոր նա տնքում եր մոնչալու պես ե գլուխը շարժում շուտ-շուտ:

Քանի մոտենում եր տանը, այնքան նրա զայրույթի նշանները շատանում եյին. տնքոցները դառնում եյին հաճախակի ե ձեռնափայտն ավելի ուժգին եր զարկվում գետնին: Իսկ յերբ տան դուռը ուսով բաց արավ ու ներս մտավ՝ կնոջն ու աղային տեսավ,—այնպես խորը տրեփաց, կարծես մի բան փլվեց հաղթ կրծքի տակ.

— Ի՞նչ ին ասում, այ մարդ. ինչի՞ ին կանչել—հարցրեց կինը նրա տնքոցից անհանգստացած, ձեռի գուլպան ծնկանը դնելով:

Ահարոնը բաց թողած դուռը շրխկացրեց, ձեռնափայտը դեմ արավ շեմափայտին, մի քա-

նի ծանր քայլ արավ դեպի սենյակի կենտրոնը և, կնոջը պատասխանելու փոխարեն, գլխարկը նետեց տախտի վրա: Բացվեց նրա՝ վոզնու գուլն մագերով գլուխը:

— Լիբբ լրբի զավակ,—ասաց նա իրար սեղմած ատամների արանքից:—Իրան ու արած բաներին... Հը՛մ: Նոր հավեր են դուրս յեկել, յերկաթե ձուեր են ածում: Հացթուխ Մարանի տղեն ենքան ա մեծացել, մեծ մարդ դառել, վոր մարդու ել մարդատեղ չի դնում...

— Ի՞նչ ե պատահել, այ մարդ,—անհանգստացավ նորից կինը՝ Նազու աքիրը, ձեռի գուլպան ծնկանը պահած, մտահոգ աչքերը մարդուն հսկելով:—Ի՞նչ ին ասում ախր. մի ասա տեսանք...

— Լրբեր,—կրկնեց Ահարոնը և բարկությունից քացով խփեց առջևից անցնող կատվին:— Կորի, շան անտեր...

Կատուն յետևը ծռած ու վոտի մեկը բարձրացրած՝ փախավ-մտավ տախտի տակ ու մլավեց այնտեղ:

Տղան՝ Գալոն, վոր մոտ յերեսուն տարեկան, մաշված դեմքով յերիտասարդ եր, խեթ նայեց հորը և յերեսը կրկին դարձրեց դեպի պատը:

Նազու աքիրը անհամբերությունից ճաքում եր.

— Լավ, այ մարդ, մի ասա տեսանք ի՞նչ ասին ե. ի՞նչի ին կանչել ե...

— Լավ բանի համար հո չեն կանչել լրբերը. կամ հարկ կամ տուրք: Դուքանը փակեցինք՝ ելի չպրծանք: «Կանչեցի, ասում ե, հայտնեմ»...

— Ո՞վ ա ասում:

— Մարանի տղեն, վոր հիմի, վոչ բարով, նախագահ ա:

— Հա, ի՞նչ ա ասում:

— «Կանչեցի, ասում ա, հայտնեմ, վոր ես տարի ձեր կարտուղատեղը չվարեք»: «Խի» — ասում եմ: «Թե՛ դա վեր ենք դրել»: «Ինչի՛, ինչո՞ւ համար»... «Պետք ա», — ասում ա. — «Կոմունենք սարքելու»: «Կոմունը վո՞րն ա» ասում եմ: «Դե յես չեմ նստելու բացատրեմ: Միայն հայտնում եմ, վոր իմանաք — ուրիշ վոչինչ»... Հացթուխ Մարանի տղան գրափառ ա ջարդում. «Չեմ նստելու բացատրեմ»... Լայաղ չի անում խոսել... Հը՛մ...

— «Կոմունը» վո՞րն ա, այ մարդ:

Ահարոնը տնքաց ու ձեռքերը յետևը դրած՝ շարունակեց անց ու դարձը:

— Յես ինչ գիտեմ, գլուխն իրենց քարը:

— Կոմունը,—ասաց Գարոն, ավելի մորը դառնալով, քան հորը.—են որը խոսում էյին, վոր Զաքարանյ Բենոն ա՛ ուզում եղպես բան սարքի: Մի՞թամ միասին վարեն, ցանեն: Մի քա՜նի ել ընկեր ա գտել, ասում են...

Ծնողները լսեցին Գարոյին և շարունակեցին իրենցը:

— Ասում ա՛ «գու. հող շատ ունես»...

— Բա չասիր, վոր եղ իմ ամենալավ հողն ա:

— «Հենց դրա համար ել, ասում ա, պետք ա»:

— Բա չասիր, վոր առել եմ, այ կրակվեն դրանք:

— Ասում ա՛ մեր որենքում հողն առնել-ծախել չկա: Հողը մերն ա. ում ուզենք՝ կտանք, ումից ուզենք՝ կխլենք: «Վո՛նց թե, ասում եմ, յես կովով, փողով հող առնեմ, դուք խլե՛ք»... Ասում ա՛ «ունեցել ես, առել ես»... Տես, քոսոտ Մարանի տղեն ենքան ա զարգացել, վոր որենքից ա խոսում: Սրա-Նրա հացով մեծացել ա, հիմի...

— Մեր հացի մեջ աղ չկա,—ասաց կինը,—աչքերը քոռացնի: Դոսոտ մերը վոտաբորիկ գալիս եր աղաչում-խնդրում, վոր ուրիշ հացթուխ չկանչեմ. խղճում էյի, թե վորքի տեր ա, թող հերվի, ըսխա մեծացնի...

— Հիմի մեծացել ա. տես մարդու ել մարդատեղ ա՛ դնում...

— Մեր հացն աչքերը քոռացնի,—կրկնեց Նազլու աքիրը: — Մի տեսնեմ, ենենց շշպրեմ վոր—շունը ձեռիցը հաց չառնի. ել վոչ մեծ ա մնացել, վոչ պուճուր...

Ահարոնը ծանր հոգոց քաշեց ու դուխն որորեց. նրա ալեխառն մազերով ծածկված ծր-նոտները ծռավեցին, քթածակերը լայնացան:

— Ե՛հ, աշխարհս լրբացավ,—ասաց նա:— Ասածուն ու սրբերին են հայհոյում, ուր մնաց թե...

— Դե, նրանցում ելյեթե մի գորություն կա,—վրա բերեց Նազլու աքիրը,—թող քարե կար-կուտ թափի եղ լրբերի գլխին, վոր իմանամ թե յերկնային պատիժ կա...

Ու Նազլու աքիրը ձեռները, ջերմեռանդ աղոթողի նման, բարձրացրեց վեր:

— Ասում ա՛ «ունեցել ես—առել ես»: Ե՛, աշխատել եմ, առել եմ: Ուրիշների նման պա-րապ չեմ նստել, գողություն չեմ արել... քըր-տինք եմ թափել:

— Լավ, ես սաղ գեղում մենակ մեր հողը տեսնի,—ավելի հուզվեց Նազլու աքիրը:

— Սողոմի հողն ել են վեր դնում. մեր

կողքի կարտուղատեղը,—պատասխանեց Ահարոնը, մի քիչ հանգստացած, վոր ինքը մենակ չի:

Մարդ ու կին խոսեցին ելի կոմունի մասին. արդյոք ինչ պիտի լինի այդ «կոմունը», վոր այդքան հող եւ վերցնում: Յեւ Գարոն նորից միջամտեց խոսակցության ու ասաց, վոր այդ «կոմունը» սարքելու ե Զաքարանց Բենոն:

— Մթամ միասին պտի վարեն, ցանեն: Մի քանի ել ընկեր ա գտել, ասում են...

— Բենոն. Գայանի տղեն,—ասաց մայրը:— Մի բարի պտուղ ել նա չի, հողեմ գլուխը. երեկվա գաղի մինն ել նա ա .. Մի տարի տերտերանց տավարը պահում եր, հախը կտրեցին—չկտրեցին,—մի մանեթի. համար կռիվ սարքեց, վողորմածիկ տերտերին ուշունց տվեց. հողեմ նրա թոկից փախած գլուխն ել ենտեղ: Ռուսաստանից հաղիա յեկավ...

— Դրա համար եր ենտեղ նստած լիբբը,—գլխի ընկավ Ահարոնը:

— Ասում են՝ ուզում ա...—սկսեց Գարոն, բայց ծնողները նրան ելի չուզեցին լսել, ավելի շուտ ուշադրութուն չեյին դարձնում նրա վրա:

Ծնողներն առհասարակ, մանավանդ հայրը, վորդու հետ չունեցին: Պատճառը Գարոյի վատ վարքն էր: Զահել ժամանակ շ բախնելով գնո մ եր քաղաք՝ ընկեր տղերանց հետ «ժամանակ

անց՝ ացնում», հոր խանութից տարած փո երով քեֆ անում, վրայի շորերից մեկը կամ յերկուս, ծախած վերադառնում: Ահագին անհամություն եր լինում: Հայրը թքում եր, մրում, չեր ո գում սուն ընդունել, մայրը՝ նույնպես վատ խոսքեր եր ասում: Բայց շուտով սկսում եր լալ ե մարդուն համոզել. «ամոթ ե»... Այդ տեսնելով՝ բարեկամ-ազգական խորհուրդ տվին. «Պսակի, թող տանու ըլի»... Ահարոնը լսեց ե պսակ ց: Հարսը լավն եր, լավ ել ոժիտ բերեց, բայց Գարոն մի ամիս հետո նորից իրեն գցեց քաղաք՝ ընկեր տղերանց հետ քեֆ անելու ե ժամանակ անցկացնելու: Ու յերկա՛ր չվերադարձավ: Մի որ ել (այդ պատերազմի տարին եր) լսեցին՝ Գարոն կամավոր ե գրվել, գնացել ե «հային ոգնելու»: Գյուղացիք զարմացան ե հեգնեցին, թե խի, իրա հերը հայ չի, ինչո՞ւ իրա հորը չի ոգնում, խանութի գործերը մենակ ե անում»... Իսկ ծնո՛ղները տխրեցին ավելի, քան յերբեք. նրանք իրենց խայտառակված զգացին գյուղի մեջ, վոր Գարոն վոչ միայն չուղղվեց, այլ մի ամսական հարսին թողեց ու գնաց. ե վորոշեցին նրան ել իրենց «վորդին չհամարել»: Ինչ վերաբերում ե հարսին, նա յել, ավելի գյուղի աղաթը հարգելու համար, սպասեց մի տարի ու, վերջը, գնաց հորանց տուն: Այնուհետեւ յերեք տարի անց՝ Գա-

րոն վերադառնալ՝ վրան-գլուխը զգզզված, ան-
ճանաչելի, մուրացիկի նման: Հայրը՝ Ահարոնը
չեր ուզում տուն թողնել, բայց մայրն աղաչեց-
պաղատեց, վոր խոտասիրտ չլինի... Ու հիմա
Ահարոնը աչքով-աչք չուներ նրան տեսնելու:
Մայրն ել եր աչքից զցել, բայց խղճում եր և,
տեղն յեկած ժամանակ, խրատում, վոր մի բան
անի, մի գործի մտնի: Գյուղում ծառայություն
չկար, և նա ինքն ել չգիտեր, թե ինչ կարող ե
անել, ուստի աշխատում եր տանը ոգտակար
լինել և այնպես անել, վոր հորը դուր գա... Ա-
հարոնը, սակայն, շարունակում եր վորդու հետ
չխոսել, ու միշտ առիթ եր փնտռում իր զժգո-
հությունը նրան հայտնելու: Այժմ ել խոսելով,
թե՝ «գյաղաները գեղի տեր են դառել» — ուզեց
ելի վորդուն խայթել:

— Քոստո Մարանին հավան չես, — ասաց
նա կնոջը, — բայց նա քեզանից բախտավոր ա:
Քեզ նման փուչ տղի տեր չի:

— Լավ, այ մարդ, լավ, — ասաց կինը մեղմ,
հաշտարար ձայնով, ամուսնու բարկությունը
չզրգուելու համար: — Լավ ա նրա պես տղեն չլի
ել, վոր ուրիշի տուն ա քանդում:

— Իսկ քունն ում տունն ա շինում, — խայ-
թեց Ահարոնը նորից, սենյակի մեջտեղը կանգ-
նելով, վիզը մի կողմի վրա թեքած ու վիճելու:

պատրաստ: — Մի կորեկի ոգուտ տալիս ա
քեզ...

Գարոն յերեսն ավելի դարձրեց դեպի պատը
ու գլուխը կախեց:

Բայց Ահարոնը, առանց նրա կողմը նայե-
լու, շարունակեց.

— Բա վոր յես նամուսով տղա ունենայի՝
եսպես կվարվեյի՞ն ինձ հետ... Բա լավ տղեն
կթողնեմ, վոր վոսկու պես հողն ուրիշի ձեռն
ընկնի. հը՞...

Ահարոնն ինքն ել գիտեր վոր Գարոն վո-
չինչ չի կարող անել, բայց այդ ըոպելին նա կարիք
եր զգում բարկությունը մեկի գլխին թափելու:
Յեվ հարմարը վորդին եր:

Յերբ հայրն սկսեց հանդիմանությունը, Գա-
րոն, ինչպես միշտ այդպիսի դեպքերում, վեր-
կացավ, գլխարկն առավ ու դուրս յեկավ ան-
խոս:

Հայրը գլուխն որորեց նրա յետևից.

— Յես ել կասեմ՝ լոշումը հալվա ունեմ...

II

Ձաքարենց Բենոն, վորի մասին խոսում
եյին Ահարոնի ընտանիքում, Ռուսաստանից նոր
եր յեկել գյուղ: — Յերկարաճիտ կոշիկներ ուներ,
կիսամուշտակ և գլխին՝ ականջակալներով մի

գլխարկ, վորը, գլուղացիները տեսնելուն պես նմանեցրին շան «լոշտակ» ականջներին: Զինվոր գնալուց հետո՝ Բենոն վեց-յոթ տարի բացակայեց գլուղից: Նորահինգ տարի գործի մեջ ել յեղել, հետո մասնակցել եր քաղաքացիական կռիվներին, ապա վերջին յերկու տարին ծառայել եր ինչ-վոր լազարեթում, իբրև սանիտար բայց վորովհետև, իր ասելով, այդ քաղաքի «ոգի չեղ վերցրել», բժիշկները խորհուրդ էյին տվել գնալ հայրենիք... Հիմա յեկել եր... Նրա հայրը վաղուց եր մեռել, փոքր յեղբայրն ել, նրա բացակայության ժամանակ, անտառում փայտ կտրելիս՝ ծառի տակն եր ընկել-մեռել: Մնացել եր միայն պոռավ մայրը, և ուրիշ վոչ-վոք Առաջվա պես մայրը ապրում եր իրենց պապական տանը, վորի պատերն անտառ քարից էյին, ու հողով դրած, այնպես վոր դարունը պատերը արանքին միշտ կանանչ եր դուրս գալիս, իսկ անձրև ժամանակ հո՛ տունը կաթում եր. ավել շուտ մրաջուր եր թափվում առաստաղից, վորովհետև տունը միաժամանակ թոնրատուն եր ոճորքն ու պատերն ամբողջ՝ սև մուր. թվում եր սև ներկած: Պառավ Գայանը պահում եր մի այծ, հավեր, հասնում եր սրահնրա բանին, մասնած եր անում ու գլուխը պահում, սպասելով թե չէր պիտի դա Բենոն, վոր պսակի ու հան

գլխատանա, վոր յեթե մեռնի ել «սրտին դարդ չլինի»... Յեվ ահա յերկու-յերեք շաբաթ եր Բենոն յեկել եր: Ուրախությունից պառավի վորը գետին չեղ գալիս: Առաջին որերը շատ գնացող-յեկող, աչքալույս ասող յեղավ: Յեկան բարեկամ, հարեան, ընկեր տղերք. ասեցին-խոսեցին: Մի որ ել իմացան, վոր Բենոն «կոմուն» ե ուզում կազմել և դիմել ե արդեն գլուղխորդին, վոր իրեն հող տան:

Յեվ այդ իսկ յերեկո, յերբ Ահարոնի ընտանիքում խոսում էյին հողի մասին, այդ նույն ժամին Բենոյի տանը հավաքված էյին նրա ընկերները՝ Վարթեանը, Պառավանց Սերգոն, Սրապը և Պողոսանց Յեղեկը: Քանի որ եր նրանք Բենոյի մշտական հաճախորդներն էյին դառել, գնում-գալիս էյին, ասում-խոսում, խորհրդակցում: Այժմ յեկել էյին հատկապես իմանալու, թե ինչ պատասխան ե տվել գլուղխորդի նախագահը հող տալու մասին:

Ու Բենոն ականջակալներով գլխարկն առնելը՝ անափուց սեղանին դրած, պատմում եր, թե ինչ ե ասել նախագահը: Սեղանին դրած, հիսը ապակուն կպած փոքրիկ ձեռնալամպը հաղիվ եր լուսավորում մրոտ թոնրատունը, և ընկերներն այդ լամպի շուրջը բոլորած՝ հետաքրքիր լսում էյին նրան.

— Գնացի, ախպեր, նախագի մոտ, — ասում էր Բենոն առանձին գոհ դեմքով: — Ես իրեք անգամ ա գնում եմ ու, պետք ա ասեմ, խելոք տղա յե: Մեր գեղացի ա, բայց խելոք ա. մի քիչ ել, բեռում ա, հանաքչի ա: «Ինչ մագարիչ կանես, ասում ա, Բենո, վոր քեզ լավ հող տամ»: «Ինչ կուզես, ասում եմ, սերովնա, միայն թե լավ հող ըլի»,... Ասում ա՝ ջրի (գետի) կողքին հին կաղիճնի հող կա — են կտամ, մեկ էլ՝ Ավետանց Ահարոնի ու Սաղաթելանց Սողոմի կարտուլատեղը, վոր իրար կողքի չեն»...

— Հա՛. խաբաւո, մոժնա, — ասաց Վարթեվանը, կարճ միջուքով մի գյուղացի, վոր ուսերին գցել եր մի հին բամբակած կիսավերարկու, դրա տակին հագել մի հին ժիլետ, վորի տակից յերևում եր հին գունավոր շապկի կուրծքն ու փեշերը: Նա խոսեց և, ուրախ ու հավանություն տվող հայացքով, նայեց Բենոյին: — Հողերը՝ լավ հողեր են, ջրի ել մոտ...

— Հետո՞, — հարցրեց Սրապը, վոր սուր դեմքով յերիտասարդ եր, աչքի մեկը փոքր ինչ ծուռ:

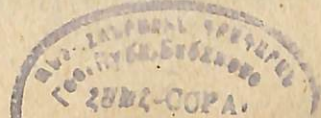
— Հետո յել ինչ: Իմ աչքի առաջ կանչեց Սողոմոնին ու Ահարոնին ու ասաց, վոր կարտուլատեղերն եւ տարի չվարեն:

— Բա նրանք ինչ ասին, — հետաքրքրվեց Սերգոն:

— Թե փողով ենք առել, եսպես-ենպես, մեր ապրուստը եղ հողերն են, փեյնել ենք, բան: Տիգրանը՝ նախագին բանի տեղ չդրեց, «Պուք ուրիշ հողեր ել ունեք, — ասավ, — իսկ դրանք մեզ պետք են»:

— Մալադե՛ց Տիգրան, — ասաց Վարթեվանը, — խաբաւո՛... Ուրեմն կոմունը գլուխ ա դալի: Խաբաւո՛...

Վարթեվանը իբրև նախկին պրստային կառապան, խոսելիս սովորաբար ուսերեն եր խոսում: Թեև յերկու-յերեք տարի յե յեկել եր գյուղ, բայց իր սովորությունները դեռ չեր մոռացել. հագնվում եր ելի կառապանի պես — յերկարածիտ կոպիտ կոշիկներ՝ կրունկներին ահագին մեխեր խփած, վոր քայլելիս դրիկ-դրիկում էին. թըվում եր պայտած ձի յեր քայլում տախտակի վրայով: Ուսերին միշտ գցում եր մի հին կիսամուշտակ, հագնում եր հին ժիլետը, վորի տակից յերևում եր հին գունավոր շապկի կուրծքն ու փեշերը: Ու հետո՝ խոսում եր միշտ ուսերեն խոսնելով: Հիմա յել վոր ուսերեն խոսքեր եր ասում, այդ մասամբ նրա համար եր, վորովհետև Բենոն Ռուսաստանից եր յեկել, ուզում եր այդ հանգամանքը շեշտել: Այս ել պիտի ասել, վոր նա ուսերեն խոսնում եր մեկ վատ տրամադրության ժամանակ (հայհոյում եր ուսերեն),

մեկ լավ տրամադրութեան միջոցին: Իսկ այժմ լավ տրամադրութեան մեջ եր, վորովհետեւ «կոմունը» կազմելու պատճառներէց մեկն ինքն եր... Չնայած յերկու-յերեք տարի առաջ յեկել եր գյուղ, մի լուծ յեզն եր առել, ապրում եր վար ու ցանքով, բայց ամեն գարնան կարոտութեան մեջ եր լինում, միշտ մնում եր առանց սերմի ու առանց հացի—կին ուներ, չորս յերեխա: Առաջ, յերբ կառապան եր կախեթի տակսում—ռոճիկն ուղարկում եր, կինը՝ ծայրը ծայրին եր հասցնում մի կերպ: Բայց յերբ պոստային տրակտում կառքերը վերացրին ու նրանց տեղը ավտոմոբիլային յերթեկեկութուն հաստատեցին, վարթեանը մնաց անգործ: Հայհոյեց ավտոմոբիլ հնարողին ել, կառքերի տեղ ավտո մոցնողին ել ու յեկավ գյուղ՝ լիկվիդացիոն ստացած 120 ու. ձեռին: Նա յերբեք միանգամից այդքան գումար չեր ունեցել, և կարծում եր դրանով մի քանի տարի կապրի: Բայց գյուղ գալով՝ տեսավ, վոր ուրիշ գործ չի լինելու իր համար, պետք ե հողից հաց վաստակի, ուստի կնոջ խորհրդով, գրնեց մի լուծ յեզ ու զբաղվեց վար ու ցանքով: Բայց հողի տվածը չեր հերքում, մինչև իսկ սերմն ել ուտում եին: Չեր ոգնում և այն, վոր նա մի յերկու շաբթով գնում եր վեց վերստի վրա գալն—վող փոքրիկ քաղաքը՝ յերկաթուղու համար ա-

վազ կրելու: Չե, դժվար եր: Այս տարի յել նա սերմացու չուներ, և յերբ Բենոն նոր յեկած ժամանակ խոսք բացեց իր ծառայած լազարեթի կողքի «կոմունի» մասին—վարթեանն այդ միտկը շատ հավանեց. «Բա եղպես բան եստեղ չի կարելի սարքել»... Հիմա ուրախ եր, վոր սարքվում ե... Ուրախ եր և նրա համար, վոր Ահարոնի հողը խլել են. նա Ահարոնին չեր սիրում, վորովհետեւ անցյալ տարի նրանից սերմ եր ուզել—չեր տվել:

— Վոս խաւաւո՞ւ, — ասաց նա սրտանց, չարախնդալով Ահարոնի հասցեյին:

Մյուս ընկերները լուռ եյին. նրանք այնքան ել գոհ չեյին կարծես, վոր իրենց համար հողեր են խլվել, իսկ Բենոյի մայրը՝ պառավ Գայանը, վոր տախտի մի ծայրին ծալապատիկ նրստած՝ բրդի թել եր կծիկ անում, յերբ լսեց: Վոր Սողոմի ու Ահարոնի հողերը վերցրել-տվել են իրենց տղերանց—անհանգստացավ: *

— Վա՛յ, աման,— ասաց,— խալխի հողերի հետ գործ չունեք: Ահարոնն բերանը Ղարսի բահով ձղած ա. հորդ հանդիստ չի թողնի գերեզմանում...

— Նո՛ւ յեվո, — ձեռը թափ տվեց վարթեանը, կարծես կառքի ձի յեր քշում,— թո՛ղ խոսի: Եսքան տարի ինքն ա բանեցրել, հիմի յել

մենք ոգավենք. կալի բուղսո հոր տանիցն ա բերել եղ հողը...

— Ասում եմ անեծք չթափեն, — շարունակեց պառավը, — առանց են ել հաջողության տեր չենք: Կթշնամանան, ձեզ կվնասեն... Հարուստ մարդիկ են...

— Հարուստ... Եստեղ որենք կա, թե չորանի աշխարհ ա, — ասաց Սրապը: — Հողը գյուղ-խորհուրդն ա մեզ տալիս, հո մենք չենք խլում, — շեշտեց նա, մեղքն իրենցից հեռացնելու աղնե-րե նպատակով: — Եղպես չի, Բենո, — ավելացրեց նա և, իր խոսքին հավանություն ստանալու համար, նայեց Բենոյին ու ընկերներին:

— Հալբաթ վոր մենք չենք խլել. մեզ տալիս են, մենք ել վերցնում ենք, — ասաց Սերգոն, նույնպես արգարանալու համար կարծես: Իսկ Յեզեկն ինչպես անխոս նստել եր, այնպես ել մնաց անխոս:

— Լավ կլիներ, իհարկե, անտեր հող տալին, բայց վոր եղ են տալիս, ինչ անենք: — ուսերը վեր քաշեց Սերգոն:

Վարթևանը խեթը նայեց Սերգոյին և ուղեց ինչ-վոր բան ասել, բայց Բենոն թույլ չէտվեց:

— Լավ, թողնենք եղ, — ասաց նա, — դուք հիմի ես ասեք, թե յե՞րբ պրտի վարն սկսենք:

— Առաջ մի մատաղ արեք, հետո, — խոսեց Սերգոն պառավը, յերեսը խաչակնքելով: — Մի գառը կամ մի ջուխտ աղունիկ... Արե՛ք, վոր գործներդ հաջողի...

— Առանց մատաղի ել յոլա կերթանք, — ասաց Սրապը, — մատաղը մեր ինչին ա պետք:

— Ասիլ մի, Սրապ ջան, — գլուխն որորեց պառավը: — Իմ վողորմածիկը վնր տարին մատաղ չեր անում՝ կամ կարկուտն եր թափում կամ չոր եր ըլում: Մի ասի. մատաղը լավ բան ա — աշխարհի համար ել, անձրևի, արտի համար ել...

— Անձրևի, — ծիծաղեց Սրապը: Վոնց չի: Հենց հերու չեր, այ հոբիր, խաչը հանդը տարան, մատաղ արին, անձրևի տեղ կարկուտ յեկավ...

Այս, այդ Սրապը... Սիրում եր միշտ սրան-սրան ծաղրել, վիրավորական խոսքեր ասել ու ծիծաղել:

— Մի որ ել կարկուտ կգա, Սրապ ջան, — ասաց պառավը հեզ, խրատական յեղանակով: — Բայց մատաղը յերկրի հովություն ա...

— Լավ, մերս, թող եղ մատաղը, — միջամտեց Բենոն, խոսքը կիսով չափ մորը, կիսով չափ ընկերներին ուղղելով: — Դու բուրջվական տեսա-նալից ես խոսում, մերս. եղ պրծել ա: Վառսե-նում հիմի վոչ մի մատաղ չեն անում:

— Դե հոբերն ինքը մութ էլեմենտ ա,—
ասց Սրապը, կամենալով Բենոյից յետ չմնալ
«գորաբառ» խոսելու մեջ:—Ուզում ա, ամեն բան
հնի պես ըլի: Եղ գնաց, հոբեր ջան, գնաց: Հի
խորթային իշխանութիուն ա, հասկանում ես...

Ու Սրապը կրկին ծիծաղեց:

— Ինչ ուզում եք ասեք,—համաձայնեց պա-
ռավը:—Առանց մատաղի, առանց սերմ որշնելու
հատիկը գետին չեն գցել...

Տեսնելով իրեն լսող չկա, իրեն ծաղրու-
են, նա յերեսը շուռ տվեց նեղացած, ու ել չ-
խոսեց:

Ընկերները վորոշեցին հողը վարել գութ-
նով ու փոցխել: Վորոշեցին մի մասում ցորեն
ու գարի ցանել, մյուսում՝ գետնախնձոր ու բա-
ջարեղեն: Մի քանիսը բանջարեղեն չեյին ու-
զում, բայց Բենոն համոզում էր, վոր դա ավելի
ուգուտ է, վոր իրենց լազարեթի մոտի կոմուն-
եղ մեծ մասամբ կանաչի յեր ցանում ու լազ-
րեթին տալիս:

— Բա մենք ում պիտի տանք,—ասաց Սե-
գոն նեղացած:—Վոր լազարեթին: Եստեղ լազ-
րեթ չկա. եղքան կանաչը մենք չենք ուտել
առնող ել չի ըլի:

— Կծախենք,—ասաց Բենոն:

— Ում պիտի ծախենք,—համառեց Սեգոն:

— Մի վախի. քաղաք կտանենք: Քաղաքի
մարդիկ հոգի յեն տալի կանաչի համար:

— Ե՛, առուտուր ել պիտի անենք,—գար-
մացավ Սեգոն.—Ենքան ըլի մեր հացը գա-
հերիք ա:

— Ինչ կա վոր: Վաւսեցում եղպես չեյին
անում: Իրանց հացը-բանը ցանում էյին, կանա-
չին ծախում...

— Խեղքս բան չի կտրում,—գլուխը թափ
տվեց Սեգոն:

Ընկերները դեռ յերկար պիտի խոսեյին, յե-
թե վարթեանը վեր չկենար և չհայտներ, թե ժա-
մանակն ուշ ե արդեն:

— Դե լավ,—ասաց,—վախտ ա անցկացել:
Խալխն արդեն քնած են: Գնանք:

Վեր կացան:

Սրապը մոտեցավ պառավին, կռացավ և,
վիզը յերկարած, ծաղրածուի նման մի աչքը
խփելով, նայեց նրան:

— Ավել-պակասը ներողութին, հոբեր ջան:

Ու ծիծաղեց:

— Ի՛, մասխարա,—ասաց պառավը, և նույն-
պես ծիծաղեց նրա ծամոծոթյան վրա:

Բենոն ընկերներին ճանապարհ դրեց մին-
չև բակի դուռը:

Գարնանային պարզ, զրնգուն գիշեր եր:

Աստղերը ճրագ-ճրագում եյին բարձր, խոր յեկնքում: Լեռները ծանր նստած՝ մրափում եյին հեռվում: Գյուղը քնել եր, գրեթե վոչ մի լուսամուտում լույս չեր յերևում: Խաղաղ եր, միայն վարարած գետն եր թշնամ ներքե, մեկ ել մի շուն եր կենտահաչ տալիս յեղեղեցու կողմը:

— Բարի գիշեր, Բենո:

— Բարի գիշեր, աղեք...

Ու Բենոն, աչքերով ընկեքներին ճանաչող պարն քցելուց հետո, կանգնեց մի առժամ, նստեց յերկնքին, ականջ դրեց ջրի ձայնին, շատ հաչոցին ու տարվեց մտածումներով:— Այ ջողվի վարեն, մեծ բերք ստանան— լավ կլինի: Կամաց-կամաց գործը կմեծացնեն, ձիեր կառնեն ուրիշ սարք ու կարգ, ինչպես լազարեթի մոտ կոմունը...

— Այ մերը մեռնի լազարեթի մոտի կոմունին... Ինչեր ունեյին, —ասաց նա մտքում, — հիշեց, պատկերացրեց նրանց ընդարձակ ցանքերը, նրանց գործիքները, տրակտորը, նրանց սպիտակ տները, վոր լուսավոր լուսամուտներ ունեյին և շրջապատված եյին ծառերով, ծաղիկներով:

Մտածելով՝ նա գնաց տուն, ականջակալ ներով գլխարկը կախ արավ սյունից, ապա հանգիստ վեց ու մտավ անկողին, վորից հետո մայրը ճրագը հանգցրեց ու ինքն ել սկսեց հանգել:

Նա ամաչում եր վորդու ներկայությամբ շորերը հանել:

III

Շուտով գյուղում սկսեցին խոսել Բենոյի ձեռնարկության մասին: Սկզբում ասում եյին, թե Բենոն ինչ-վոր գործ ե ուզում անել ընկերների հետ, բայց փող չունի, հետո յերբ հող ըստացան, ասին, վոր Բենոն շատ փող ե բերել Ռուսաստանից և ուզում ե ցանքս անի, տուն շինի, և վոր հող ստանալու համար՝ նա կաշառել ե գյուղխորհրդի նախագահ Տիգրանին: Այս մասին առանձնապես խոսում եյին ժամի պատի տակ, ուր սովորաբար հավաքվում եյին գյուղատաները. իրար տեսնելու, զրուցելու, նորություն խմանալու և նորություն հայտնելու: Գյուղում թեև խրճիթ-ընթերցարան կար, բայց այնտեղ գնում եյին միայն յերիտասարդներ, այն ել յերեկոները՝ կազեք կարթալու կամ՝ մեկ-մեկ, քաղաքից յեկածի լսելու: Գյուղի յերկրորդ ընթերցարանն ու ակումբը յեկեղեցու պատի տակն եր կամ, ինչպես իրենք գյուղացիներն եյին ասում. ժամի պատի տակ, ուր հաճախ քննվում եյին գյուղի խնդիրները, ուր ստեղծվում եր և հասարակական կարծիք: Տարվա բոլոր յեղանակներն այնտեղ եյին հավաքվում: Պարապ ժամա-

Աստղերը ճրագ-ճրագում եյին բարձր, խոր յեկնքում: Լեռները ծանր նստած՝ մրափում եյին հեռվում: Գյուղը քնել եւր, գրեթե վոչ մի լուսամուտում լույս չէր յերևում: Խաղաղ եւր, միայն վարարած գետն եր թշնամ ներքե, մեկ ել մի շուն եր կենտահաչ տալիս յեղեղեցու կողմ:

— Բարբի գիշեր, Բենո:

— Բարբի գիշեր, տղեք...

Ու Բենոն, աչքերով ընկեքներին ճանաչալարհ քցելուց հետո, կանգնեց մի առժամ, նայեց յերկնքին, ականջ դրեց ջրի ձայնին, շուն հաչոցին ու տարվեց մտածումներով:— Այ ջողվի վարեն, մեծ բերք ստանան— լավ կլինի: Կամ մաց-կամաց գործը կմեծացնեն, ձիեր կառնեն ուրիշ սարք ու կարգ, ինչպես լազարեթի մոտ կոմունը...

— Այ մերը մեռնի լազարեթի մոտի կոմունի... Ինչե՞ր ունեյին, —ասաց նա մտքում, —հիշեց, պատկերացրեց նրանց ընդարձակ ցանքերը, նրանց գործիքները, տրակտորը, նրանց սպիտակ տները, վոր լուսավոր լուսամուտներ ունեյին և շրջապատված եյին ծառերով, ծաղիկներով:

Մտածելով՝ նա գնաց տուն, ականջակալ ներով գլխարկը կախ արավ սյունից, ապա հանվեց ու մտավ անկողին, վորից հետո մայրը ճրագը հանգցրեց ու ինքն ել սկսեց հանվել:

Նա ամաչում եր վորդու ներկայությամբ շարերը հանել:

III

Շուտով գյուղում սկսեցին խոսել Բենոյի ձեռնարկության մասին: Սկզբում ասում եյին, թե Բենոն ինչ-վոր գործ ե ուզում անել ընկերների հետ, բայց փող չունի, հետո յերբ հող ըստացան, ասին, վոր Բենոն շատ փող ե բերել Ռուսաստանից և ուզում ե ցանքս անի, տուն շինի, և վոր հող ստանալու համար՝ նա կաշառել ե գյուղխորհրդի նախագահ Տիգրանին: Այս մասին առանձնապես խոսում եյին ժամի պատի տակ, ուր սովորաբար հավաքվում եյին գյուղատաները. իրար տեսնելու, զրուցելու, նորություն խմանալու և նորություն հայտնելու: Գյուղում թեև խրճիթ-ընթերցարան կար, բայց այնտեղ գնում եյին միայն յերիտասարդներ, այն ել յերեկոները՝ կազեթ կարթալու կամ՝ մեկ-մեկ, քաղաքից յեկածի լսելու: Գյուղի յերկրորդ ընթերցարանն ու ակումբը յեկեղեցու պատի տակն եր կամ, ինչպես իրենք գյուղացիներն եյին ասում. ժամի պատի տակը, ուր հաճախ քննվում եյին գյուղի խնդիրները, ուր ստեղծվում եր և հասարակական կարծիք: Տարվա բոլոր յեղանակներն այնտեղ եյին հավաքվում: Պարապ ժամա-

նակ ու կիրակի որերը հավաքվում էին գրեթե ամբողջ, իսկ մնացած որերը՝ ծերերը: Յեւ սովոր էին և տեղն եր հարմար:

Ամեն մեկը համարյա իր տեղն ունեւր ալ տեղ—մի-մի տաշած քար, վոր վերցրել էին հենց պարսպի գլխից ու շարել իրար կողքի, պարսպի յերկարութեամբ, իսկ մի քանիսը դրված էին գուգահեռ՝ դեմ առ դեմ նստելու համար: Մարդ կար սիրում եր կուրծքը դեմ տալ արեւին, մարդ ել կար—մեջքը: Իսկ ժամի պատժ տակ արեւ—ինչքան ուզես, առավոտից մինչև կեսօր—արեւը դուրեկան խփում եր պատին: Դուրեկան եր մանավանդ ձմեռն ու վաղ գարնան... Քարերը պատկանում էին առանձնապես ծերերին. յերբ նրանք չէին լինում—դրանց վրա նստում եր ամեն մեկը—սով պատահեր: Իսկ բոլորովին ազատ ժամանակ ոգտվում էին յերեսաները, մի մասը վեզ եր խաղում, մյուսները քարերին նստած՝ դիտում էին ընկերների խաղը, մինչև մայրերն սպառնալիքով կանչում էին նրանց. կամ ծերունիներն էին հավաքվում լուրջ մտածելու դեմքերով, ձեռնափայտերով:

Նստում էին նրանք քարերին՝ ձմեռը քուրքերով, ամառն արխալուղով: Խոսում էին վոմանք չիբուխ ծծելով, վոմանք ձեռնափայտերին դիմահար տված, վոմանք ել ձեռնափայտերով հո-

ղի վրա գծեր էին քաշում մի բան հաշվելու կամ հիշելու համար: Յերբեմն մեկն ու մեկը գլուխը դնում եր ձեռնափայտին ու տարվում հուշերով: Յերբեմն ել ծերերից մեկը տրեխացու կաշին ձեռնի գալիս եր նստում և ապակու կտորով մաքրում կաշվի մաղը կամ տրեխ գործում՝ աշխատանքով զբաղված տղի համար: Այդտեղ զրուցելու եր գալիս յերբեմն և տեր Մինասը՝ գլուղի տերտերը: Գալիս էին և գլուղի ունեւորները—Սաղաթեւանց Սողոմը, Ավետանց Ահաբոնը (մի-այն կիրակի որերը)... Յերբ մեծերը խոսում էին՝ ջահեղներն ու յերիտասարդները, նստելու տեղ չլինելու պատճառով, պազում էին կամ կանգնած լսում. մեկ-մեկ միջամտում էին զրույցներին կարճ խոսքերով կամ հեղնական ներույցներին կարճ խոսքերով, ու ծերերին վրդովում: Յերբեմն հանդարտ զրույցը փոխվում եր աղմուկալի վիճաբանութեան. խոսում էին մի քանիսը միասին, ձեռքները թափահարելով, և ամեն մեկը աշխատում եր ձայնը բարձրացնել՝ դիմացիներն համոզելու: Յետ չէին մնում այդ բանից և ծերերը: Ո՛ր, զրգոված ժամանակ՝ նրանք չիբուխները հանում էին բերաններից և ձեռնափայտերը շարժում կամ թրխկացնում գետնին: Խոսում էին, վիճում, և հաճախ իրար ծաղրում, յերեսաների նման բերանները ծռելով:

Ժամի պատի տակ իր մշտական տեղն ու
ներ և Թաթոս ամին: Առավոտյան հացն ուտելու
հետո՝ գալիս և սև մեծ հատիկներով տերողոր
մյան ձեռին նստում եր մինչև ճաշ, ապա ճաշի
հետո, մինչև յերեկո: Նա, մյուս ծերերի նման
տանը բան չեր անում. ամեն ինչ Թողել եր տը
ղաներին ու հարսներին:

— Ինչքան արել եմ, բոլ ա, հմի սրեն ձեր
ա,—ասում եր ու դուրս գալիս տնից: Հետա
քըրքըվում եր Թաթոս ամին ամեն բանով, ա
մենքի գործով. խորհուրդներ եր տալիս, իսկ ա
մենից շատ սիրում եր պատմել, թե ինչպե
ինքը մի անգամ Որդուբաթ ե գնացել և ինչե
ե տեսել այնտեղ: Անգրագետների ցուցակա
գրության ժամանակ նա յեւ ցուցակագրվեց:
Յերբ ծաղրում էյին, թե ի՞նչին ե պետք գի
տովորելը, հո գերեզմանում չպիտի կարդա, նա
պատասխանում եր.

— Խէ, շատ ել ծեր եմ. գիրը հո փոր չի
ծակի: Փող հո չեն ուզում... Փող ուզեյին ուրիշ
բան ա...

— Ախր, Թաթոս ամի,—ասում էյին,—գիր
սովորեցնում են, վոր քեզ ել բայլչեիկ շինեն:

— Ի՞նչ կա վոր. թող շինեն,—պատասխա
նում եր:—Յես հլա կսովորեմ, նրանից յեզը կը
տենանք. գրից-կագեթից կերևա—բալչովիկը լավ

ա, բալչովիկ կդառնանք, լավ չի—մեր պապա
կան հավատը կա ու կա ..

Սիրում եր Թաթոս ամին միշտ նոր բան
լսել և առաջինն ինքը պատմել ժամի պատի
տակ: Բենոյի մասին ել առաջին անգամ նա
պատմեց:

— Ասում են՝ Գայանի տղեն կոմուն ա
սարքում: Լսե՛լ եք, ա խալիսը:

— Չե,—հետաքրքիր նրան նայեցին միքա
նի հոգի:

Թաթոս ամին սիրում եր գրգռել մարդկանց
հետաքրքրությունը, դրա համար մի յերկու խոսք
ասում եր ու կանգ առնում, կամ վստովող չիբու
խը դիտմամբ խառնում եր ու փստացնում: Այս
անգամ ել նա չիբուխը տնտղեց ու գոհունա
կությամբ ծծեց մի բերան:

— Վոնց չի, հանեց չիբուխը բերնից:—Սո
ղոմի ու Ահարոնի հողերն արդեն խել-տվել են
նրանց:

— Ո՞վ ասավ,—զարմացավ Բալոնց Գարսե
վանը, վոր Սողոմի խնամին եր (նրա աղջիկը
Սողոմի հարսն եր):

— Յես եմ ասում,—շարունակեց Թաթոս
ամին հանդարտ:—Վարթեհանն ա ընկերը, լենը
ոեխ Սրապը, ուրբաթախոս Յեզեկը, մեկ ել Պա
ռավանց տղեն—Սերգոն:

— Իրար գտել, են,—ասաց Գարսևանը:

— Յանի կոմունը վո՞րն ա, գլուխը բարձրացրեց մի ծերունի դժգոհ:

Թաթոս ամին խեթը նայեց նրան.

— Բա եսքան ժամանակ եղ ել չգիտե՞ս, ա հայ...

Ու բացատրեց.

— Դա են ա վոր՝ բոլորը միասին պլաթիլլեն՝ մի տան պես. իմ շորը դու հագնես, քուշնը՝ յես: Սեփական ունենալ հարկավոր չի, վոչ ել կնիկ...

Ծիծաղեցին:

Իսկ մի ուրիշ ծերունի, վոր մինչ այդ լուռ նստած՝ չիբուխ եր ծծում աչքերը կկոցած, հանկարծ աչքերը բաց արավ ու չիբուխը հանեց բերնից:

— Եղ վոնց կըլի, այ տղա, առանց կնիկ: Կով ա, բան ա, կերակուր յեփել կա:

— Ասում են եղ կերակուր յեփելը հեշտ ա, — շարունակեց Թաթոս ամին: Նոր մի կոցմուլի հետ խոսում ի. ասում ա՝ մի յերկու կնիկ կերակուր կեփեն՝ գեղը կուտի, վոնց վոր հարսանիքի ժամանակ:

— Պահ, — զարմացավ ծերունին:

— Բա, — ասաց Թաթոս ամին գոհ, վոր ինքն ամեն բան գիտի:

Հետո խոսեցին Բենույի մասին: Այն կարծիքը հայտնեցին, թե տասը տարվա մեջ ոտար աեղեր ապրելով, ով գիտի ինչ հնարքներ, ինչ վատ բաներ ե սովորել:

— Յեթե բարի պտուղ ըլեր՝ ուրիշի հողը չեր վերցնի, ինչքան ել տային, — ասաց Բալոնյ Գարսևանը՝ Սողոմի խնամին:

— Եղ գործն ել վոր սկսել ա, ով գիտի ինչ պլաթի դուրս գա, — ասաց մի ջահել գյուղացի:

— Իհարկե. մի բան վոր տասը տեր ունենա, ենտեղից ինչ պլաթի դուրս գա: Հե՛չ, — նորից միջամտեց Գարսևանը:

— Տուր ու դմփոց, — վրա բերեց նույն ջահել գյուղացին:

— Եղ լավ ասիր, — հավանություն տվեց Թաթոս ամին: — Տուր ու դմփոցից սավայի բան չի դուրս գալու: Հարաքաշ — հերաքաշ...

Ու, խոսքն ընդհատելով, ձեռը ճակատին հովանի արած՝ նայեց գեպի ճամպեն:

— Հրե՛, կարծես Ահարոնը գալիս ա... Նա չի՞...

Բոլորը լռեցին ու յերեսները դարձրին այն կողմը, ուր նայեց Թաթոս ամին:

Յեկոզն իսկապես Ահարոնն եր:

Ծանր-ծանր քայլերով, անարդար վերավոր-վածի տեսքով, բայց արժանապատվությունը

պահելով, մոռեցավ ու անխոս-զլխով բարեկեց հավաքվածներին:

Քիչ առաջ խոսող ջահել գյուղացին վեր թռավ և քարն առաջարկեց նրան:

Հասարակ մարդ չէր Ահարոնը. առաջ դըպրոցի հոգաբարձու չէր, յեկեղեցու յերեցփոխ, խանութ ունէր, մեծ տնտեսութիւն — տավար, փոշխար, — և գյուղի ամենալավ տունը նրանն էր: Ասում էին՝ փող ունի. թե փոքրան — փոշփոք ճիշտը չէր կարող ասել: Սակայն ճիշտ էր այն, Վոր գյուղում միայն նա ունէր քամող և ցորեն մաքրող մեքենաներ, փորոնք, իր կալը վերջացընելուց հետո, վարձով տալիս էր գյուղացոց: Նրա փողի մասին խոսում էին մեկ էլ այն պատճառով, Վոր ամեն տարի դպրոցին մի 40 — 50 մանեթ էր տալիս: Այս ճիշտ էր:

— Նստիր, Ահարոն, նստիր, — ցավակից ձայնով առաց թաթոս ամին:

Ահարոնը, վերարկուի փեշերը հավաքելով, ծանր նստեց ու տնքաց:

Թաթոս ամին ուզեց լսածն ստուգել անմիջապէս:

— Դրո՞ւստ ա, Ահարոն, ինչ ասում են, — թեքվեց նա դեպի Ահարոնը: — Քու կարտուլի տեղը վեր են դրել, հա՛...

Ահարոնը գլուխը շարժեց, թեթևակի տընբալով:

Բոլորն իրար նայեցին: Ուրեմն ճիշտ է:

— Բն ի՞նչ ես անելու:

Ահարոնն ուսերը վեր քաշեց.

— Ի՞նչ պիտի անեմ: Կառավարութիւն ա, գրավել ա...

Ու լռեց զուսպ, շրթերն իրար սեղմած:

— Իսկ Սողոմն ի՞նչ ա անում, — հետաքրքրվեց Գարսեանը՝ Սողոմի խնամին:

— Նա յել ինձ պես, չուզելով պատասխանեց Ահարոնը: — Կառավարութիւն ա, գրավել ա, ինչ կարանք անենք...

Թաթոս ամին ուզում էր նոր հարց տալ, բայց այդ ըոպէին փողոցում յերեաց Բենոն, և խոսակցութիւնը մնաց կիսատ:

IV

Բենոյին ու ընկերներին հատկացրած հողը լավ տեղ էր, հարթ տարածութեան վրա. մի կողմը սայլի ճանապարհն էր, Վոր տանում էր վեց վերստի վրա գտնվող փոքրիկ քաղաքը, վո՛ւն ամառանոց էր միաժամանակ, մյուս կողմից հոսում էր Վարդաձորի գետը: Ջրի մոտիկութեան պատճառով այդ տեղը կանաչ էր լինում վաղ գարնանից մինչև ուշ աշուն, և լավ էլ բերք էր տալիս: Հողամասի մի ծալը գնում՝ դեմ էր առնում մի քարքարոտ ավազուտի, Վոր հաճախ

յենթարկվում եր գետի հեղեղումին, մյուս ծայրը ճահիճ եր, ուր աճում եր մարդաբոյ յեղեղն ու ճիւղ, և ուր գորտերը կռկռում էին վերջալույսից մինչև ուշ գիշեր... Գետի ափին ուռիներ կային՝ ջրի վրա կռացած, ծեր փշակավոր ծառեր՝ կաշաղակի ու ագռավի բներով. նրանց շուրջը, և առհասարակ ափն ի վար և վեր՝ լիքն էին ուռիների, մասրիների և փշենու թփերով, վոր խիտ, զրեթե իրար կպած՝ տարածվում էին քմահաճ ու վայրի անկարգությամբ։ Վորքան ել գյուղացիներն ամեն աշնան կտրում էին դրանք, մանավանդ ուռի թփերը, և ցախավել ու կթոցներ շինում, իսկ փշենու թփերով նորոգում էին բոստանների ցանկապատերը, այնուամենայնիվ նրանք աճում էին, խտանում տարածվում. վաղ գարնանից այդ թփուտները լցնում էին ամեն ցեղի թռչուններ—արտուտներ, լորեր, ջրատտիկներ, ծաեր. յերբեմն սարյակները սև յերամով գալիս-իջնում էին դրանց վրա՝ ճռռում-ճռվողում և մեկ ել տեղից պոկվում ու թը՛ռռ... գետի մյուս կողմը։ Վոր ժամին ել անցնեյիք միշտ հավքեր կիջնեյին այնտեղ կամ կթռչեյին այնտեղից. վոչ թե մի կամ յերկու հատ, այլ խմբերով, յերամներով. իսկ ամառն այնտեղ՝ թևավոր յերածիշտների համերգ եր շարունակ—սուլոց, փնչոց, ճռվոց ու ծըվվոց...

Ամառվա վերջերին և աշնանը, սակայն, մոտակա փոքրիկ քաղաքից յերբեմն վորսկաններ էյին գալիս այդ թփերը՝ իրենց շների հետ, և վերադառնում՝ վորսապարկերը լիքը լորով։

Այժմ գարունը յեռում եր արդեն, նա տաքացավ միանգամից, հանկարծ, մի գիշերվա մեջ. կարծես ինչ-վոր դուռ բացվեց և տաք գուր փռչեց. ձյուններն արագ հալվում էին դաշտերում, լեռնալանջերին. գետը հորդացած՝ թշնամ եր ավելի խուլ և հեղեղում քարքարուտն ու թփերը։ Իսկ մերկ, բայց արդեն կարմրած ուռիները տարուբերվում էին ջրերի վրա և ագահորեն ծծում, կլանում արևի ջերմությունը։

Բենոն ու ընկերները վորոշել էին ձյունահալից հետո, դաշտը բացվելուն պես, վարն ըսկսել։ Բայց մինչ այդ, մինչև վարը՝ Բենոն մի քանի անգամ գնաց քաղաք՝ ում-վոր հետ խոսելու, խորհրդակցելու. թղթեր տարավ, թղթեր բերեց, գյուղխորհրդում հաստատել տվեց, հետո մի որ ել յեկավ, թե սերմացու յեմ ստացել և գյուղատնտեսի հետ «խորհուրդ» արել, թե ինչ պիտի անել։ Դրանից հետո տղերքը, նրանց հետ և ինքը Բենոն, յերկու սալ տարան, սերմացու ցորենն ու գետնախնձորը բերին։ Մինչև այդ, այսինքն մինչև սերմացուն ստանալն ու տուն բերելը, տղերքը, պետք է ասած, չէին հավա-

տում Բենոյին, թե վարկով սերմացու կտան իրենց, բայց յերբ ստացան ու տուն բերին, Սերգոն կասկած հայտնեց, թե՝

— Չլի, այ տղա, եստեղ մի քյալագ կա...

— Ի՞նչ քյալագ, — խեթեց Վարթեանը, կարծես նրա կասկածանքից վիրավորված։

Վարթեանը գլուխն որորեց անխոս։

Յեզեկն ու Սրապը նույնպես կասկածի մեջ ընկան այդ խոսքերից. բայց Յեզեկը բարձր համարեց լռել, իսկ Սրապն, ինչպես միշտ, չկարողացավ իրեն պահել.

— Հլա տեսնենք, — ասաց, — կամ տակ կըլենք, կամ գլուխ...

Ու ծիծաղեց՝ սուր դեմքն սղի մեջ ցցած։

Այն ալ Սրապը... Սիրում էր ամեն բան հեզնել, ամենքի վրա ծիծաղել, յերբեմն ել անոնց վորև ե պատճառի։

Ինչ և ե։ Յերբ ձյունները հալվեցին, դաշտը չորացավ ընկերներն սկսեցին հողը գութանել։ Գութանում լծում էին չորս լուծ յեզը, այսինքն ամեն մեկն իրենը, բացի Բենոյից, վոր լծկան չունեի (դրա փոխարեն, պայմանի համաձայն, պետք ե «կոմունի» գործը տանել)։ Քանի վոր յեզների մասին խոսք յեղավ, պետք ե ասել, վոր բոլորի մեջ աչքի էին ընկնում Յեզեկի յեզները՝ թե իրենց խոշորությամբ և թե գեղեցկու-

թյամբ ու մաքրությամբ։ Դրանք պինդ, բարեկամ և ուժեղ յեզներ էին՝ մագները փայլուն, յեղջյուրները մեծ ու վորորուն։ Ասում էին, վոր Յեզեկը շաբաթը մի անգամ լվանում-լողացնում ե նրանց և ձեթ քսում։ Այո, Յեզեկը յեզներին շատ էր սիրում, և աշխատում էր վորքան կարելի յե գեղեցկացնել. դրա համար վզներին կախում էր հուլունքներ և դադած նախշերով կլոր փայտեր, իսկ հեռու տեղ գնալիս՝ բոժոժներ ու զանգակներ։ Այդ պատճառով Վարթեանը, յերեկ իր կառքի ձիերը հիշելով, և իրեն, իբրև նախկին կառապան, վիրավորված զգալով, հաճախ ծաղրում էր Յեզեկին.

— Յեզան ֆայտոն ա լծել... Ասա՛ բոժոժներն ինչի՞ յես կախել...

Յեզեկը դրանից չէր վիրավորվում և շարունակում էր իրենը։ Ասենք գուցե և վիրավորվում էր, բայց վոչինչ չէր արտահայտում, վորովհետև զարմանալի լուսկյաց մարդ էր, վորի համար և նրան անվանում էին «ուրբաթախոս Յեզեկ»

Այժմ այդ «ուրբաթախոսն» էր գութանի մածը բռնում, վոր, ըստ յերևույթին, բոլորից հմուտ էր։ Մյուսները, նրանց հետ և Բենոն, քշում էին յեզները կամ հողի գլխին, փոխեփոխ, փայտե սրբիչով մաքրում խոփին ու ձեռնի

կաած խոնավ հողը: Ամենից շատ աղմուկ հանում է ձեռին վոտին եր անում Վարթեանը. նա բամբակած կիսավերկուն նետել եր մի կողմ է միայն ծիլեսով, վորի տակից, ինչպես միշտ, յերևում եր հին գունավոր շապկի կուրծքն ու փեշերը, քշում եր այս կամ այն լուծը, ձայնով ու ձեռներով խրախուսում տղաներին, կամ մաճկալի մոտ գալով՝ նայում—լսով ե վարում արդյոք գութանը, հո յերես չի՞ վերցնում:

— Պետք ա վորքան կարելի ա խոր վարել, խոր,—ասում եր նա հեղինակավոր տոնով, յենթադրելով յերևի թե մյուսներն այդ չեն հասկանում:

Ու մի յերկու քայլ առաջ գնալով՝ ձայն եր տալիս Բենոյին, Սրապին ու Սերգոյին.

— Քշեցեք, աղեք, քշեցեք...

Կամ այնքան վոգևորվում եր, վոր սկսում եր ուռներեն.

— Գանի՛ յեվո, Մբապ, գանի՛...

Ու ինքը յերկար կակուղ ճիպոտը վրա եր բերում առաջին պատահած յեղանը.

— Նո՛ւ, խալեռա...

Յեվ յեգները նրա ձայնից, նրա հարվածներից, լարվում էյին ու ձիգ տալիս:

Մյուսները՝ վոչինչ, բայց Սերգոն չեր սիրում Վարթեանի այդ վարմունքը. ամեն անգամ

յերբ նա ճիպոտը ձեռին մոտենում եր իր յեղներին, Սերգոն հոնքերը կիտում եր ու շրթունքներին հույ տալիս: Ինքը յերբեք յեգներին նեղութուն չի տալիս, իսկ Վարթեանը ճիպոտում ե աջ ու ձախ—դա արդեն վրդովում եր նրան: Միքանի անգամ համբերեց, բայց մի որ ել չը կարողացար իրեն զսպել.

— Հերիք ե, Վարթեան: Աչքդ հլե իմ յեղներին ա տենո՞ւմ: Ի՞նչ ես գնում գալի հայ տալի...

— Լավ, լավ, չեն սասկի,—նեղացավ Վարթեանը,—մենակ քունոնց չեմ խփում, նեռմելի...

— Ավելի լավ ա, ամեն մարդ իրանը քշի—ասաց Սերգոն, ու առաջին լուծը թողնելով՝ յեկավ իր յեգների մոտ:—Սրանք փոշտի ձիանք չեն, վոր առաջ դնես ու քշես:

Ակնարկը Վարթեանին վիրավորեց:

— Ի՞նչ ա, յեզը փոշտի ձիուց լա՞վ ա, —ասաց նա շախը կոտրած:—Վոր նեղանում ես—ել քու յեգներին չեմ մոտենա...

Բենոն, վոր սկզբում լուռ, ծխամորձը բերնի մի անկյունում, հետևում եր նրանց խոսակցության, համարելով դա մի տեսակ հանաք, բայց հետո տեսնելով լուրջ ընթացք ե ընդունում այն—կարևոր համարեց միջամտել.

— Դե լավ. սա հո բուրջվական բան չի,

թեան, մայրողեց, — գոռում եր նա ինքն իրեն ու
լոքերը փոխում:

Վորքան համոզեցին, թե սապագներ ծանր
ե, սերմ գցելիս կհոգնի, լավ ե բոբիկ կամ տրեխ-
ներով — չյսեց:

— Յես բոբիկ սովոր չեմ, բայց մոյ, վոչ
ել տրեխով...

Տղերքը նրա յետեից տափանում էին զույգ
տափանով: Մեկի վրա Սրապն ու Բենոն էին,
մյուսի վրա Սերգոն և Յեզեկը: Սրապն, ըստ սո-
վորության, անխոս չեր մնում — ծիծաղում եր
սրահնրա վրա կամ հոռովել տալիս: Սերգոն յեր-
բեմն ձայնակցում եր նրան, Յեզեկը լռում եր,
իսկ Բենոն՝ քթի տակ մոմոռում եր ինչ-վոր, վոր
դժվար եր հասկանալ — յե՞րգ ե թե՞ մի ուրիշ բան:
Յերբեմն ել, յերբ ընկերները վիրավորական խոսք
էին ասում իրար, հակառակում կամ նեղանում,
նա միջամտում եր անմիջապես. «Հերիք ե բուրժ-
վական բաներ անեք»...

Կամ՝ «Հանգիստ, տո, միջազգային մաշտա-
բով աշխատեք, ինչ եք կովում»...

Ընկերները «բուրժվական բան» և «միջազ-
գային մաշտաբ» չէին հասկանում, բայց զգում
էին, վոր իրենց նկատողություն ե անում, և
վոչինչ չէին ասում:

Գարու և ցորենի ցանքսը տեսց յոթ որ

և բոնեց հողամասի կեսը, ավելի շուտ յեղած
սերմացուն հազիվ հերքեց-կիսին, իսկ մյուս կե-
սում Բենոն ուզում եր ցանել գետնախնձոր ու
բանջարեղեն — կաղամբ, բոդկ, սոխ, պամիդոր և
այլ այսպիսի բաներ:

Տղերքը համաձայն չէին. ամենից ավելի
Սերգոն.

— Տավար ե՞նք ինչ ե, — ասում եր նա: —
Ե՞քան կանաչը ինչներիս ե պետք: Պամիդոր
բո՞դկ... Դրանք քաղաքացու բաներ են...

— Բենոն ուզում ա հալբաթ մենք ել քա
ղաքացի դառնանք, — ասաց Սրապն ու ծիծաղեց
Ա՛խ, այդ Սրապը...

— Մենք ել քաղաղացու կտանք, ասաց
Բենոն, առանց Սրապի ծաղրին ուշ դարձնելու: —
Յեթե մնաց՝ հարյուր տոկոսով պատասխանա-
տուր եմ:

Սերգոն գլուխն որորեց:

— Այ ես որ-եզուց քաղաքը դաշնիկով կըց-
վի, կտանենք — կծախենք, — շարունակեց Բենոն:

Տղերքը լսում էին, բայց Սերգոն գլուխն
որորում եր ելի.

— Դու ասա առնեն:

— Հսենց կառնեն՝ քեֆդ գա, — ասաց Բե-
նոն: — Դու քաղաքացուն կանաչի տուր — ձիու
պես կուտի:

— Եդ մեկը դրուստ ա,—ասաց Վարթեանը:

— Միենուշն ա ձեռը թափ տվեց Սերգոն,—
ինձ կանաչի պետք չի: Հողն ել ե ափսոս, վարն ել...

— Դու գիտես,—ասաց Բենոն:—Գյուղա-
տընտեսն ինձ սերմարանք ե խոստացել, եզուց
գնում եմ բերելու...

Ու խոսակցութիւնը սրանով վերջացավ:

Յեւ մյուս ուր Բենոն իսկապես գնաց քա-
ղաք: Սերգոն, նրա բացակայութեամբ, աշ-
խատեց համոզել ընկերներին, վոր կանաչին ա-
վելորդ ե, գլխացավանք: Ավելի լավ չէ մնացած
տարածութիւնն ել ցորեն ու գարի ցանեն:

— Ախր ասում ա «ոգուստ ա», յես ել կար-
ծում եմ՝ եղպես ա,—առարկեց Վարթեանը:

— Այ տղա, խալին ախր կծիծաղեն մեզ
վրա: Ժամի պատի տակ հլա տես ինչե՛ր են ա-
սում,—շարունակում եր Սերգոն, համոզելու
ցանկութեամբ:

Վարթեանը չեր համոզվում: Յեզեկը կամ
լուում եր կամ անորոշ հնչյուններ արձակում:
Չգիտես կողմնակից եր թե դեմ: Նա, իսկապես,
ստատանվում եր—ցորենն ե լավ թե բանջարե-
ղենը: Ինչ վերաբերվում ե Սրապին—նա միշտ
հանաքով եր պատասխանում: Նրա համար կա-
րեորը ցանած ցորենն եր. մնացածից՝ բան դուրս
կգար—լավ. դուրս չեր գա—վշտանալու բան չեր:
Ու ծիծաղում եր.

— Եհ, լավ: Կամ տակ կըլինենք կամ գլուխ...

V

Բենոն քաղաքից վերադարձավ, հետը բերե-
լով թղթե բազմաթիւ մանր ու մեծ տոպրակներ.
ամեն մեկի մեջ մի տեսակ սերմ—կոտեմ, բողկ,
սոխ, ռեհան... Դրանք ցանելուց հետո՝ պիտի բե-
րեր պամիդորի ե կաղամբի շիթիւներ:

— Գյուղատնտեսը խոստացել ա,—ասաց:

Յեւ աշուհետե մի քանի ուր, մի շաբաթ ե
ավելի մարգեր եյին շինում ու ցանում: Տղա-
մարդիկ յերկար քառակուսի մարգեր եյին անում,
կանայք ձերմակ գլխաշորերը յերեսներին հովանի
արած՝ ցանում եյին կոացած: Բենոյի պառավ
մայրը՝ Գայանը նույնպես մասնակցում եր ե սո
վորեցնում ջահելներին, թե ինչը ինչպես պիտի
ցանել:

— Յերբ վողորմածիկս կենդանի յեր,—ա-
սում եր նա ջրակալած աչքերով, յես ամեն բան
ել ցանում ի...

Մարգերում ցանում եյին սոխ, կոտեմ, ռե-
հան ե ուրիշ շուտ հասնող կանաչեղեն, իսկ թրմ-
բերին՝ տարեկան ու ամսական բողկ, արևածա-
ղիկ, սիմինդ:

Տարեկան՝ բողկը ցանելու ժամանակ պա-
ռավ Գայանն այն կարծիքը հայտնեց, թե շուտ
ե դեռ:

— Մինչև ամպը չգոռա, տարեկան բողկը ցանիլ չեն—կիչվի։ Թողեք Յեղիական պասը գա—նոր։

— Բուրջվական բան ա,— ձեռք թափ տվեց Բենոն։— Մեր լազարեթի մոտ ամենից շուտ բողկն էյին ցանում, հիմի...

Սերգոն մեծ դժկամությամբ եր մասնակցում այդ «մանր բաները» ցանելուն, կամ գրեթե չեր մասնակցում։ Բո՛ղկ, կո՛տեմ, սո՛խ... Ու գլուխն որորում եր շարունակ և հագիւմ զսպում իրեն, վոր վատ բան չասի կամ չկովի,

Սակայն, նա իրեն զսպել չկարողացավ գետնախնձորը ցանելու ժամանակ, և բանը վատ հետևանք ունեցավ...

Յերեակայեցեք, Բենոն ուզում եր գետնախնձորը կիսել ու՝ կտոր-կտոր կամ ուղղակի կեղևը ցանել...

— Կարտուի կլեպը,—բացականչեց Սերգոն։— Մեզ տավարի տեղ ես դրել, ինչ ա...

— Ե՛՛ դուրս կգա՞ վոր,—կասկած հայտնեց Սրապը։

— Այ կանեմ—կտենաք,—ասաց Բենոն։— Մեր լազարեթի մոտ ել եզպես էյին անում...

Ու նորից սկսեց դանակով մանր գետնախնձորները կիսել, իսկ ավելի մեծերի կեղևը վերցնում եր ու միջուկը դնում մի կողմ։

— Սա ել, բ՛ն, կարող եք կերակուր եփել...

Սերգոն մի քիչ հեռու նստած, հոնքերի տակից իր մանր ու սուր աչքերով նայում եր նրան, գլուխն որորում, տնքում։ Նրան վրդովում եր վոչ միայն Բենոյի արածը, այլև այն հանգստությունը, վորով անում եր այդ գործը։ Թվում եր նրան՝ դիտամբ, իրեն բարկացնելու համար ե անում։

Նայեց Սերգոն նրան, նայեց ուշադիր ու համառ, յենթադրելով թե իր դժգոհության պատճառով, իր հայացքների ազդեցության տակ՝ Բենոն ուով, իր հայացքների ազդեցության տակ՝ Բենոն վերջ կտա դրան։ Բայց իդուր. նա շարունակեց առաջվա պես հանգիստ, բնավ ուշ չդարձնելով Սերգոյին...

Այդ ժամանակ ահա Սերգոյի բարկությունը յեկավ, նա յել չհամբերեց—յեղավ տեղից, յերկար վոտներով կանգնեց նրա առաջ այն լուրջ ու վճռական դիրքով, յերբ ուզում են բացատրվել կամ մեկին մի բան հասկացնել։

— Դու ուզում ես ուրեմն մեր աշխատանքը ջուրն ածե՞ս ելի,—ասաց զսպված բարկությամբ։

— Պատասխանատու եմ հարուր տոկոսով, —ասաց Բենոն, առանց նրան նայելու։

— Ախր հասկանում ես ինչ ես անում,—տաքացավ Սերգոն։

— Առանց հասկանալու չեմ անում,—ասաց Բենոն։

Ու զլուխը կախ շարունակեց գործը:

— Թե՞ ուզում ես խայտառակվենք:

— Պատասխանատուր եմ 100 տոկոսով...

Սերգոն խեթը նայեց նրան ու հանկարծ՝

— Պատասխանատու՞ր եմ,—տնազեց, բերանը ծռելով:—Բան ա սովորել: Ամեն շաշու-թյուն անես, թե պատասխանատուր եմ:

Բենոն կարմրեց.

— Շաշը դո՛ւ ես:

— Բա վոր շաշ չլինես՝ եղպես բան կանես: Դրա համար ե խալիսը մեզ վրա ծիծաղում:

— Իսկ դու մոլթ ելեմենց ես, վոր եղպես բաները լսում ես,—բարկացավ Բենոն:

— Ելեմենցը դու յես,—ձայնը բարձրացրեց Սերգոն,—Դրա համար եյին ասում, վոր մեզ փորձանքի մեջ ես զցելու: Եղպես ել յեղավ: Կարտուր կոտորում ա, թե դուրս կգա: «Պատասխանատու՞ր եմ»,—կրկին տնազեց նա, բարկու-թյունից հեղուկ:

Նրանց ձայնի վրա՝ տղերքը գործերը թողին ու մոտեցան նրանց: Նույնն արին և կանայք: Սերգոյի կինը, մարդու բարկացած ձայնը լսելով, առաջ յեկավ հետաքրքրված ու անհանգիստ: Քիչ հետո բոլորը շրջապատեցին նրանց և աշխատեցին վերջ տալ այդ խոսակցության, վոր հետըզհետե անհարմար ու անհաճո էր դառնում: Բայց

քանի միջամտում եյին, համոզում—Սերգոն ա-վելի յեր տաքանում: Վերջը՝ հասավ այնտեղ, վոր հայտարարեց:

— Ձեմ ուզում, չեմ ուզում: Ձեր վնչ լամի եմ ուզում, վնչ վատը: Իմ աշխատանքի հախը տվեք—հեռանամ:

— Դուռակուրյուն մի անիլ,—ասաց վար-թեանը:—Նեուծելի չես հասկանում, վոր եղպես չի ըլի: Սպասի հլա. կարտու ա, կցանենք—դուրս չի գա—են ժամանակ խոսի:

Յեվ առհասարակ վարթեանն աշխատում էր հաշտատար լինել: (Նա ինքն ել կասկածում էր, հաշտատար կամ նրա կեղեր կարող ե կիսած գետնախնձորը կամ նրա կեղեր կարող ե դուրս գալ, բայց լռում էր, մտածելով, թե Բե-նոն, աշխարհ տեսած՝ մարդ ե, մի բան գիտի յերևի): Նրա հորդորները, սակայն, չազդեցին Սերգոյի վրա:

— Ձեր կլեպի կարտուր չուզեցի, ախպեր,—ձեռը թափ տվեց նա:

Վեճին միջամտեց և Սրապը.

— Դե վոնց մենք, ենե՞նց ել դու,—ասաց նա կատակով:—Ի՞նչ ես դարդ անում, կամ տակ կըլ-նենք, կամ զլուխ:

Ու ելի ծիծաղեց... Ա՛խ, այդ Սրապը:

— Կուզեք տակ ելեք, կուզեք գլուխ,—շարու-նակեց Սերգոն իրենը:—Ձեմ ուզում...

Սոսեցին ելի տաքացած: Բենոն իրենն ասավ,
Սերգոն՝ իրենը: Տղերքը համոզեցին Սերգոյին,
վոր հեռանալու մասին չխոսի, դա լինելու բան
չի, չեն թողնի. բայց Սերգոն իրեն այնքան վի-
րավորված եր գգում, վոր վոչինչ լսել չեր ու-
զում. ու պահանջում եր, վոր աշխատանքի վար-
ձը տան անպատճառ, և հիմա:

— Մինչև բերքը քեզ բան չենք կարող
տալ,— հայտարարեց Բենոն:

— Յես հիմա յեմ ուզում:

— Չենք կարող:

— Չեք կարող...

— Չէ:

— Դե լավ,— ասաց Սերգոն գլուխը թափ
տալով:— Հետո չփոշմանեք:— Ու յերեսը շուռ
տվեց:— Նարգիզ,— կանչեց նա կնոջը,— գնանք...

Ու յերկար լոքերը գցելով հեռացավ: Նը-
րան հետևեց և կինը՝ Նարգիզը, փեշերը կարգի
բերելով և նրանց վրայից հողն ու փոշին թափ
տալով:

Յեվ այնուհետև, վորքան ել ընկերները հա-
մոզեցին նրան՝ վերադառնալ չուղեց:

— Հարկավոր չի...

Սերգոյի հեռանալը վատ ազդեց ընկերնե-
րի վրա, բայց Բենոն բանի տեղ չդրեց և շա-

րունակեց իր գործը: Ցանեց գետնախնձորն իր
ասած ձևով, թե «Վրասեյում ել եսպես են ցա-
նում»... Տղերքն իհարկե, կասկածում էյին, բայց
չուզեցին բան ասել. կարիք չկար դրա համար
կռիվ սարքելու, մանավանդ վոր բոլորն այդպես
չեր ցանված, այլ կեսը, ավելի շուտ՝ կեսից պա-
կաս: Դուրս կգար—լավ, դուրս չեր գա—տեղն
ուրիշ բան կցանեյին:

Սկզբում այսպես էյին մտածում տղերքը,
բայց յերբ գյուղում սկսեցին խոսել կեղևը ցա-
նելու և Սերգոյի հեռանալու մասին, նրանց ան-
հանգստացրեց գյուղացիների խոսակցությունն
ու հեգնանքը, վոր ամեն պատահելիս—ժամի
պատի տակ թե մի այլ տեղ—հարցնում էյին
քմծիծաղ.

— Հը, ձեր կլեպը վո՞նց ա...

— Շատ լավ ա,— ասում էյին տղերքը հը-
պարտ, բայց ներքին մի կասկած անհանգստաց-
նում եր նրանց, և այդ պատճառով գրեթե ամեն
որ՝ ջոկ-ջոկ կամ միասին նայում էյին գետնա-
խնձորի ցանքսը—ձևում եր արդյոք: Նրանք
խնձորի ցանքսը հանկարծ բան չդուրս գա ու
վախենում էյին՝ հանկարծ բան չդուրս գա ու
խայտառակվեն: Յեվ սրտանց ցանկանում էյին,
վոր մի բան դուրս գա. յեթե դուրս ել չի գա-
լու—մի հրաշք պատահի: Ամոթ է, գեղը կծի-
ծաղի վրաները... Ու մի յերկու շաբաթ, մի թա-

դուն ան սրտներում, գնում-հայում եյին գետ-
նախնձորի ցանած տեղերը ու տարակո սած գը-
լուխները շարժում: Յերբեմն նույնիսկ մատով
քանդում եյին հողը—վոչինչ չէր յերևում: Մի
որ ել—հանկարծ, անսպասելի—տեսան հողից
դուրս յեկած վարդենու ընձյուղների պես կար-
միր ծիւեր: Վարթեանն ուրախությունից բացա-
կանչեց.

— Վոս մալադեց: Դուրս ա յեկել, Սրապ:
Սրապը մոտ գնաց և գլուխը շարժեց թերա-
հավատ.

— Եզ հլա ծիւն ա, տեսանք բան կրոնի՞
վոր...

Յեզեկն, ինչպես միշտ, լուռ եր և ավելի
կասկածոտ: Բայց և այնպես այդ խավոտ, վար-
դագույն ծիւերը հանգստացրին թե՛ նրան թե՛
մյուսներին:

Առաջ պակաս անհանգիստ չէր և ինքը Բե-
նոն: Նա յել, ընկերներից ծածուկ, մեկ-մեկ նա-
յում եր ցանածը—դուրս չի՞ գալիս արդո՞ք:
Բայց յերբ ծիւերը հողի յերեսն յեկան—հանգըս-
տացավ, և այլևս բերան չէր բանում, յերբ խոսք
եր լինում դրանց մասին: Ծխամորձը գնում եր
բերնի մի անկյունն ու ծխում:

Մի առժամանակ գետնախնձորն այնպես եր
զրավել նրանց, վոր մյուս բաներին ուշ չեյին

դարձնում այնքան. այն ինչ՝ գետնախնձորից
շատ առաջ ծլեցին արտերը՝ դարին, ցորենը...
Մարդերում ամենից շուտ բուսեց կոտեմը ու
մամուռի պես ծածկեց հողը, հետո ամսական
բողկը խլշեց դույզ ականջները, ապա ասեղի
պես հողից դուրս ցցվեց սոխը՝ սերմի հունդը
զլխին... Հետո կամաց-կամաց մյուսները, և կարճ
ժամանակում մարգերի ընդարձակ տարածու-
թյունը ծածկվեց կանաչով: Լնվ եր. տղերանց
դուր եր գալիս այդ նորածիլ, թարմ կանաչը,
սակայն, ինչպես առաջ, այնպես ել հիմա նրանց
մտահոգում եր այն, թե ինչ պիտի անեն այդ-
քան կանաչին, ինչպես պիտի Բենոն այդ բոլո-
րը ծախի... Այդ նրանց թվում եր բարդ ու դժ-
վարին մի բան... Ու կասկածով հիշում եյին
Քյուղացիների խոսքերը Բենոյի մասին, մանա-
վանդ Սերգոյի խոսքերը, վոր հիմա յել՝ պատա-
հելիս ասում եր, թե Բենոն խաբելու յե, ով
զիտի ինչ թուղթ ե ստորագրել սերմ ստանալիս,
ինչ պարտքի տակ ե գցելու իրենց... Յեվ հետո,
ապրանքը քաղաք տանելիս՝ կծախի ու կես գի-
նը ցույց կտա (իզուր չե քաղաքներում ապ-
րել)... Դե, այն ժամանակ արի դու և հաշիվ պա-
հանջի...

— Այ տղա, իմ մտքովն ել ա եղպես բան
անցկացել,—ասաց Սրապը մի օր Վարթեանին:

— Դե, լավ, չար բաներ մի մտածի, — թափ տվեց գլուխը Վարթեանը:

— Շան հետ ընկերացի, փետը ձեռիցդ մի գցի, — ասաց Սրապը բազմախորհուրդ:

Ու ծիծաղեց... Ա՛խ, այդ Սրապը:

Մինչ այդ յեկավ առաջին քաղհանի ժամանակը: Կանայք, Սրապի կինը — Զանանը, Վարթեանի Մարջանը՝ դեմքին մազեր դուրս յեկած, հաստաթիկունք մի կին, վոր յերկար տարիներ, մարդու բացակայութեան պատճառով, տղամարդու բան անելով՝ տղամարդու տեսք եր ստացել և ման եր գալիս վոտաբորիկ. հետո, Յեզեկի մայրն ու կինը, յերկուսն ել Յեզեկի պես սակավախոս. դրանց հետ և Բենոյի մայրը՝ պառավ Գայանը — առավոտից մինչև յերեկո աշխատում եյին մարդերի վրա կռացած, ինչպես շոգից գլուխներն իջեցրած վոչխարներ: (Իմիջի այլոց՝ պառավ Գայանը այժն այլևս տավարածի առաջը չեր անում, այլ վիզը մի յերկար թոկ դրած՝ բերում-կապում եր բոստանի մոտ ու ինքն ըզբաղվում քաղհանով): Քաղհանը շատ եր և շատ ել աշխատանք եր պահանջում: Զահելները հաճախ պառապներին թողնում եյին մենակ ու առանձնանում, վոր ազատ խոսեն և նկատողութունից ու խրատից հեռու լինեն: Պառապներն այդ նկատում եյին, իհարկե, և չտեսնող ձեռնում:

— Զահել են, թող խոսեն, — ասում եր Գայանը Յեզեկի մորը:

Ասենք՝ Վարթեանի կինն այնքան ել ջահել չեր, նա արդեն չորս յերեխայի մայր եր և պատրաստվում եր դրանց թիվը դարձնել հինգ: Բարձրահասակ եր ու բարձրախոս. յերբ առանձնանում-խոսում եյին — նրա ձայնն այնուամենայնիվ գալիս-հասնում եր պառապներին... Բայց ջահելները մենակ խոսելու համար չեյին առանձնանում, այլև՝ յերգելու: Յերգում եր գլխավորապես Սրապի կինը. նա ել՝ զիլ ձայն ուներ: Նա յերգում եր, Վարթեանի կինը՝ Մարջանը, իսկ ձայն չունեի, մասնակցում եր հաճախ, իսկ Յեզեկի կինը՝ ձայն եր պահում միայն. խոսքեր չեր ասում, այլ միալար — ը՛ր՛ը՛... Տարրերնակ ե թե ինչպես ամուսինների բնավորութունը հաճախ այնքան նման ե լինում իրար: Այդպես եր և Յեզեկի կինը միշտ համեստ ու սակավախոս Յեզեկի նման:

Գնացի սարը սրճի,

վոսս դիպավ մեկ բնձի...

Յերգում եր Սրապի կինը՝ Զանանը զիլ, զվարթ ձայնով, իսկ Յեզեկի կինը — ը՛ր՛ը՛... Զայն եր պահում գլխաշորն աչքերին ու ականջներին քաշած:

Պառավ Գայանը լսում եր նրանց և նրա ա-

դոտած, կուշ յեկած աչքերը ջրակալում էյին շարունակ: Հիշում եր... Շատ բան եր հիշում Գայանը: Մարդու մահը և վորդու կորուստը ջահել հասակում, հետո Բենոյի զինվոր գնալը, պատերազմի տարիների մենակությունն ու վիշտը նրան դարձրել էյին դյուրագգա, և յերգը — ուրախ թե տխուր — հուզում եր նրան հավասարապես, ու չեր կարողանում արցունքները զրսւնել: Այժմ նրա միակ իղձն այն եր — Բենոյին պսակեր ու մեռներ... Բայց Բենոն պսակվելուցանկություն չուներ դեռ: Մոր բոլոր հորդորներին պատասխանում եր միևուր խոսքերով.

— Թող, մերս թող եղ բուրջվական բաները...

Մի ուրիշ անգամ կավելացներ մտահոգ՝

— Թող հլա, մերս, թող տեսներ ինչ ալում...

Վերջերս նա այս խոսքերը շատ եր կըրկնում, վորովհետեւ ականջովը շատ բան եր դիպչում: Ասում էյին, Ահարոնն ու Սողոմը «խընդիր են տվել տերության», վոր իրենց հողերը յետ տան: Խոսում էյին նաև, թե Սերգոն նույնպես գանգատ ե տալու՝ իր աշխատանքի հախն առնելու համար: Այդ մասին խոսում էյին թե՛ ժամի պատի տակ և թե՛ այն գյուղացիները, վոր մեկ-մեկ գալիս էյին նրանց բոսանը տես-

նելու: Մի որ ել Թաթոս ամին յեկավ: Տերո-դորմյան ձեռին, հանդիսավոր, գանդաղ քայլերով անցավ առուններով, նայեց գետնախնձորներին, մարգերին ու զարմացավ.

— Պահ-պահ-պահ... Բողկ ել եք ցանել, կոտեմ ել... Սիմինգ ել կա, տեսեք: Սոխ, ուհան... Պահ-պահ... Կեցցեք, ախպեր... Բայց ինչ բոստաններ կային Որդուբաթ, ինչ ձմերուկ, ինչ յեմիշ... Տերգ մեռնի, Որդուբաթ... Բայց ձերն ել պակաս չի: Մազարիչ ունեք... Տեսեք, բազուկ ել ունեն, արեածաղիկ ել... Լավ ա, ախպեր: Բայց ասա հալալացնեն...

— Ո՞վ պիտի խանգարի վոր, — հարցրեց Բենոն:

— Յեսիմ: Ասում են խնդիր են տվել տերության...

Յեվ Թաթոս ամին պատմեց այն, ինչ ուրիշներն ել ասում էյին, թե Ահարոնն ու Սողոմը իրենց հողը յետ առնելու համար խնդիր են տվել, իսկ Սերգոն ուզում ե գատարան դիմի...

— Դատարկ բան ե, ասաց Բենոն անտարբեր, բայց մտածմունքի մեջ ընկավ:

VI

Յերբ քաղհանը վերջացավ, տղերքը գետից հանած առվով մարգերը ջրեցին, վորպեսզի պառավ Գայանի ասած՝ «յարալու կանանչը լավա-

նա»։ Սրապը, վարտիկը մինչև ծնկները քշտած, գնում եր ջրի առջևից և անցքերը բանում մարգերի վրա, Բենոն ու Յեղեկը ջուրն անում էյին մարգերը, իսկ Վարթևանը քաղհանը (վոր կանաչը կիտել էյին մարգերի թմբերին ու առուններում) տանում-թափում եր բոստանից դուրս, այնտեղ, ուր հողից շոկած քարերը թափված էյին կիսուկներով... Ծարավ հողն ազահորեն ծածում եր ջուրն անթիվ բերաններով, պճպճում տեղ-տեղ և բշտիկներ գոյացնում ջրի մակերեւովթին։ «Ուրբաթախոս» Յեղեկը, ծնոտը բահի կոթին դրած, լուռ հետևում եր մարզը վազող ջրին, և նրա գեմքը փայլում եր։ Սիրում եր նա մարգեր ու արտեր ջրել. յերբ ջուրն առաջին գլգլում եր առվով—նրան թվում եր, թե կանաչը գվարթանում ե և որհնում իրեն։ Մանկությունից մնհավատ զգացմունքներ ուներ—կարծում եր՝ գիշերը ծաղիկներն ու բյուսերը խոսում են իրար հետ... Յերբ մարգերը պոնկեպոնկե լցվում էյին ջրով նրա մութ գեմքը պայծառանում եր, փափախը յետ եր գնում, ճակատը բանում, և այդ ժամանակ նրա աչքերն ստանում էյին գոհունակ արտահայտություն։ Առհասարակ բույսերի և անասունների շրջանում նա իրեն զգում եր հարազատ միջավայրում։ Վոչ միայն խնամքով եր վարվում հետ-

ները, այլև խոսում եր, մանավանդ յեզների հետ:
«Դե, դե, յետ դառ», — ասում եր նա մարգերին
մոտեցող յեզան. և յերբ յեզը, այդ խոսքերին
ուշ չդարձներով, շարունակում եր մոտենալ, ինքն
առաջ եր գնում. «Ի՜նչ անհասկացողն ես, տո:
Քեզ ասում են՝ յետ դառ ելի՛ր»...

Սուսաննան և Սարգիսը միմյանց համար շատ հեշտ մարդեր էին։ Սուսաննան իր ամուսնուց հետո միայն իմացավ, որ Սարգիսը իր ամուսնուց առաջ ամուսնացել էր մեկ այլ կնիքի հետ։ Սուսաննան իր ամուսնուց հետո միայն իմացավ, որ Սարգիսը իր ամուսնուց առաջ ամուսնացել էր մեկ այլ կնիքի հետ։

Առավոտներն ամենից առաջ Բենոն երգա-
լիս բանջարանոց, վորովհետե տունը մոտ եր-
գուցե և նրա համար, վոր ազատ եր կնոջ ու
յերեխայի հոգսից: Մի հին պիմզակ ուսերին՝
զալիս կանգնում եր նա բանջարանոցի ծայրին
և ընդհանուր մի հայացք գցում ցանքսին, հե-
տո մարդերի արանքով՝ առուններով գնում եր
այս ու այն կողմ, յերբեմն կռանում այս կամ
այն մարդի վրա—տեսներու՝ ինչպես են աճում:
Ապա գնում եր դեպի ցորենի ու զարու արտե-
րը, վոր բարձրանում էյին հետզհետե և արդեն,
ինչպես գյուղացիք են ասում՝ «ազոավաթաղ»
էյին յեղել. այսինքն՝ այնքան էյին բարձրացել,
վոր ազոավը կարող եր միջին թաղվել... Յորե-
կուն ու զարուն նախելուց հետո՝ զալիս եր նրա-

տում բանջարանոցի ծայրում, մի քարի կիսում-
կի վրա և տարվում հաշիվներով, թե արդյո՞ք
ծախսը պիտի հանեն, կարո՞ղ ե արդյո՞ք ինքը
պարզերես գուրս գալ ընկերների առաջ, թե՞
պիտի խայտառակվի... Ու յերբ տեսնում եր կա-
նաչը զվարթացած նրան թվում եր, թե ամեն
ինչ լավ կլինի... Բայց յեթե հանկարծ կարկուտ
գա կամ գետը հեղեղի ամեն ինչ — ընկերները,
միևնույն է, իրեն են համարելու պատասխա-
նատու... Ամեն ուր այս մտքերը զարթնում էին
նրա գլխում, և գուցե այդ եր պատճառը, վոր
շուտ-շուտ կրկնում եր.

— Պատասխանատուր 100% -ով:

Այդ առավոտ ել՝ Բենոն բոլորից շուտ յե-
կավ-կանգնեց սովորական տեղը՝ բանջարանոցի
ծայրին, ու նայեց հեռվում փռված առավոտյան
հովից ցնծող արտերին, բայց յերբ հայացքն իջե-
ցրեց մարգերի վրա — նրա զեմքի գոհունակ
փայլը սառավ հանկարծ, և նա զգաց, վոր բե-
րանը չորանում է: Ձեռները թուլացած՝ անկեն-
դան կախ ընկան ուսերից:

Ի՞նչ եր պատահե:

Ճանապարհի մոտի մարգերով ծայրե-ծայր
տավար եր անցել ու տրորել հենց նոր քաղհա-
նած մարգերը, վոր այսօր պիտի ջրեյին: Սկզբում
Բենոյին թվաց թե միայն յերկու մարդ ե այդ-

պես տրորված, բայց յերբ ուշադիր նայեց — արձա-
նացավ: Ճանապարհի կողմի մարգերը տրորված
էյին ծայրե-ծայր... Նրա աչքերում հուսահա-
տության հետ միասին փալեց և կատաղություն,
բայց շրթերը սեղմելով՝ զսպեց իրեն և անխոս
նստեց քարի կիսուկներից մեկի վրա: Նրա զեմ-
քը մռայլվեց, մթազնեց և յերեսի մի կողմը՝
բերանի անկյունից մինչև աչքի տակը սկսեց
խաղալ, ցնցվել: Նրա մտքովն անմիջապես ան-
ցավ Սերգոն: «Վայ, Սերգո, վայ»... Բայց փոքր անց
մտածեց, վոր Սերգոն այդպիսի բան չեր կարող
անել, ավելի շուտ անտեր տավար ե յեղել,
ճանապարհից շեղվելով, մտել ե մարգերը... Բայց
միթե այդ տավարի հետ մարդ չի՞ յեղել...

«Մի տեսնեյի — ցույց կտայի տավարածին», —
ասաց նա մտքում:

Քիչ հետո, միմյանց յետևից, յեկան աղեր-
քը՝ Սրապը, Յեզեկը, Վարթեանը: Նրանք ել
հավանական համարեցին այն, վոր ճանապարհից
անցնող տավար ե ընկել:

— Վոր ասում ի «մատաղ արեք», Բենո
շան, ետրվա համար ի ասում, — նկատեց պառավ
Գայանը, ու զայրացած՝ ձեռները բարձրացրեց
վեր: — Անողըն, ոխալ պորտով կուր մնա...

— Դե լավ, մերս, լավ, թող եղ բուրջվական
խոսքերը, — ասաց Բենոն ու բահը ձեռին գնաց
դեպի մարգերը:

Յեվ այդ ուրը, փոխանակ մնացածը ջրելու, սկսեցին տավարի տրորած մարգերը կարգի բերել: Ձեռով հողը լցրին վտանատեղերը, հավասարեցրին: Յեվ վորովհետև տրորած տեղերի կանանչը փչացել էր—սերմեր բերին ու նորից ցանեցին:

Դրանից հետո՝ չանցավ մի շաբաթ, մի նոր բան պատահեց: Մի առավոտ գնացին տեսան—գետի ջուրը թափվել է բանջարանոցը և մարգերը հեղեղել... Նախնթաց ուրը տղերքը մարգերը ջրել էին և առվի «բանդը» փակել: Բայց գիշերը ջուրն յեկել էր սովորականից ավելի, առուն լցվել էր մինչև պռունկները և նույնիսկ յեղերից թափվել կողքի բաց տեղերն ու լճակներ կազմել: Իսկ մարգերի մի մասը ծածկվել էր ջրով... Հողն այնքան եռ կշտացել, վոր այլևս չեր ծծում: Ճուրը կանգնել էր, և այժմ կնճռոտում էր առավոտյան հովից...

Ըստ յերևույթին՝ ջուրն յեկել էր ամբողջ գիշեր...

Տղերքն սկզբում կարծում էին, թե մի գուցե իրենք են մեղավոր. «բանդը», յերևի, լավ չեն կապել, բայց յերբ Սրապն ու Բենոն գնացին բանդը—նկատեցին ուրիշ բան: Բանդի բերանը փակող ճմբերը, փոխանակ մի կողմը գցելու, ինչպես իրենք էին անում ջրելիս, շար-

ված յեին առվի յեղերին... Այլևս կասկած չկար, վոր արվածը թշնամու գործ է. այլապես ով պիտի գար փակած առվի բերանը բանար: Յեվ զարմանալին այն էր, վոր այդ ճմբերը փոխանակ մի կողմը դնելու—դիտմամբ շարել էին յեղերին, վոր առվով ավելի շատ ջուր գնա:

— Լավ, Սերգո տղա, վրնց թե քու ասածն արիր,—տնքաց Սրապը:

Իսկ Բենոն, վոր անխոս նայում էր բանդին, գլուխը շարժեց ու ասաց խորհրդավոր:

— Պըտի մի բան անել...

Թե ինչ պիտի աներ—այդ մասին ել վոչ մի խոսք չասաց:

Մյուս ուրը, սակայն, յերբ Յեզեկ գնաց բանջարանոց՝ նկատեց վոր Բենոն գետափի ուռիներից մեկը բարձրացած—ճղները կտրուտում է ուրազով և թափում ցած: Ճղներից մի քանիսը կիսով չափ ընկել էին ջրի մեջ և մնացել գլխիվայր տնկված: Իսկ մի քանի ուռենի քշտված էին արդեն:

Այդ բանը Յեզեկին շատ տարորինակ թվաց, այնքան տարորինակ, վոր ստիպված յեղավ մի ամբողջ նախադասություն ասել:

— Եդ ինչ ես անում, Բենո...

Բենոն լուռ, կենտրոնացած կտրում էր ճղները:

— Քեզ եմ ասում ե, — շարունակեց խոսել Յեզեկը:

— Հավաքի, — ասաց Բենոն, և շարունակեց կտրտել:

Յեզեկի մեղքը գալիս էր: Կանանչ ծառը կտրելը լավ չի. մեղք է, — մտածում էր ու և ջրին ընկած ձկները քաշելով. հանում ափը: Իսկ Բենոն մի առ ժամանակ, իրար յետևից, կտրտեց ճյուղերը, թափեց ցած ու իջավ: Յերկուսով ճղաները կրեցին բանջարանոցի մոտ: Յետո Բենոն սկսեց դրանք քշտել ու տնկել հողում:

Այդ ժամանակ միայն Յեզեկը հասկացավ, վոր բալագան է շինում: Յերբ ձկները բոլոր տնկեց, նրանց ծայրերը միացրեց իրար — թելերով կապեց, ապա սկսեց դրանց արանքը գործել՝ կթոցի նման: Յերբ այդ ել վերջացրեց, մեջը ջմբերից անկողնի տեղ շինեց՝ հողից կես արշին բարձր, ինչպես անում են ճամբար գնացող զինվորներն իրենց վրաներում: Նույնպիսի ճմբերով շրջապատեց վրանի բոլորքը, վոր անձրևաջուր չթափվի ներս:

Յեվ վորովհետև վրանի ներսը, մանավանդ ճմբերից շինած անկողնատեղը խոնավ էր առայժմ, Բենոն մի քանի որ քնեց դուրսը, մինչև բալագանը չորանա: Բարեբախտաբար անձրև չրկար: Հաճելի էր քնել բացօթյա և նայել յերկն-

քին, ուր աստղերն ճրագ-ճրագում էյին, թարթում և, կարծես, ինչ վոր հանդիսավոր տոն կատարում յերկնքում... Գյուղը քնում էր վերև, խաղաղվում էր ամեն ինչ, գետն էր միայն, վոր չէր լռում և խշշում էր անվերջ, ու թվում էր նրա ձայնը՝ գալիս է հավիտենությունից, աշխարհի սկզբից, ու թվում էր պիտի խշշա հավիտենաբար, հավիտենաբար... Բենոն ականջը գետի ձայնին, ձեռք գլխի տակ, մտածում էր ու ինչ-վոր հաշիվներ անում մտքում: Յեվ նրա մտքերը գնում էյին շատ հեռուն... Հիշում էր ելի լազարեթի մոտի կոմունը՝ իր բոլոր մեքենաներով ու հարմարություններով, յերևակայում էր սպիտակ տներ իրենց բանջարանոցի կողքին, սպիտակ տներ՝ բարձր, թիթեղած տանիքներով, մեծ, պայծառ լուսամուտներով... Բայց մեկ ել յերբ նայում էր բալագանին այդ բոլորն այնքան հեռու յեր թվում, վոր ամեն ինչ դառնում էր անհավանական ու անկարելի...

Առաջին իսկ որը, յերբ Բենոն վորոշեց քնել բանջարանոցի մոտ, վարթեալն ասաց Սըրապին:

— Ես չեղամ: Նա եստեղ քնի, մենք տանը — հարմար չի...

Յեվ այնուհետև բոլորն ել՝ Յեզեկը, Սրապը, վարթեալն մնում էյին նրա մոտ մինչև ուշ

յերեկո: Նստում էյին բալագանի առաջ ու զրուցում: Յերբեմն, լավ յերեկոներին, կանայք ել, քաղհանից հետո, նստում էյին նրանց մոտ և նուշն պես մասնակցում զրուցյին, ավելի շուտ ականջ դնում, թե ինչ են ասում մարդիկ... Բենոն պատմում եր տեսած բաներից կամ իր ծրագիրներն եր պարզում:— Գործը լավ գնա—կովեր կանեն, հավեր կը պահեն, խող... Վարթեվանը հիշում եր կառապանության որերը և այնպիսի պատմություններ անում, վոր մարդու մարմին փշաքաղվում եր: Մի անգամ, որինակ, պատմեց, թե ինչպես գիշերը գտնում քնած ժամանակ, խողը սոտեցել եր ու ականջը բռնել:

— Յերեք չորս որ վախից ուշքս գլուխս չեր գալի,—ասում եր նա:

Խոսում էյին և թիթեղե ամանով թեյ յեփում կրակի վրա: Յերկու հաշա փայտ անկել էյին իրարից հեռու, դրանց վրա մեկն ել մի յերկաթե ձող, ամանը կախում էյին այդ ձողից ու թեյ յեփում... Չոր ուռերը ճարճատուռնով վառվում էյին բռնկված, լուսավորում շուրջը նստողներին՝ դեմքերը պրոժեկտորային լույսով, իսկ նրանց յետև խավարը տատանվում եր, գողգողում ու թանձրանում հեռվում...

Թվում եր թափառող գնչուների մի ընտանիք ե կանգ առել գետափին և ընթրիք

պատրաստում խարույկի վրա: Կրակի լույսին գալիս էյին գիշերային թիթեռներ, մթեղներ, ճահիճից՝ մոծակներ: Պտտվում, բզբզում էյին խմբերով, պար կապած, և թիթեռները հաճախ ընկնում էյին բոցերի մեջ ու այրվում:

— Ի՛, խալերա,—ասում եր Վարթեհան անհանգիստ:— Ասա ձեզ ով ա ասում կրակի մեջ ընկնեք...

Ու ձեռով քշում եր մյուսներին:

Թփուտներից լավում էյին յերբեմն թռչունների վախեցած ճիչ, մնչոց, իսկ ներքև՝ ճահիճում գորտերը կռկռում էյին ջարուհակ: Թվում եր՝ նրանք ել հետաքրքրվում են զրուցով և ուզում են մասնակցել:

— Կռակ... կրռակ... կռռակ...

Մի այգեպիսի յերեկո, յերբ կրակի շուրջը հավաքված զրուցում էյին, հանկարծ ատրճանակի կրակոց լավեց...

Կանայք վախեցած ճիչ արձակեցին, իսկ Մրապը տեղից վեր թռավ ու վազեց դեպի թփուտները: Նրան թվաց թե կրակոցն այնտեղից եր: Բայց քիչ հետո վերադարձավ և հայտնեց, վոր մարդ չի յերևում:

— Ե՛, գեղամիջումը կրկեր, քեզ եդպես թվաց,—ասավ Վարթեհան:— Դատարկ բան ա: Դատարկը—դատարկ, բայց մենք պետք ե թվանք ունենանք,—ասաց Բենոն:

VII

Մայիսն անցավ անձրևներով, մասամբ մառախուղով, վոր հաջորդում կամ նախորդում եր անձրևներին: Անձրևը գալիս եր յերբեմն առավոտից մինչև յերեկո կամ որ ու գիշեր... Յերբեմն ել մառախուղը, ալեկոծվող ամպի նման յեռալով, սողոմ եր բլուրներով ու իջնում մինչև դաշտը, մինչև գյուղ և քողի պես ծածկում նրան: Գորշ մշուշի մեջ յերևում եյին միայն յեկեղեցու սև գմբեթը և տերտերի ու Ահարոնի բարձր տների թիթեղած տանիքները, վոր իշխում եյին խրճիթների ընդհանուր գորշության վրա... Բենոյի բալագանը մեն-մենակ, թրջված հավի նման, կուչ եր յեկեկ գյուղի ներքև, բանջարանոցի մի անկյունում և մոռացվածի տպավորություն եր անում, չնայած տղերքը մեկ-մեկ կրակ եյին վառում նրա մեջ. ծուխը յերևում եր տատանվելով ու իսկույն ցրել գալիս, չհամարձակվելով ուղիղ վեր բարձրանալ: Ամպերը ճնշում եյին.

Բենոյի տրամադրությունը վատ եր: Տղերքը շարունակ գալիս դժգոհում եյին ելի, թե ինչո՞ւ այսքան աշխատանք թափեցին, վորի վերջը, ով գիտի, ինչ պիտի լինի—անձրև, կարկուտ... Սոսում եյին դարձյալ այն մասին, վոր Ահարոնն ու Սողոմը, բացի այն, վոր գանգառ են տվել, այժմ ել ուղում են գնալ Յերևան

«առվակատ բռնեն», վոր իրենց հողերը յեռստանան և այս տարվա փասը իրենցից՝ «կոմունի» տղերքից առնեն... Այդպես եյին խոսում ժամի պահի տակ, և այդ խոսք ու զրույցը գալիս-հասնում եր տղերանց ու մտահոգում նրանց: Իսկ Սերգոն հո՛ւ ամեն անգամ Վարթևանին, Սրապին կամ Յեղեկին հանդիպելիս (Բենոյի հետ խոով եր) պահանջում եր իր աշխատանքի վարձը. «քսան որ աշխատել եմ, հախս տրվեք. թե չե վայ ձեզ»,—սպառնում եր նա ատամները կցած և ձեռը բռունցք շինած: Յեկ տղերքն այս բոլորը գալիս-հայտնում եյին Բենոյին, իսկ Բենոն—կարծես վոչինչ—ծխամուրձն ատամների արանքը դրած՝ լուռ լսում եր նրանց և ասում հանդարտ:

— Վոչինչ ել չի ըլի... Պատասխանատուր եմ հարյուր տոկոսով:

— Ե՛, ասում ես ելի,—կասկածում եյին տղերքը՝ գլուխներն որորելով:

Յեկ այդ կասկածը տխրեցնում եր Բենոյին: Դրա վրա ավելանում եր և վատ յեղանակը:

Հունիսը բացվելուն պես, յեղանակն լավացավ, և բույսերը՝ ցորենը, կանաչները, Վարդապետի ամբողջ ցանքսերը միանգամից թափ տվին իրենց: Թվում եր՝ վաղուց սպասում եյին արեւի, և հենց յերևաց թե չե—ժպտացին ուրախու-

Թյունից ու ձգվեցին, գլուխներն ու տերևները պարզելով դեպի վեր: Ու խոնավ դաշտերից գոլորշին, ինչպես այրվող աթարի ծուխ, հորդ բարձրանում ու չքանում եր ոգում: Գոլորշի յեր բարձրանում է բալագանի թաղիքից, ինչպես թրջված ու չոքած մի ուղտից: Յեվ վորովհետև թաղիքը շատ եր թրջված, տղերքն ինչպես անձրևի ժամանակ, այնպես ել հիմա, ներսը կրակ եյին վառում, վոր շուտ չորանա:

Արևից բանջարանոցի բույսերն ևս բարձրացան արագ: Ամենից առաջ իր մարգը կանաչով լցրեց կոտեմը, հետո մարգերի թմբերին, նոր տերևներ արձակելով, թև-թևի տվին ամսական ու տարեկան բողկերը, մարգերին տալով յեզերքները նախշով զարդարուն կանաչ թաշկինակների տեսք: Իսկ տակավին չբացված արևածաղիկներն իրենց, իրար պարզած լայն տերևներով, թվում եր հեռվից՝ շուրջվար են բռնել մարգերի վերև. նրանք աճում եյին վոչ թե որերով, այլ կարծես ժամերով այնպես արագ եյին բարձրանում: Սիմինդն իրար յետևից արձակում եր իր դեղին թրերը և վայրի յեղեգնի տեսք ընդունում, իսկ գետնախնձորը հետզհետե մեծացնում եր իր դանգուր փնջերը... Մի խոսքով կանաչն այժմ աճել և աչք եր շոյում: Տղերքը նայում եյին բանջարանոցին և զարմանում, թի

ինչ շուտ աճեց ամեն ինչ: Նրանց տրամադրությունն սկսեց կամաց-կամաց լավանալ, բայց մնաց ելի այն մտահոգությունը, թե ինչ պիտի անեն այդչափ կանաչին:

— Բողկն արդեն ուտելու վախտն ա, — ասաց Սրապը մի որ, ամսական մի քանի բողկը ձեռին բալագանը մտնելով:

Իսկապես, — բողկի գլուխն արդեն աղափու ձուլի չափ եր, մնում եր կապուկ անել ու ծախել:

— Հըմի եսքանը, դրուստ, վորտեղ պտի սաղացնենք: Մենք հո կարալ չենք ուտի, ասում է Սրապը մեղմ, աշխատելով իր անհանգստությունը չհայտնել միանգամից:

— Ուտել... Ո՞վ ասավ, վոր դու ուտես, — ասում է Բենոն քմծիծաղ, ու ծխամորճը ծծում հանդարտ:

Ծխում է ու մտածում, աչքերը կկոցելով:

Այդ հանգստությունը վրդովում է Սրապին: Ինչ անտարբերություն է: Ինքը խոսք է ասում, իսկ նա բանի տեղ չի դնում իր ասածը: Ու Սրապը տաքանում է քիչ և խոսքի մեջ դժգոհության շեշտ դնում:

— Հը, ի՞նչ եք անելու ախար...

Բենոն ելի հանդիստ է:

— Տեսնենք, — ասում է մտախոհ, առանց չիբուխը բերանից հանելու:

— Ել ինչ տեսներք, այ մարդ: Կրտսերդ մեջքը
կտորեց քաղհան անելով: Հիմի...

Բենոն լռում է և մտածկոտ նայում դեպի
հեռուն:

Սրապը տաքանում է, գլուխն որորում, իսկ
Բենոն ելի—կարծես վոչինչ—նայում է հեռուն:

Յեվ այնուհետև մինչև յերեկո էլ բան չխոսեց
սեց Բենոն. — մտածում եր ինչ-վոր: Իսկ մյուս
առավոտը վաղ յելավ տեղից, յերեսը, ինչպես
միշտ, լվաց գետում և, իր հետ բալագանով
պառկող Սրապին զարթեցնելով՝ ասաց:

— Յես գնում եմ, Սրապ:

Սրապը քնած տեղը հորանջեց և, աչքերը բաց
նալով, դարմացած նայեց Բենոյին, վոր սև ծխա-
մորճն ատամների արանքում, պատրաստվում էր
վառել այն ու ճանապարհ ընկներ:

— Ու՞ր, — հարցրեց Սրապը:

— Քաղաք... Կանաչի համար:

— Գնա, — ասաց Սրապը՝ ու նստեց տե-
ղում: — Թեզ կզամ:

— Տեսներք...

Ու Բենոն, ծխամորճը բերանի մի անկյու-
նը դրած, արագ քայլերով գնաց բանջարանոցի
յեզերքով ու ընկավ ճանապարհը: Մի առ ժամա-
նակ նրա կերպարանքը յերևաց արտերի արան-
քում, ապա չքացավ վոլորանի յետև:

Պաղաղ առավոտը խոստանում էր պայծառ
որ: Արևը դեռ դուրս չեր յեկել, բայց արևելքը
կարմրել էր սարերի այն կողմը. թվում եր հըր-
դեհ կար, վորի բոցերից հորիզոնը բռնկել էր
կարծես: Բանջարանոցի բույսերը գլուխները վեր
պարզած, սպասում էյին արևին, մանավանդ
ողաթաթախ լայն տերևներով արևածաղիկներն
երեսից փակ գլուխները, ինչպես կույր մանուկներ,
արոտագին թեքել էյին դեպի արևելք: Չկա
վելի զգայուն բույս, քան արևածաղիկը. ինչ-
պես խենթ սիրահար կամ մորը հետևող յերեսա-
նոր ժամանակ նայում է արևին, իսկ ծաղկած
ժամանակ հո՛ հրճվանքից ժպտում է շարունակ...
այց յերբ արևը մայր է մտնում—նա տխրում
կարծես, անշարժանում և թախիծով ու կարո-
ւով սպասում մյուս առավոտին: Գիշերները
մի բույս այնքան տխուր չի լինում, վոր-
ն արևածաղիկը...

Սրապն աչքով ուղեկցեց Բենոյին, մտա-
նով տեսնես կարո՞ղ է Բենոն մի բան գլուխ բե-
թե՞ կանաչը պիտի մնա փշանա իզուր:

— Տեսներք, կամ տակ կլինենք կամ գը-
նա, — ծոծրակը քորելով վեր կացավ նա տեղից:
Գնաց Բենոն և ճաշ անցավ—չեկավ: Վերա-
գալով միայն յերեկոյան դեմ՝ մի հասարակ
ձեռնափայտ շինած, ելի ծխամորճն ատամ-
ի արանքում:

Տղերքը բալագանի առաջ նստած զրուցող
էյին:

— Հ՞ր. տղա ես, աղջիկ, հարցրեց վար
թեանը դեռ հեռվից:

Բենոն հոգնած նստեց, վրաները մեկնել
կանոնների վրա:

Նա տխուր ու մտածկոտ էր յերևում:

Այդ նկատելով վարթեանն անհանգստացա

— Հ՞ր, բան-ման յեղա՞վ:

— Հլա տեսնե՞ք, — հոնքերը վեր քաշել
ակամա պատասխանեց Բենոն:

Տղերքը տարակուսած նայեցին իրար: Վար
թեանի աշխույժն ընկավ իսկույն: Յեզեկը գլ
խն ուրրեց լուռ, իսկ Սրապի աչքերը պսպ
ցին ներքին անհանգստությունից

— Լավ, ուրեմն զուր տեղը ցանեցի՞նք եղ
տերը, — չհամբերեց նա:

— Ինչո՞ւ զուր, — գլուխը բարձրացրեց
նոն:

— Բա ինչ: Վոր չի ծախվելու — ինչի՞ն
պետք — տաքացավ Սրապը: — Սերգոն ասում
բանի տեղ չէյինք դնում, — ավելացրեց նեղա
ու յերեսը շրջեց մի կողմի վրա:

Խոսակցությանը միջամտեց և վարթե
նա, վոր միշտ պաշտպանում էր Բենոյին
տեսակ կասկածանքների դեմ, այս անգամ

խնն ուրրեց տխուր և այն կարծիքն հայտնեց,
թե քանի վոր այդպես էր լինելու. — ավելի լավ
չէր հենց այդ կանաչեղենի տեղն էլ ցորեն, գա
րի կամ գետնախնձոր ցանեյին:

— Իհարկե, — տնքաց Յեզեկը:

Գլուխները կախ լռեցին մի առ ժամանակ.
ապա նորից սկսեցին խոսել, ամոսացին հողը,
իրենց աշխատանքը, վոր զուր պիտի կորչի:
Հիշեցին նորից Սերգոյին, նրա խոսքերը և այն,
թե ինչ կասեն հիմա գյուղացիք: Յեզ նրանց
ավելի ծանր էր թվում գյուղացիների հեզնանքը
և Սերգոյի ծաղրը, վոր ամեն հանդիպելիս յերես
ներովը պիտի տար — «տեսա՞ք — ինձ չլսեցի՞ք»...
— Խայտառակություն ա մի խոսքով, — յեզ
բափակեց Սրապը:

Բենոն լռում էր ինչ-վոր մտքերի յետևից
ընկած: Քաղաքում նա յեղել էր մի շարք խա
նութպանների մոտ, առաջարկել էր նրանց՝ վեր
ցնել-ծախել կանաչին: Մեծ մասամբ չէյին ու
ղել, միքանիսն էլ թե՛ «եղքան հարկավոր չի,
մենք որական մի քանի կապուկ հազիվ ծա
խենք»... Բենոն մտածում էր, վոր այդ միքանի
կապուկն ոգուտ չէր տա իրենց. ով պիտի ժա
մանակ կորցներ՝ այդ միքանի կապուկը գյուղից
քաղաք բերեր... Նա գնացել էր նաև գյուղատնտեսի
տուն՝ նրա հետ խորհրդակցելու — տանը չէր յե

դել: Այժմ նրա միակ հույսը — գյուղատնտեսներ, թե ինչ խորհուրդ կտա: Չէ՞ վոր նա ինքն ել հավանություն եր տվել կանաչի ցանելու մտքին:

Յերբ տղերքը շատ խոսեցին, դժգոհեցին հրաաթափված, նա ասաց միայն.

— Սպասեցեք հլա, տեսները գյուղատնտեսսը ինչ ա ասում:

— Ե՛, դու ել քու գյուղատնտեսով սպանեցիր մեզ, — ասաց Սրապը, ու դարձյալ յերեսը շրջեց նեղացած: — Ելեմե՛նք մինն ել քու գյուղատնտեսն ա:

Այդ որը խոսակցությունը վերջացավ դեռ նով, և տղերքը ցրվեցին տխուր:

Գիշերը Բենոյի քունը չտարավ, առավոտ մութ-լուսին յեկավ տեղից և, առանց մեկին մի բան ասելու, նորից ճանապարհ ընկավ դեպի քաղաք: Բայց դեռ ճաշ չեղած, յերբ տղերքը շապկանց գետնախնձորի բուկն ելին լցնում, նա յեկավ և հայտարարեց.

— Տղերք, մենք պետք ա մի ձի առնենք ու մի կաշկա*:

Տղերքն այդ հայտարարությունն ընդունեցին լռությամբ ու զարմանքով:

* Կաշկա — տաշկա — յերկանիվ սայլակ:

— Եդ ինչո՞ւ համար ա, — առաջինը խոսեց Սրապը, վիճելու պատրաստ:

Նրան միշտ անհանգստացնում եր նոր բան առնելու միտքը, մի խոսքով՝ նոր ծախսերի խնդիրը — հանկարծ պարտքերի մեջ ընկնեն ու չկարենան տակից դուրս գալ:

— Ինչի՞ համար, — կրկնեց Բենոն Սրապի հարցը: — Պետք ա... կանաչին քաղաք տանելու...

Լռություն:

Այ թե ինչ:

— Ուրեմն կանաչին վերցնում են:

— Ուրեմն առնող գտնվե՞լ ե...

Տղերքը գործերը թողին՝ բահերը խրեցին հողի մեջ ու մոտեցան:

— Մի կարգին պատմի՛ բան հասկանանք, այ տղա, — ասաց Վարթեանը, ուրախությունից յերկար միջուկը արորելով:

Այո, Բենոն կանաչի առնող ե գտել: Նա պայմանավորվել ե կոոպերատիվի հետ, վոր կանաչեղենը նրանց տա մեծ մաճաքով: Այդ բանում նրան ոգնեց ելի գյուղատնտես ընկեր Սարգսրյանը:

— Յեկավ մարդը կոոպերատիվ և խոսեց ինչպես կարգն ա, — ասաց Բենոն: — Թե՛ ետպեսենալեն — ընկերներով կանաչի յեն ցանել, ու զում են բերել ետտեղ ծախել. լավ կանեք

գալով:—Յեկեք եգուց կամ մյուս ուր: Յերբ ձեզ հարմար կըլինի...

Նա մտածեց մի փոքր և ավելացրեց.

— Յեթե գործ չունեք, գնանք հենց հիմա:

Մի բան վոր կառքում տեղ կա: Հարմար ե:

Իհարկե: Բենոն պատրաստ ե հենց հիմա:

Յեվ նստեց Բենոն քաղաքից յեկած մարդու կողքին, ու գնաց: Կառքի անիվներն ուետինի շիներ ունեյին: Ձիերից մեկն սպիտակ եր, մյուսը կարմիր:

— Տեսար, — գլուխն ուրորեց վարթեանը կառքի յետևից: — Վոս խալեա՛...

VIII

Բենոն այդ ուր չվերադարձավ. նա յեկավ մյուս ուր յերեկոյան և տղերքին ցույց տվեց մի կնքած թուղթ: Պայմանագրի պատճենն եր: Դրա համաձայն նրանք ամեն ուր կանաչի պիտի տային կոպերատիվին և ամսե-ամիս հաշիվ տեսնեյին: Պայմանագրում ասված եր և այն, վոր կոմունի տղերքը՝ Բենոն ու ընկերները կարող են միշտ «իհաշիվ» ապրանք վերցնել կոոպերատիվից:

— Լավ, պալոմիմ եղպես, — ասաց վարթեվանը: — հետո մեզ չեն խաբէ՞...

Ինչպես ընկերներին, այնպես ել նրան, առևտրական այդ գործարքը թվում եր բարդ

մի բան: Կոոպերատիվ, վարկ, ինսուրանս... Ինչ-վոր անձանոթ, խճճված, մութ, խառն բաներ եր այդ բոլորը, վորից գլուխ հանելը գժվար եր շատ:

— Ինչո՞ւ պիտի խաբեն, — ասաց Բենոն:

— Յեսիմ. շատ կստանանք — քիչ կգրեն. բան կառնենք — սխալ կըհաշվեն: Առևտուրական մարդիկ են, ով ե իմանում: Մենք ել վոչ հաշիվ դիտենք, վոչ չոսկ գցել:

— Կոոպերատիվը բուրժվական բան չի, վոր խաբեն, — նկատեց Բենոն:

— Յեսիմ, — շարունակեց վարթեանը: — Կըրախմալով տղա եր. աչքիս մի տեսակ յերևաց: Ասենք, յեթե խաբի՝ ամոթ կըրախմալին...

— Եդ հեչ, — ձեռը թափ տվեց Բենոն:

Դուք են ասեք, թե վորտեղից ձի առնենք... ու մի կաշկա:

— Յես մի հին կաշկա ունեմ, — ասաց վարթեանը, — կը սարքեմ: Մեր հարսը կողքի տախտակները վառել ա, բայց վոչինչ: Նորը վոր գըցեմ՝ կարդին բան կգառնա:

— Բա ձիու համար փօղ, — անհանգստացավ Սրապը:

Սրապն այդ մասին կարող ե չմտածել: Բենոն ինքը լավ գիտի, վոր առանց փողի չի կարելի: Այդ մասին նա խոսել ե կոոպերատիվի վարչության հետ. — վարկ են խոստացել: Ա՛յ թե ինչ:

Վարկ... ելի վարկ: Մի թալակ չլինի դա, վոր վերջը հանկարծ տնով-տեղով պարտական մնան,—մտածում են աղերքը:

Նորից խոսեցին ձիու մասին: Յեզեկը հայտնեց, թե լսել է, վոր տերտերն ուզում է ձին ծախել

— Հա՛: Տերտերի ձին փխը չի,—ասաց Վարթեանը հմուտ մարդու հեղինակավոր ձայնով,—լավ յաբու ա: Նստած ժամանակ ցընգը-ցընգը անում, բայց կաշկումը լավ կերթա: Բա ի՞նչ ա ծախում,—հարցրեց նա Յեզեկին դառնալով:

— Ասում ա՛ իրան պետք չի: Առաջ շաբաթը յերկու անգամ գնում եր Յեղնուտ, հիմի, ասում ա՛ «ոգուտ» չկա. ժողովուրդը վոչ ժամա գնում, վոչ ել ժամ ու կնուք, հարսանիք ա անում—դրա համար,—Յեզեկի փոխարեն արագ պատասխանեց Սրապը:

— Այ թե հա՛,—ձեռը մտրակի պես թափ տվեց Վարթեանը:—վոր եղպես ա՛ եժան կտա:

— Շատ ել մի ուրախանա,—նկատեց Սրապը:—Տեր-Մինասն ուրիշ ելեմեցն ա...

Մյուս որը Բենոն ու Վարթեանը գնացին տերտերի մոտ՝ ձին առնելու:

Տեր-Մինասն ապրում եր յեկեղեցուց քիչ հեռու՝ իր կղմինտրե տանիքով և բարձր պատըշգամբով տանը: Վերջերս նա ավելի տնտե-

սությամբ եր զբաղվում, քան քահանայությամբ, վորովհետև յերեք տարի յեր կարգին ժամերգություն չեր ունենում. մարդ քիչ եր գնում յեկեղեցի—մի քանի պառավ ու մի յերկու ծեղունի, այն ել վոչ ամեն որ: Բացի սրանից, տեսնելով վոր գյուղացիք այլևս կնուքի, հարսանիքի համար ժամ չեն գալիս կամ գալիս են շատ քիչ, ինչպես ինքն եր ասում՝ «հատ ու կենտ», այդ պատճառով իրեն նվիրել եր տնտեկենտ», այդ պատճառով իրեն նվիրել եր տնտեկենտ: Փարաջան հանած, գորնանը վար ու սության: Փարաջան հանած՝ հունձ ու կալ: Փարաջանք եր անում, ամառը՝ հունձ ու կալ: Փարաջան հագնում եր պարապ ժամանակ, գյուղամեջ դուրս գալիս և կիրակի որերը, յերբ գնում եր յեկեղեցի: Յերբեմն ել, յերբ ժամհարը չեր գալիս, գանգերը քաշում եր ինքը, խորանից վերջնում եր փրկոնը, պցում ուսերին և շարունակ յետսակավաթիվ ժամավորներին նայելով, շտապ-շտապ աղոթքներ ասում իրար յետևից: «Տերտերի կարգմունքը խարաբ ա ելել»։—ասում էյին ծեղերն իրար, ու հիշում այն որերը, յերբ գյուղ յերկու տերտեր ունեւ և մի քանի տիրացու—փոխ էյին ասում, շարական... Հիմի տեր-Մինասն ու Վարթեանը, շարական եր, և՛ աղոթք ու միացել եր մենակ—և՛ յերգում եր, և՛ աղոթք ասում, և՛ փոխ: Ու այդ բանը ծերերին դուր չեր գալիս: «Ժամը փոխված ա ընում», ասում էյին նրանք: Տեր-Մինասն ինքն ել գոհ չեր—

«ոգուտ չկար»։ ուզում եր տերտերությունը թողնել, բայց շարունակում եր ահամա, ինչպես ինքն եր ասում՝ «նամուսի ծերա»... Առաջ նա «հովվելու» յեր գնում նաև մոտակա Յեղնուտ փոքրիկ գյուղը, բայց հիմա այլևս չեր գնում։ «Զիտ նալը (պայտը) չարժի», ասում եր։ Ուստի քանի վոր ձին պահում եր Յեղնուտ գնալ-գալու համար, և քանի վոր հիմա պետք չեր գալիս — ուզում եր ծախել։ Այդ մասին նա մի քանի անգամ խոսել եր ժամի պաշի քալ, ուր ինքն ել՝ պարապ ժամանակ, նստում եր գյուղացիներին հետ զրուցելու։

Այդ եր պատճառը, վոր Բենոն ու Վարթեփանը իրենց քայլերն ուղղեցին նախ ժամի կողմը, կարծելով թե կարող ե պատահել տերտերը ժառի պաշի քալ լինի։ Բայց նա չկար։ Միայն մի քանի ծերունի, ձեռնափայտերին հենած, զրուցում եյին, աչքերը կիսախուփ։ Այդտեղ եր և թաթոս ամին։ Տղաներին տեսնելով՝ նա ուղղվեց։

— Այ բարո՛վ, — բացականչեց նստած տեղից։ — Եդ առաջ բարի։

— Ուզում ենք տերտերին տեսնա՞նք, — ասաց Վարթեփանը։ — Եստեղ չի։

— Տերտերին, — զարմացավ թաթոս ամին։ — Բա ասում են՝ դուք ժամ, պատարագ չեք ճանաչում։ Եդ վո՞նց ա։

Բենոն ձեռը թափ տվեց։

— Մենք տերտերին ուզում ենք ուրիշ բանի համար։

— Ուզում ենք նրա ձին առնենք, — հպարտացավ Վարթեփանը։

— Զի՛ն։ Հա՛, — գլխով արավ թաթոս ամին։ — Ծախում ա։ Հենց յերեկ ասում եր «առնող ըլի — ծախեմ» Գնանք։ Հենց քիչ առաջ ինքն ել գնաց տուն։

Ու թաթոս ամին, ծերերին հրաժեշտ տալով, միացավ Բենոյին ու Վարթեփանին։

— Բայց լավ ձի ա։ Զեք փոշմանի, յեթե առնենք, — սկսեց նա։ — Վոր նստում ես՝ թոցնում ա։ Լավ ել յերիշ ունի։

Վարթեփանը խնդաց։

— Լավ յերիշ... մի գլուխ ցընգը-ցընգը ա անում։ Դա՛ ա լավը։ Դու գեռ լավ յերիշ չես տեսել...

Տերտերը տանն եր։ Նա փարաջան հանած, կարճ կապալով, վոր հագիլ ծնկներին եր հասնում, և շալվարի փողկերը հետ ծալած աշխատում եր տան առաջ։ Բահով առու յեր փորում, վոր ջուրը տանի ներքև։

Տերտերի տունը պարսպապատ եր։ Բակում ունեւր Դադանի և Բլատի փեթակներ, մոտ քառասուն-հիսուն հատ, վորոնց գլխին այդ ժամանակ

մի համառ ծավալուն բզզոց եր կանգնած—յետ-
ճաշյա բոռախաղը:

Բակը մտնողներին նկատելով՝ տերտերը
բահր ձեռին առաջ յեկավ:

— Տերտեր, տղերքը ձիդ առնելու յեն յե-
կել,—սկսեց Թաթոս ամին առանց այլևայլի:—
Ուզում են տեսնեն:

— Հա՛, Ո՞ւմ համար եք ուզում,—հարցրեց
տերտերը, չալած միրուքը բռունցքի մեջ հավա-
քելով և խոշոր աչքերի հայացքը փոխեփոխ
Բենոյի ու Վարթեանի յերեսը գցելով:

— Մեզ համար,—ասաց Բենոն:

— Ձեր կոմունի... Լա՛վ, դուք ենքան մի-
ջոց ունեք վոր...

— Կըզտնվի,—ասաց Բենոն:

Տերտերը լըջացավ:

— Աստված ավելի աջողություն տա, ախ-
պեր: Բայց, ինչքան գիտեմ, զործը նոր եք սկսել:
Ո՞վ ե իմանում...

— Եհ, տերտեր, դու ել բան ես ասում,—
միջամտեց Թաթոս ամին:—Առանց փողի ո՞վ կը-
զա, թե՛ ձի յեմ տոնում:

— Ինչո՞ւ չե, —նկատեց տերտերը:—Են որը
Յեղնուտից մինն յեկել ե, թե՛ «տերտեր, ձիդ
տուր—աշունքը փողը կտամ»: Ա՛յ-հա՛յ—ձեռը
տարուբերեց տերտերը:—«Աշունքը՛»... խելքս

հացի հետ եմ կերել, ինչ ե: Ասի՝ «կարալ չեմ»:
Հիմի դրա համա եմ ասում: Յեթե դուք ել պի-
տի ասեք «աշունքը»—չխոսենք:

— Ձե, տերտեր, մերը՝ նաղդ ա, —ընդհա-
տեց Վարթեանը:—Մենք պարտքի հետ գլուխ
չունենք:

— Հա՛, դե վոր եղպես ե՝ համեցեք,—ա-
ռաջ ընկավ տերտերը դեպի գոմը, բայց հազիվ
յերկու քայլ եր արել, յետ դարձավ ու ձայն
տվեց.—Բարթո՛ղ, Բարթո՛ղ...

Սենյակից պատշգամբ յելավ մի տասյոթ-
տասնութ տարեկան պատանի՝ քաղաքի շորեր
հագած, մագերի փունջը ճակատին:

— Արի, մի Արաբին դուրս բեր,—ասաց
տերտերը:

Տղան վագեվազ իջավ պատշգամից ու վա-
դեց դեպի գոմը: Յերկու բոպե անց, վզի թոկից
բռնած դուրս քաշեց մի սև ձի, վորը, գոմի խա-
վարից լույսը դուրս գալով, աչքերը թարթելով,
ռունգները լայնացրած նայեց շուրջը: Յածրիկ
ձի յեր՝ վիզն ու վոտները բըդոտ, մագերն ան-
հարթ, բաշը խճճված և մեջը խոտի ու դարմա-
նի կտորներ: Բըդոտ պոչը սրունքներին հազիվ
եր հասնում:

— Ես ա, —ասաց տերտերը:—Վարթեանը
չատ ա տեսել, դու ել տես,—դարձավ նա Բե-

մի համառ ծավալուն բզզոց եր կանգնած—յետ-
ճաշա բռնախաղը:

Բակը մտնողներին նկատելով՝ տերտերը
բահը ձեռին առաջ յեկավ:

— Տերտեր, տղերքը ձիդ առնելու յեն յե-
կել,—սկսեց Թաթոս ամին առանց այլևայլի:—
Ուզում են տեսնեն:

— Հա՛, Ու՛մ համար եք ուզում,—հարցրեց
տերտերը, չալած միրուքը բռունցքի մեջ հավա-
քելով և խոշոր աչքերի հայացքը փոխեփոխ
Բենոյի ու Վարթեանի յերեսը գցելով:

— Մեզ համար,—ասաց Բենոն:

— Ձեր կոմունի... Լա՛վ, դուք ենքան մի-
ջոց ունեք վոր...

— Կըզտնվի,—ասաց Բենոն:

Տերտերը լրջացավ:

— Աստված ավելի աջողություն տա, ախ-
պեր: Բայց, ինչքան զիտեմ, զործը նոր եք սկսել:
Ո՛վ ե իմանում...

— Եհ, տերտեր, դու ել բան ես ասում,—
միջամտեց Թաթոս ամին:—Առանց փողի ո՛վ կը-
զա, թե՛ ձի յեմ առնում:

— Ինչո՛ւ չե,—նկատեց տերտերը:—Են ո՛րը
Յեղնուտից մինն յեկել ե, թե՛ «տերտեր, ձիդ
տուր—աշունքը փողը կտամ»: Այ-հա՛յ—ձեռը
տարուբերեց տերտերը:—«Աշունքը՛»... խելքս

հացի հետ եմ կերել, ինչ ե: Ասի՛ «կարալ չեմ»:
Հիմի դրա համա եմ ասում: Յեթե դուք ել պի-
տի ասեք «աշունքը»—չխոսենք:

— Ձե, տերտեր, մերը՝ նադդ ա,—ընդհա-
տեց Վարթեանը:—Մենք պարտքի հետ գլուխ
չունենք:

— Հա՛, դե վոր եղպես ե՛ համեցեք,—ա-
ռաջ ընկավ տերտերը դեպի գոմը, բայց հազիվ
յերկու քայլ եր արել, յետ դարձավ ու ձայն
տվեց:—Բարթոլո, Բարթոլո...

Սենյակից պատշգամս յեկավ մի տասյոթ-
տասնութ տարեկան պատանի՝ քաղաքի շրեր
հազած, մազերի փունջը ճակատին:

— Արի, մի Արաբին դուրս բեր,—ասաց
տերտերը:

Տղան վազեվազ իջավ պատշգամից ու վա-
զեց դեպի գոմը: Յերկու բոպե անց, վզի թոկից
բռնած դուրս քաշեց մի սև ձի, վորը, գնմի խա-
վարից լույսը դուրս գալով, աչքերը թարթելով,
ռունգները լայնացրած նայեց շուրջը: Յածրիկ
ձի յեր՝ վիզն ու վտանները բրդոտ, մազերն ան-
հարթ, բաշը խճճված և մեջը խոտի ու դարմա-
նի կտորներ: Բրդոտ պոչը սրունքներին հազիվ
եր հասնում:

— Ես ա,—ասաց տերտերը:—Վարթեանը
շատ ա տեսել, դու ել տես,—դարձավ նա Բե-

նոյն:—Լավ յերիշ ունի, լավ ել խաւարթ. նըստեցիր—գյամը բաց թող. վեր գցել, փախցնել չգիտի: Մարդու խելք ունի, ընկած շորը չի արորում:

— Ինձ յերիշը պետք չի,—ասաց Բենոն:—Յես լծելու համար եմ ուզում:

— Լծել... հըմ: Սա ենպես ձի յե՝ ուզում ես յետևիցը պոնգ (գնացք) կապի՝ կտանի: Ինքս ել ֆուրգունչուց եմ առել—շարունակեց տերտերը:

Բենոն ու Վարթեանը նայեցին, շոշափեցին ձիու կողերը, գլուխը, փոսները: Ձին թվում եր անհանգստանում է անձանոթների շփումից. անհանգստանում խլշելով՝ փոսները բարձր ու ցածր երանում շարունակ:

— Լափն ա, լավը,—կրկնում եր Թաթոս ամին, նեղսրտելով, վոր տղերքը շատ մանրամասն են տնայողում:—Առեք, մագարիչ արեք, տենա՛նք...

Թաթոս ամին սիրում եր առհասարակ մանակցել գործարքների, հաշտեցնել կողմերին, մի բան գլուխ բերել: Յերբ լսում եր գյուղում մի տեղ առ ու ծախ կա—շտապում եր հաշտեցնող խոսք ասել, կամ չերբ իմանում եր այսինչ տանը նշանդրեքը, կամ բաժանքը գլուխ չի գալիս—գնում եր համոզելու, մասամբ խրատելու, վոր գործը գլուխ գա և մագարիչ անեն: Յեվ փոշ

վոր ել նրանից դժգոհ չեր լինում: Ընդհակառակը—սիրում էյին, վոր ոգնում է իրենց: Յեվ յերբեմն, այնտեղ, ուր նա չեր լինում—նրա կարիքն զգում էյին: Այժմ ել տերտերն ուրախ եր, վոր նա յեկել է—ինքը գնորդների հետ մենակ չի լինի: Ուրախ էյին նույնպես Բենոն ու Վարթեանը. Թաթոս ամին հնարավորություն կտա, վորպեսզի սակարկեն և գործը շուտ վերջացնեն, վորովհետև նրանք ձին հավանում էյին և կուզեյին վոր շուտ գնեն ու գործի անցնեն: Կանաչին վաղվանից պիտի տանեն քաղաք: Կարող էյին, ի հարկե, մի քանի ուր հետո յել, բայց վորքան շուտ, այնքան լավ:

Ու անմիջապես անցան գնին: Տերտերը պահանջեց հարյուր ուրբլի: Ուրիշ ժամանակ լիներ, նա, ի հարկե, չեր ծախի, բայց, «այ տեսնում եք, վորդին քաղաք պիտի գնա, փողի պատճառով մնացել է տանը նստած:»

Տղերքը գլուխներն որորեցին—թանգ է: Ու նորից նայեցին, շոշափեցին ձիուն: Սակարկեցին: Թաթոս ամին միջամտեց նորից և, վերջապես կողմերին հաշտեցրեց իննսուն ուրբլով:

— Դե հիմի գնանք մագարիչ արեք—ասաց նա ձիու հետևից գնալով:—Եսպես ձի Որդուբադ ել չեյիք գտնի...

Ձին ակամա յետևեց անձանոթ մարդկանց

և զարմացած նայեց յետ, դեպի տիրոջ տունը։
ուզում եր իմանալ կարծես, թե արդյոք ուր են
տանում իրեն։ Ու դանդաղացրեց քայլերը։ Վար-
թեանը, սակայն, արագ ձիգ տվեց նրա թուկը։

— Նու, խալեա՛...

Թեև շտապում էին, բայց և այնպես, Թաթոս
ամուսն մի թաս ողի խմացնելու համար, տղերքը
մտան Կաղ-Մացակի խանութը, ուր նա մանրու-
քի հետ միասին ծախում եր նաև ողի ու գինի,
և ուր մեկ-մեկ, Թաթոս ամուսն ասած, «բուկնե-
րը թրջելու» էին գալիս Վարդաձորի ծերերն
ու ջահելները։ Դա դռներն ու փեղկերը կարմիր
ներկած՝ ցածրիկ խանութ եր, վորի ճակատին
նա՛ Կաղ-Մացակը կպցրել եր հետևյալ, տերտերի
խմբագրությամբ գրած, ցուցանակը.

ՄԱՆՐՈՒՆՔ

ՄԱՅԱԿ

Յերբ տղերքը ներս մտան՝ մի հումբ ջահել-
ներ, փայտե նստարանների վրա, խանութի մի-
ակ սեղանը շրջապատած, ինչ վոր յերգ էին
մոռում կիսաձայն՝ գլուխներն ու իրաններն
որորելով։ Գյուղի ջահելներից էին և բոլորը
գրեթե ծանոթ. այդտեղ եր Ահարոնի տղա Գա-

րոն, Սաղաթելանց Սողոմի փոքր վորդին՝ Յե-
ղիշը, սրանց խնամի Բալոնց Գարսևանի տղան
և ելի մի քանիսը, վոր ներս մտնողներին տես-
նելով, մի պահ յետ նայեցին հետաքրքիր ու
դարձյալ շարունակեցին իրենց յերգը։ Նրանց
առջև սեղանի վրա կային գինու շշեր ու բա-
ժակներ...

Յերբ Թաթոս ամին բարեմաղթություններ
անելով՝ ձիուն, Բենոյին ու ընկերներին յերկար
կյանք ցանկալով՝ բաժակը գլխին քաշեց, Գարոն
դանդաղ յելավ տեղից և շաղված աչքերով մո-
տեցավ նրանց։

— Ա՛, ձի՞ յեք առել,— բացականչեց նա
յերերվելով և հանութից դուրս կապած ձիուն
նայելով։— Հա՛... տերտերի ձին ա. Ծը՛-ծը՛-ծը՛—
գլուխը շարժեց նա։— Ինչո՞ւ յեք զուր տեղը փող
ծախսել, տո՛ Վարթեան... Մեր ձին տանելիք
ելի՛... Ծը՛-ծը՛-ծը՛...— ելի գլուխն որորեց նա։—
Զո՛ւր, զուր տեղը... Մեր հողը վերցրել եք, ձին
ել տարեք ելի... հը՞... պարապ տեղը գարի ա
ուտում... Չեք ուզում, Վարթեան։ Հը՞. չեք ու-
զում... Տարեք, մերը դրանից լավ ա—յորդա՛...
նստեցեք ու... քշեցե՛ք... մեր հողի վրա... Հը՞...
Վարթեան, ինչ կտես... նստեցեք ու... քշեցեք
մեր հողի վրա...

Գարոյի ընկերները, հոնքերի տակից նայե-

լով ծիծաղեցին, իսկ Բենոն ու Վարթեանը շտապեցին հեռանալ հարբածներից:

Վարթեանը մի յերկու անգամ Գարոյի վրա խեթելով՝ քրթմնջաց.

— Սրա սուղեն չարդեմ վոչ հիմի:

— Թարկը տուր,—ասաց Բենոն,—հարբած ելեսնե՛ս ա, գլխից դուրս ա տալի...

Բայց այն ժամանակ, յերբ Վարթեանը ձին արձակում էր ճանապարհ ընկնելու—Գարոն դըլուխը հանեց խանութից:

— Հը, Վարթեան, չէս ուզում,—շարունակեց նա խռպոտած ձայնով:—Յես քեզ ասում եմ՝ տարեք... Պալիչաներ ել ունենք—յեկեք տարեք... նստեցեք ու... քշեցեք մեր հողի վրա... Հը...

Վարթեանը չհամբերեց.

— Ձեռդ կարի, խալերա,—ասաց նա, ձին քաշելով:

— Յես քեզ ասում եմ՝ տարեք,—գոռաց նրա յետևից Գարոն, ձեռը բռնեց քնած:—Տարեք, ասում եմ... Տարեք,—կրկնեց նա ու հանկարծ, հավասարակշռությունը կորցրած, յերբ վելով՝ ընկավ գետին:

IX

Սկսեց Բենոն կանաչեղենը տանել քաղաք: Պայմանի համաձայն—պիտի հասցնեք վաղ առափոտ՝ զեռ կոոպերատիվը չբացված: Այդ պատճառով

կանայք, գլխավորապես Վարթեանի կինն ու պառավները մի որ առաջ իրիկնապահին, բոլոր տեսակի կանաչից քաղում էին ինչքան պետք էր, կապուկներ էին անում, յուրաքանչյուր կապուկը կապում ճահիճից բերած ձիլ խոտով՝ դարսում ուռազործ քթոցում, թեթև ջուր ցանում, վոր չթողումեն, և Բենոն վաղ, շատ վաղ, հագիվ լույսը բացված—լծում էր Սրաբին ու ճանապարհ ընկնում Վարթեանի նորոգած կաշկով, վոր թեթև գլորվում էր փափուկ, տեղ-տեղ կանաչով ծածկված սայլուղով: Ծանապարհի յերկու կողմը ցորենի և գարու արտեր էին, վոր որըստորե բարձրանում էին և արդեն հասկ քաշելու մոտ էին, մանավանդ գարին:

Ձին դուրս յեկավ բարեխիղճ: Առանց տըր-տուռի հաշտվեց իր նոր պաշտոնին—լծելուն. կարճ միջոցում ընտելացավ նաև նոր տերերին և այն բանին, վոր ամեն գիշեր խոտ էին տալիս իրեն, հետո տղերքից մեկն ու մեկը ձեռք միշտ քսում էր կողերին—տեսնելու կոշտ ետք: Այդ անում էր առանձնապես Վարթեանը. նա սիրում էր նաև թիմարել նրան, ու այդ բանն Սրաբին շատ էր դուր գալիս. —նա գլուխն իջեցնում էր, հանգիստ կանգնում ու յերբեմն փրն-

չացնում. Թվում եր—ուրախանում ե: «Ու, խա-
լերա»,—նրա փնչոցին ուրախ պատասխանում
եր Վարթեանը և հիշում կառապանության որերը
բանեցրած ձիերին ու Արաբին համեմատում
նրանց հետ: Ինչպես լավ բանող, այնպես ել լավ
ուտող ձի եր Արաբը: Ուտում եր մինչև վերջին
կրճոնը՝ ախորժակով, շաքարի պես դոնդաղանքով,
սիրում եր կոճեկ մանավանդ գետափի ուռենի-
ները... Կշտանալուց հետո՝ տղերքից մեկն ու
մեկը տանում եր նրան գետը ջրելու, ու շվշվաց-
նում, վոր լավ խմի: Արաբը կանգնում եր ափի
ավազներին, դունչը յերկարում դեպի ջուրը,
ծծում այն ագահորեն, ապա յերբ գլուխը բար-
ձրացնում եր, ջուրը պոռչների արանքից թափ-
վում եր ցած. նա փնչացնում եր ու պոչը խը-
փում կամ վոտներին կամ կողքերին: Դա նշան
եր, վոր այլևս խմել չի ուզում: Այդ ժամանակ
տանում եյին սայլակում լծում ու հայդա...

Կանաչին միայն Բենոն եր տանում քա-
ղաք, վորովհետև ընկերները հրաժարվում ե-
յին: Իրենց կխաբեն, ախպեր. ավելի լավ ե Բե-
նոն գնա—գիր գիրտի, հաշիվ գիրտի... Վորքան
Բենոն բացատրում եր, թե հաշվեգրքույկում
ստացածը կգրեն, թե կոռպերատիվը չի խաբի,

այնուամենայնիվ—չե. թող Բենոն գնա... Բայց
Բենոն ել գնում եր—առաջվա պես կասկածում
եյին յերբեմն, թե չլինի ոյիև խաղան այդ հա-
շիվների մեջ: Ի՞նչ խմանաս: Հիմա մարդ իր ախ-
պորն ել չի կարող հավատալ...

Ամեն անգամ, ճանապարհ ընկներուց առաջ,
Բենոն հարցնում եր ընկերներին. «Առնելու բան
ունե՞ք»... Լինում եր լուցկի, սապոն, շաքար,
թեյ և այլ մանր բաներ: «Մի քիչ թութուն,—
կասեր Վարթեանը,—թութունս հատել ա»... «Մի
կտոր լվացքի սապոն»,—կպատվիրեր Սրապը:
Իսկ Յեզեկն ամաչելով, քաշվելով կոտենար և
կամաց. «Մեր հարսի համար մի կոճի թել»: Նա
կնոջ մասին խոսելիո՝ «մեր հարս» եր ասում
իսկ իրեն կնոջը զիմելիս՝ «Յերանոսի աղջիկ»...

Բայց ամեն անգամ, ի հարկե, պատվեր, չե-
լինում, և ընկերների կարճ խոսքերի փոխանա-
կումից հետո՝ ձին զգում եր՝ պիտի շարժվել,
ուստի, առանց կարգադրության սանձը ձգում
եր ու ճանապարհ ընկնում: Մի առ ժամանակ
գնում եր հանդարտ, ապա հետզհետե արագաց-
նում քայլերը, և փափուկ սայլուդին կրփկրփում
եր նրա վոտների տակ: Իսկ յերբ Բենոն, շուտ
հասնելու համար, «նո՛ւ» եր անում, Արաբը, գը-
լուխը թափ տալով, առանց իրեն լարելու, վա-
գեցնում եր կաշկեն:

Ճանապարհը հինգ թե վեց վերստ եր մինչև քաղաք, և բոլոր ժամանակ գնում եր արտերի միջով: Ճանապարհին դուգահեռ՝ քաղաք եյին գնում և հեռագրասյուները: Առավոտյան թարմ ողում արտուտները յերգում էյին, լորերը—Փրո՛ւ—թռչում էյին արտերից կամ թփերից, իսկ սարյակները ծտերի հետ հեռագրաթերին թառած, թվում եր, հսկում էյին, թե ով է անցնում ճամփով: Յերբեմն ճովողում էյին անհանգիստ՝ ամբողջ հեռագրաթերերի յերկարությամբ: Թվում եր ինչ-վոր աղետ է պատահել կամ ինչ-վոր անհամաձայնություն կա մեջները: Բենոն, այդպիսի դեպքերում մտրակը բարձրացնում եր և սուլում—ո՛ւո՛ւ... Փրքրիկ թեափորներն ալբողջ համբերով պոկ էյին գալիս լարերից, թռչում բավական տեղ ու՝ նորից մի այլ տեղ թելերին իջնելով՝ շարունակում իրենց. վեճը: Բենոն սիրում եր հանաք անել նրանց հետ ու մի քանի անգամ կրկնում եր այդ խաղը և, ապա մի վորևե յերգ սուլելով, շարունակում եր ճանապարհը, մեկ-մեկ ձիուն խրախուսելով: — Նո՛ւ, Արաբկա, նո՛ւ...

Ձին բաշը թափ եր տալիս ու քայլերն արագցնում: Ժամ ու կեսում, յերբեմն փոքր անց, հասնում էյին քաղաք. կոոպերատիվը դեռ փակ եր լինում: Ձին քշում եր Բենոն խանութի յետև

գանվող. բակը, ուր միշտ յինում եր գործակատերներից մեկը, վոր հատկապես շուտ գալիս եր կանաչին ընդունելու: Նա հաշվում—ընդունում եր և Բենոյի հաշվեգրքույկում նշանակում, թե վորքան ստացավ, վորից հետո Բենոն ձիուն հանգիստ եր տալիս քիչ.—սայլակից վերցնում եր հատուկ ձիու համար քաղած կանաչ խոտը, գնում Արաբի առաջ ու ինքը դուրս գալիս փողոց: Յեթե կոոպերատիվը բացվում եր մինչ այդ—մտնում եր ներս, նայում առևտրին, դարակներում շարված ապրանքին, ու մտքում հաշվում, թե այդ բոլորը, տեսես, վորքան փող հաշվում, թե այդ բոլորը, տեսես, վորքան փող կբռնի... Խանութը մեծ եր—ամառանոցի ամեկբռնի... Խանութը—ներկած, մի քանի մասով, մի նամեծ խանութը—ներկած, վորոնցով շարունակ ժողովանի դուռ ուներ, վորոնցով շարունակ ժողովուրդ եր մտնում ու յեղում, և ամենից շատ մաքուր հագված դաշնիկներ... Խանութում ամեն ինչ կար—չիթ ու կտոր, ամանեղեն, աղ սապոն, թեյ, շաքար, խմիչքեղեն, ձկնեղեն... Հարուստ խանութ եր. յոթ-ութ գործակատար շարունակ վաղվում էյին դեռ ու դեռ—ապրանք էյին ցույց տալիս, ապրանք էյին կշռում, ապրանք էյին չափում... Բայց սիրում եր Բենոն պրանք էյին չափելի շատ խանութի այն մասում, ուր կանգնել ավելի շատ խանութի այն մասում, ուր կապույտ խալաթ հագած մի չեչոտ գործակատար կեռասի, վարունգի և ուրիշ մրգերի հետ

ծախսում եր և իր բերած կանաչին—կոտեմը,
սոխը, բողկը և մյուսները:

«Քաղաքի կեսը հիմի մեր կանաչին ա ու-
տում», մտածում էր նա յերբեմն, յերբ տես-
նում էր, թե ինչպես մարդ, կին, աղջիկ, իրար
յետեից, կողովներով գալիս՝ վարունգ, կեռաս,
մրգեր ելին առնում և անպայման մի քանի կա-
պուկ կանաչի... Մի ժամ դես ու դեն նայելուց
հետո, այսինքն մինչև ձիա խոտ ուտեր, հանգըս-
տանար, բենտոն մտրակը ձեռին դուրս եր գալիս
խանութից ու գնում ձիու մոտ։ Արաբը կերն
արդեն ավարտած՝ կանգնած էր լինում։

«Գնանք»,—ասում եր նա ձիուն և, սայլակը
փողոց հանելով, քշում գետի տուն.

Վերադարձին՝ նրա գլուխն ամբողջովին հաշիվների մեջ եր լինում։— Այ, յեթե կանաչին մինչև աշունք վերցնեն— բավական փող կստանան։ Իսկ աշունը յեթե գետնախնձորն ու կաղամբն ել վերցնեն, այն ժամանակ իրենց ֆեֆին-ֆաֆ չի հասնի։ Կառնեն ինչ ուղղում են— ամեն տեսակ գործիքներ, բան... Լազարեթի մոտի կոմունին չեն հասնի, իհարկե, բայց ելի... Այդ հաշիվների ժամանակ նրա տրամադրությունը յերբեմն այնքան եր լավանում, վոր ճանապարհին պառավ կամ ծեր անցորդի պատահելիս՝— նստեցնում եր սայլակ ու, հետը զրույցելով, գնում

Իսկ յեթե վոչ-վոք չեր պատահում— յերգ եր
սուլում կամ խորախոսում ձիուն.

— ՆՈՒ, ՆՈՒ, Արաբկա...

Զին փնջացնում եր ու քայլերն արագաց-
նում: Նա գեպի տուն ավելի աշխույժով եր գը-
նում: Նախ այն պատճառով, ի հարկե, վոր բե-
ռը թեթև եր, յերկրորդ նրա համար, վոր տուն
եր գնում: Արարը մի վատ սովորություն ուներ
միայն, վոր Բենոյին դուր չի գալիս. մարդու
հանդիպելիս—ինչ մարդ ել լիներ—խսկույն
կանգնում եր: Յերկար ժամանակ Բենոն չեր
հասկանում պատճառը: Հետո իմացավ, վոր տե-
րըր սովորություն ե ունեցել՝ Յեղնուտ գնալիս
ամեն մի հանդիպողի առաջ ձին կանգնեցնել
ու խոսել: Ու ձին այնպես եր ընտելացել դրան,
վոր ցանկապատի վրա սե շոր տեսնելիս ել
կանգ եր առնում... Այժմ ել կանգնում եր, կար-
ծելով, յերկի, թե նոր տերն ել տերտերի նման
խոսելու ե հանդիպողի հետ: Սակայն Բենոն,
այդպիսի գեպքերում նրան չեր խնայում՝ մտրա-
կում եր, և ձին, զարմացած, ծուլ եր լինում ու
վազում... Բանջարանոց հասնելով՝ Բենոն արձա-
կում եր նրան, յերկար պարանը վիզը դնում և
տանում գետափի թփերը կամ ճահճի մոտի
կանաչուտը. կապում եր բրից ու ինքը գնում
տղաներին ողնելու: Զին շուրջը՝ թոկի ամբողջ

Իերկարությամբ արածում եր կանաչները կամ կռծում ուռի և մասրի թփերը, հետո՝ ծարավ ժամանակ՝ ձգվում դեպի գետը...

Ամեն անգամ քաղաքից դարձին՝ տղերքը հարցնում էյին Բենոյին.

— Հը, վո՞նց ա: Ծախվո՞ւմ ա:

— Գնում ա,— ձեռի նշանակալից շարժում եր անում Բենոն:

Մի ամիս եր ինչ կանաչին տանում էյին քաղաք, և տղերքն իրենց լավ էյին զգում. յերբեմն հպարտանում էյին իրենք իրենց մեջ, վոր քաղաքին կանաչի են տալիս, վոր քաղաքն իրենց կանաչին ե ուտում... Այդ բանում ավելի աչքի եր ընկնում Վարթեանը:

— Այ քեզ, խալեբա,— ասաց նա մի որ—
կերեք, բայց մեզ ել. աշխատողներիս հիշեցեք...

Սրապը ծիծաղեց:

— Ե՛, Վարթեան, ո՛ւրիշ ելեսես ես: Ենա մարդիկ դարդ չունեն, պըտի նստեն քեզ հիշեն: Ձե մի մեղալ տան քեզ...

Ա՛խ այդ Սրապը— սիրում եր միշտ կծել ու ծիծաղել:

— Մեղալը թող քեզ տան— ասաց Վարթեանը նեղացած:

Մի որ Բենոն քաղաքում՝ հողբաժնում գործ ունենալու պատճառով՝ ուշացավ: Վերադաձին

արդեն մութը կոխում եր, բայց ամպի տակ լուսնյակ կար, և նա սայլակ նստած, մենակությունից, թե ինչից, յերգում եր ինչ-վոր մի յեղանակ, ավելի շուտ մոմռում եր, վորովհետև խեղճին բնությունը գեղեցկության հետ միասին զլացել եր և լավ ձայն: Իսկ ձին, ինչպես միշտ տուն դառնալիս, շտապում եր, մի քիչ ել կարծես տիրոջ յերգից աշխուժացած: Թեթև քամին որորում եր բարձրացած, արդեն հասկավորված արտերը, և Բենոյի ձայնն եր միայն, վոր տարածվում եր դաշտի լուսթյան մեջ:

Վոլորանն անցնելուց հետո, յերբ ճանապարհը մոտենում եր բանջարանոցին, Բենոն ձայնը բարձրացրեց: Յեվ հենց այն լուպեյին, յերբ նա ձայնը բարձրացրեց, հանկարծ մի բան ֆռռալով անցավ նրա ախանջի մոտով: Սկզբում նրան թվաց թե մոլորված լոր ե կամ մի այլ թռչուն: Սակայն, յերբ այդ բանը դիպավ ճանապարհի կողքին թափված քարերին— հասկացավ վոր քար եր: Ձին կանգնեցրեց ու նայեց քարի յեկած կողմը: Մտածեց, վոր մեկը հանաք արավ ու հիմա առաջ կգա ծիծաղելով: Բայց վոչ-վոք չերևաց... Գլուխը թափ տալով, աչքը քարի յեկած կողմը, ձին քշեց: Հագիվ յերկու բայլ եր արել՝ նորից— ֆրո՛ռ— մի քար ել յեկավ, ու այս անգամ դիպավ կաշկի տախտակին: Բենոն կըր-

կին կանգ առաւ: Դարձյալ վոչ-վոք: Նրան թվաց ելի, վոր մեկը հանաք ե անուս:

— Հը. ո՞վ ե,— ձայն տվեց աշխույժով, աշխատելով ձայնով զգացնել տալ քար գցողին, վոր ինքը հասկացել ե նրա հանաքը:— Դուք աբի, լա՛վ...

Վայրկյաններ անցան, սակայն նրան չպատասխանեցին: Նա գլուխը թափ տվեց նորից ու ձին շարժեց դարձյալ... Հազիվ ելի յերկու քայլ եր արել—յերրորդ քարն յեկավ, և դիպավ սայլակի անիվին... Այս անգամ Բենոն ել չհամբերեց, սայլակից ցատկեց ցած և, մտրակը ձեռքին գնաց դեպի արտերը, վորտեղից քարը յեկել եր: Վոչ-վոք չեքեաց... Թեթե քամին որորում եր հասկավորված արտերը, և մարդու վոչ մի կերպարանք, վոչ մի ստվեր չեր յերևում նրանց մեջ: Բենոն հայհոյեց ինքն իր մեջ և կանչեց բարձր.

— Ո՞վ ես, դուքս աբի...

Դարձյալ վոչ-վոք: Նա կանչեց, հայհոյեց մտրակը բարձրացած.— վոչ մի շունչ... Սպասեց մի վարկյան, յերկու, յերեք, ապա տեսնելով վոչ-ոք չի յերևում, հայհոյելով յես յեկավ, կըրկին սայլակ նստեց, մտածելով Սերգոյի մասին: Հիշեց նրա զանազան ժամանակ տված սպառնալիքները և գլուխն որորեց:

— Ծ՛ը, ծ՛ը, ծ՛ը...

Յերբ նա բավական հեռացել եր, արտերի միջից դուրս յեկավ մի սև կերպարանք. շորերն ուղղելով կանգնեց ճանապարհի մեջտեղը և բռունցքը թափ տվեց Բենոյի յետևից.

— Դու կսց հլա...

X

Այդ դեպքից հետո՝ Բենոն ատրճանակ ձեռք բերեց և այնուհետև քաղաք գնում-գալիս եր ատրճանակը պինջակի տակ կապած ու միշտ լիքը: Այդպես խորհուրդ տվեց նրան գյուղխորհուրդի նախագահ ընկեր Տիգրանը, յերբ Բենոն հայտնեց նրան պատահածի մասին: Տղերքը նույնպես հավանություն տվին այդ մտքին:

— Կախեթի տալիսումը, գիշերները կամ անտառով տեղ գնալիս յես ել եյի բիվով կապում,— ասաց վարթեհանը:— Ինքը բիվովը մի բան չի, բայց ահը մեծ ա... Կապիր:

Մի օր կանայք խոսքերը մին արին և Բենոյի հետ գնացին «չիթ-կտոր» առնելու: Վարթեհանի կինն եր՝ Մարջանը, Սրապի կինը՝ Զանանը և Յեղեկի կինը կամ, ինչպես ինքը Յեղեկըն եր ասում, «Յերանոսի աղջիկը»: Սայլակը կանաչեղենի կթոցներով, գնում եր առջևից, կանայք բավական հեռավորության վրա,— յերեքն

կին կանգ առավ: Դարձյալ վոչ-վոբ: Նրան թվաց
էլի, վոր մեկը հանաք է անում:

— Հ'ը. ո՞վ ե, — ձայն տվեց աշխույժով, աշխատելով ձայնով զգացնել տալ քար գցողին, վոր ինքը հասկացել է նրա հանաքը: — Դժուր արի, լա՛վ...

Վայրկյաններ անցան, սակայն նրան չպատասխանեցին: Նա գլուխը թափ տվեց նորից ու ձին շարժեց դարձյալ... Հագիվ ելի յերկու քայլ եր արեւ—յերրորդ քարն յեկավ, և դիպավ սայլակի անիվին... Այս անգամ Բենոն ել չհամբերեց, սայլակից ցատկեց ցած և, մտրակը ձեռքին գնաց դեպի արտերը, վորտեղից քարը յեկել եր: Վոչ-վոք չերևաց... Թեթև քամին ուրորում եր հասկավորված արտերը, և մարդու վոչ մի կերպարանք, վոչ մի ստվեր չեր յերևում նրանց մեջ: Բենոն հայհոյեց ինքն իր մեջ և կանչեց քարձր.

— Ո՞վ էս, դուքրս արի...

Դարձյալ վոչ-վոք: Նա կանչեց, հայհոյեց մտրակը բարձրացած.—վո՛չ մի շո՛ւնչ... Սպասեց մի վարկյան, յերկու, յերեք, ապա տեսնելով վոչ-ոք չի յերևում, հայհոյելով յետ յեկավ, կրր-կին սալլակ նստեց, մտածելով Սերգոյի մասին: Հիշեց նրա զանազան ժամանակ տված սպառ-նալիքները և գլուխն որորեց:

$$— \delta' p, \delta' p, \delta' p \dots$$

Յերբ նա բավական հեռացել էր, արտերի միջից դուրս յեկավ մի սև կերպարանք. շորերն ուղղելով կանգնեց ճանապարհի մեջտեղը և բռունցքը թափ տվեց Բենոյի յետևից.

— Դու կայ հիւ...

X

Այդ դեպքից հետո՝ Բենոն ատորճանակ ձեռք բերեց և այնուհետև քաղաք զնոււմ-գալիս եր ատորճանակը պինջակի տակ կապած ու միշտ լիքը: Այդպես խորհուրդ տվեց նրան գյուղխորհուրդի նախագահ ընկեր Տիգրանը, յերբ Բենոն հայտնեց նրան պատահածի մասին: Տղերքը նույնպես հավանություն տվին այդ մտքին:

— Կախեթի տակսումը, գիշերները կամ
անտառով տեղ գնալիս յես ել եյի ըիվով կա-
պում,—ասաց վարժեա՛նը։—Ինքը ըիվովը մի
բան չի, բայց ահը մեծ ա... Կապիւր։

Մի ար կանայք խոսքերը մին արին և Բե-
նոյի հետ գնացին «չիթ-կտոր» առնելու: Վար-
թեանի կինն եր՝ Մարջանը, Սրապի կինը՝ Զա-
նանը և Յեզեկի կինը կամ, ինչպես ինքը Յեզե-
կըն եր ասում, «Յերանոսի աղջիկը»: Սայլակը
կանաչեղենի կթոցներով, գնում եր առջևից, կա-
նայք բավական հեռավորության վրա,— լերեքն

ել «բոխչի» շորեր հագած, ամեն մեկը թևին մի ձեռագործ բրդե շալ գցած: Բենոն առաջարկեց սալակ նստել— շուգեցին. Նույնիսկ Վարթեանի կինը՝ Մարջանը, չնայած իր լուրջ դրուժյան (ինչպես ինքն եր ասում— «պատճառավոր» եր. նա գրեթե տարենը մի յերեխա եր լերում, և դա համարում եր «բախտ»), վորովհետև չբեր կինը, նրա կարծիքով, աստծու պատիժ եր, ուրիշ վոչինչ), — չհամաձայնեց նստել:

— Վոտով ավելի լավ ա...

Ու գնում էին յերեքով կողք-կողքի և խոսում, թե ով ինչ ե առնելու.

— Յես Վարթեանի համար շապկացու պըտի առնեմ, — ասում եր Մարջանը իր տղամարդու ձայնով ու քայլերը փոխում մեջքի վրա յետ գնացած: Բեխանց համար ել— շորեր: Դու ինչ ես առնելու, աղչի, — հարցրեց նա Սրապի կնոջը:

Ո՛հ, Սրապի կինը՝ Զանանը շատ ե կոտորտվում. այնպիսի բաների անուն ե տալիս, վոր Սաղաթեղանց Սողոմի կինը, աղջիկը չեն հագնում— շալ-կտոր, հաշիւաներ, գլխի շոր...

— Ե՛, եղբան կտան վոր, — զարմանում ե Մարջանը, մտածելով, վոր յեթե Զանանն այդքան բան վերցնի, շատ փող կբռնի, իրենց ել բան չեն տա, յերևի:

Ու գլուխն որորում ե.

— Եղբան չեն տա...

Զանանը կարծում ե, վոր կտան: Սրապը նրան ասել ե— կտան, վորովհետև «ի հաշիվ ե»...

Մարջանը բերանը հավաքում ե ու, մինչև անգամ, ներքին շուրթը դնում ատամի տակ:

Յեզեկի կինը համեստ գնումներ ունի: Մարդու վերնաշապկի կտոր պիտի առնի, իր համար ել՝ գոգնոց: Պարտքով վերցնել չարժի, շատ ել ասում են, թե կարող եք «ի հաշիվ»...

— Եղպես ա, — հավանություն ե տալիս Մարջանը Յեզեկի կնոջը և, Զանանին խայթելու համար, ավելացնում: — Շատ առնելը՝ լոպպաղու-թյուն ա, ու չեն ել տա...

Ու յերեքն ել լռում են և քայլում կողք-կողքի, համաչափ: Կաշկեմ ու Բենոն ծածկվում են վոլբրանի յետև: Վոչինչ: Բենոն պետք ե շուտ վոլբրանի յետև: Վոչինչ: Բենոն պետք ե շուտ չբացված: Այս բանը կանալք գիտեն, և չեն աշխատում սալակին հասնելու: Միևնույն ե, Բեխատում սալակին հասնելու: Իրենց, դեհ, նոն բաղաքում սպասելու ե իրենց: Իրենց, դեհ, առաջին անգամը չեն լինում քաղաքում. մինչև անգամ նշանով կոոպերատիվի տեղն ել գիտեն: Այնպես վոր Բենոն վորքան ուզում ե առաջընկնի— դա նրանց չի մտահոգում:

— Սրապն իսկ ասել ա, վոր չայ շաքար ել վերցնեմ, — շարունակում ե Զանանը ընդհատ:

ված խոսակցությունը և, քիչ լռելով, ավելացնում:—Յեթե կոշիկ ըլի, կոշիկ ել պըտի վերցնեմ...

— Կոշիկ... այդ արդեն չափազանց ե: Մարջանը, չնայած իր դրության, ել չի համբերում—բռնկում ե: Տես, ինչ ե ցանկանում: Կոշիկ... Ու հիշում ե մարդու խոսքերը:

— Ե, դու քաղաքի բարիքնա յես, աղջի, վոր կոշիկ յես ուզում հագնես:

— Ինչ կա վոր. Սաղաթելանց Սողոմի հարսը քաղաքի բարիչնա ա, վոր հագնում ա...

Այ թե ում հետ ե ուզում վոտ մեկնել աղքատ Սրապի կինը: Տես ում հետ ե ուզում համեմատվել: Ու Մարջանն ելի չի կարողանում զսպել իրեն—բռնկում ե: Խոսքը վոր յեկավ՝ պիտի ասել—այդ կարծիքի յե նա:

— Ամեն մարդ յորդանն—ուղյորա պտի վոտը մեկնի: Նրանք հարուստ են... Իսկ դու եղբան փող ունես վոր...

Փո՛ղ... Չանանն, ի հարկե, փող չունի. բայց չե՞ վոր կոպերատիվը տալիս ե «ի հաշիվ»: Չանանն ել ուզում ե վերցնել «ի հաշիվ»:

— Հըմ. յեթե եղբան դու վերցնես, մեկելնեն ինչ անեն...

Մարջանը գտնում ե, վոր բոլորն ել քիչ պիտի վերցնեն, վորպեզի ամեն մեկին մի բան հասնի:

— Եսենց չի, աղջի,—գտնում ե նա Յեզեկի կնոջը:

— Հալբաթ,—համաձայնում ե Յերանոսի աղջիկը համեստորեն:

Ու գնում ե նորից համաչափ քայլով—Վարթեանի կինը՝ բարձրահասակ ու լիքը՝ մեջտեղը, Չանանն ու Յերանոսի աղջիկը կողքերից:

Յերը հասան կոոպերատիվ՝ Բենոն մտրակը ձեռին, խանութի դռանը կանգնած—սպասում եր: Նրանց տեսնելուն պես ժպտաց ու առաջ յեկավ մտրակը քաշ տալով:

— Գնանք, քանի շատ մարդ չկա...

Բաշվելով, միմյանց յետից մտան ներս: Բենոն ամենից առաջ ցույց տվեց, թե վորտեղ են ծախում իրենց կանաչեղենը: Կանայք իրենց կանաչի կապուկները տեսնելով՝ իրար նայեցին ու լուռ ժպտացին: Միայն Չանանն եր, վոր իրեն չկարողացավ պահել:

— Տես, աղջի,—ասաց նա, ու ծիծաղեց կամաց:

Հետո անցան կտորեղենի մասը: Բենոն հարցրեց ով ինչ ե ուզում, ու հայտնեց գործակատարին: Գործակատարը նրանց առաջ թափեց մի քանի տեսակ չիթ ու կտոր—վորը կուղեն թող ընտրեն... Մարջանն ուշադիր փորձում եր կտորները և շարունակ Չանանին նայում, վոր

ձեռք դնում եր միշտ թանգանոց կտորների վրա: Ու վրդովվում եր Մարջանն ինքն իր մեջ— տես, աչքը միշտ բարձր բաների յե. «ասա Մանթաշովի աղջկն ես, ի՞նչ ես»... Յեզեկի կինը կտրել է տալիս մարդուն վերնաշապկացու, իրեն՝ գոգնոցի կտոր, ու կանգնում մի կողմ: Փոքր անց Մարջանը նույնպես կտրել է տալիս իրեն պետք չեղած կտորները, բայց Չանանը դեռ նորանոր թուփեր է բերել տալիս, նայում է տնտղում— գույնը, տեսքը, նաշխերը. կտորը դնում է կրճիկ, նայում— սազո՞ւմ է թե վոչ... Մարջանը գլուխն որորում է.— Ախ, այդ Չանանը... Գոնե Բենոյից ամաչի, գոնե գործակատարից քաշվի— հե՛չ: Իսկ Բենոն... Բենոն ել չի շտապեցնում. հանգիստ սպասում է, վոր ընարի... Մարջանը հուզվում է ինքն իր մեջ, գլուխը պտտում, տնքում շարունակ ու աչքով անում Յեզեկի կնոջը տես ինչեր է անում...

Վերջապես, Չանանը կտրել է տալիս սպիտակեղենի կտոր, և ուրիշ կտորներ, ու հարցնում է գործակատարին.

— Իսկ իմ վոտի կոշիկ չունե՞ք:

Այս անգամ Մարջանը գլուխը որորում է ատամներն իրար սեղմելով:

— Չե, — ասում է գործակատարը, թուփերը հավաքելով, — կոշիկներն սպառվել են:

Մարջանը գոհունակությամբ հոգոց է քաշում. — Այ քեզ կոշիկ: կերա՜ր...

Այնուհետև ինչ-վոր բարդ, մանրամասն հաշիվ են տեսնում: Գործակատարը նսկը գցում է, տանում-բերում, ապա մի ուրիշը Բենոյի մոտ յեղած գրքույկում գրում է, թե ի՞նչ են տվել: Այ ի՞նչ է նշանակում «ի հաշիվ», — մտածում են կանայք ու դուրս գալիս, մի անգամ ևս նայելով իրենց կանաչեղենին, վոր կարգով շարված են իրար կողքի:

Խանութից դուրս գալով՝ գնացին կաշկի մոտ, գնած ապրանքը դրին նրա վրա, ապա ըստ կսեցին բերած պաշարով նախաճաշել բակում թափված գերաններին նստոտելով... Հացից հետո Բենոն Մարջանին (նրա գրությունը նկատի առնելով) նստեցրեց սայլակի, ու ճանապարհ ընկան:

Յերբ քաղաքից դուրս յեկան և գյուղի ճանապարհը բռնեցին, Բենոն թողեց ձիուն գնա, իսկ ինքը Չանանի ու Յեզեկի կնոջ հետ հետևեց սայլակին: Յեզեկի կինն, ինչպես միշտ, լռում էր, բայց Չանանը, առանց քաշվելու, խոսում էր Բենոյի հետ, ծիծաղո՞ւմ... Հետո, վեկ էլ հարցրեց, թե ինչո՞ւ Բենոն չի նշանվում, վոր իրա կնիկն էլ այսպես գա քաղաք՝ գնումներ անի:

— Տեսնենք, տեսնենք, — ասում է Բենոն ժպտալով:

— Թե՞ վախում ես աղջիկ չտան,— ծիծաղում է Զանա՛նը:

Ու գնում են խոսելով:

Պատահում են համազյուղացիներ, այլ՝ գյուղացիներ: Բենոն բարեկամ էր նրանց ու, առանց կանգ առնելու, ճանապարհը շարունակում: Բայց իրենց գյուղացիք, մի քայլ անելուց հետո, կանգնում էին և կես-զարմանքով, կես-հետաքրքրությամբ նայում սայլակում նստած Մարջանին, Բենոյին, կանանց, և ավելի շուտ կանանց, վորովհետև կաշկեմ նրանք շատ էին տեսել, իսկ կանանց՝ այդպես խմբով, առաջին անգամն էին տեսնում:

Կես ճանապարհին նրանց յետևից հասավ արագընթաց մի կռուք՝ յերգող ուղեւորներով: Հավասարվելով՝ կռուքից նրանց նայեց Ահարոնի տղա Գարոն՝ հարբած աչքերով, և ինչ-վոր մըռմռաց ու յերգեց, ձայնը կռուքի տակտին հարմարեցնելով:

Իսկ բանջարանոցին մոտենալիս՝ նրանք հանդիպեցին կոմունից հեռացած Սերգոյին, վոր յեզներն առաջ արած, գնում էր Թաթոս ամուհետ: Թաթոս ամին Բենոյին ու կանանց տեսնելով, բացականչեց.

— Պահ-պահ-պահ... Եղ վորտեղից եղպես:

— Քաղաքից,— ասաց Բենոն:

— Բա ես խիղանն ի՞նչ ուներ եստեղ:
— Յեկել էյին կոռպերատիվից չիթ-կտոր առնելու:

— Հա՛: Ուրեմն խրիս ի՞ք գնացել,— գլխով արավ ծերունին:

Իսկ Սերգոն... Սերգոն անցավ գնաց, առանց նրանց կողմը նայելու, հոնքերը վրա տալով: Բենոյին թվաց նույնիսկ, թե նա դիտմամբ յերեսը շրջեց, վոր իրենց չտեսնի: Իսկապես, Սերգոյի շրջվելու և քայլերի մեջ այնքան արարամարհանք ու ատելություն կար, վոր Բենոն գլուխն որորեց միայն.

— Ծը-ծը-ծը՛...

Յե՛վ մտածեց՝ առաջին կալը դուրս գալուն պես նրա հասանելիքը տալ, վոր «ե՛լ ավել-պակաս չխոսի»: Մի բան ել թող ավել ստանա, միայն թե իրենց հանգիստ թողնի...

XI

Ոգոստոսը մոտենում էր: Տաք արևոտ որեր էյին լինում: Ամպի կտոր անգամ չեր յերևում յերկնքում, և յեթե մի մոլորված ամպ գալիս անցնում էր յերկնքով— նրա կյանքը շատ կարճատև էր լինում, և յեթե նրանից անձրև եր կաթկթում, այդ անձրևն ել նման չեր լինում մյուս անձրևներին— նոսր էր լինում ու գուրեկան. դրան

գյուղացիներն ասում էին՝ «նուռն ե թափվում
 յերկնքից»։ Յեվ, իսկապես, անձրևի այդ կաթիլ-
 ները նման էին յերկնքից թափվող նռան հա-
 տիկների։ Սակայն, դա տևում էր մի քանի վայր-
 կյան միայն, և ջեռացած ողբ նորից խաղում էր
 ամեն կողմ. թվում էր այդ հողն ե շնչում կուրծ-
 քն ուռցրած — լիությունից, խնդությունից, վոր
 շուտով հասներու յե ամեն ինչ. թվում այդ ար-
 տերն են շնչում և հասկերը լցնում հողի ու ա-
 րևի հյութերով... Դաշտերում ինչ վոր ներքին
 հեք կար։ Արտերն արդեն սպիտակում, հասնում
 էին կամաց-կամաց, մանավանդ արեգունի
 տեղերում... Ամեն ինչ աճել, բարձրացել ու բազ-
 մացել էր։ Բանջարանոցի մոտի ճահիճը լցվել-
 ծածկվել էր մարգարոյ յեղեգնով ու դեղնակա-
 նաչ ճիւղով։ Մոծեղներն ու մոծակները վխտում
 էին ահագին պարերով։ Թփուտները լցվել էին
 անհամար թռչուններով. նրանք բազմացել էին
 նոր ձագերով, վորոնց մայրերը սովորեցնում
 էին թռչել, և այդ էր պատճառը, յերևի, վոր
 իրիկնապահին թփուտներում կանգնում էր թռչ-
 նային ձայների մի այնպիսի ժխոր, վոր գետի
 ձայնը խլանում էր իսպառ։ Մի անգամ քաղա-
 քից վորսորդներ յեկան — յերեք հոգի — իրենց շը-
 ներով, վորսապարկերով, յերկարածիտ կոշիկներ
 հագած՝ անցան նրանք բանջարանոցի մոտով,

մտան թփուտները և յերկու թե յերեք ժամ
 անընդհատ վորս էին անում թփերում ու ճահ-
 ճի շուրջը։ Վորսում էին գլխավորապես լորա-
 մարգեր, վայրի աղափններ և այլ թռչուններ.
 շները թփերը ճեղքելով, յերբեմն թփերի վրայից
 թռչելով սլանում էին այս ու այն կողմ և, զար-
 նված թռչունները բերաններում, վերադառնում
 տերերի մոտ։ Մի քանի անգամ նրանք ընկան
 արտերն ու բանջարանոցները, և մարգերը տրո-
 ւելով, վազեցին խփած թռչունների հետևից... Յեր-
 րելով, վազեցին խփած թռչունների հետ՝ վորսորդները
 կույրերեք ժամվա վորսից հետո՝ վորսորդները լի-
 վերադաձան՝ վորսապարկերն ու գոտիները լի-
 վր թռչուններով։ Բայց նրանց գնալուց հետո՝
 ճիչը, կանչը, մնչոցն ու ճովողը կարծես ավելի
 սաստկացավ թփուտներում...

Մի քանի օր էր տղերքը բանջարանոցը, գըլ-
 խավորապես կաղամբը ջրում էլին, բայց հողը
 չէր կշտանում, և պահանջում էր ելի, ելի... Յեվ
 ջրի այդ գործով, ինչպես միշտ, ամենից շատ
 զբաղվում էր Յեգեկը։ Բահը ձեռին ու վոտները
 մինչև ծակները քշտած՝ անցնում էր մարգից-
 մարգ և ուր ճաքած հող էր տեսնում — շտապ-
 ում էր ջուր հասցնել... Միբում էր նա և շուտ-
 ում նայել արտերին, հասկ փնջել ու բերել
 տղերանց։

— Տես, գարին արդեն մածուն ա արել, —
 ասում էր, — մի շաբթից հետո կհասնի, հը՞...

Յեզեկը բույսերի լեզուն լավ եր հասկա-
նում:—Մի շաբթից հետո հունձն իսկապես սկըս-
վեց:

Վարդաձորի փոքրիկ դաշտը և արեգունի
սարալանջերը լցվեցին հընձվորներով. հասած
արտերի մեջ՝ այստեղ-այնտեղ սպիտակին էյին
տալիս հնձվորների շապիկները և խաղաղ ոգի
մեջ լավում եր հաճախ քարին դէպչող գերանդի-
ների ձայնը: Ամբողջ դաշտն ու սարալանջերը
շարժվում, տնքում էյին գերանդիների տակ:
Առավոտները հով եր լինում, կեսօրը, սակայն,
շոգում եր այնպես, վոր գոմեշները մտնում ե-
յին ճահիճները ու նստում աղմի մեջ՝ դունչերը
ցեխի վրա մեկնելով. շները, լեզուները հանած,
մտնում էյին գնացող սայլերի տակ կամ թագ-
նըվում սավեր տեղերում: Բայց չնայած դրան,
մարդիկ, գլուխները կապած, աշխատում էյին:
Պետք եր շտապել: Կարող եր հանկարծ, ով ե
իմանում, կարկուտ գալ...

Տղերքը նույնպես սկսեցին գարին հնձել:
Առավոտը գերանդիները սրում էյին. և չորսով
մտնում արտի մեջ. հնձում էյին մինչև արեւը
բարձրանում եր. հետո, նրանց հետ և կանայք՝
Յեզեկի կինը—«Յերանոսի աղջիկը», Սըրապի կի-
նը՝ Զանանը, նույնիսկ Վարթեանի կինը՝ Մար-
շանը (չնայած իր դրության),—միասին՝ հնձա-

ծը յերկու կողմից հավաքում էյին մեջտեղ կամ,
ինչպես Վարթեանն եր ասում—«վալ» էյին ա-
նում, իսկ յերեկոյան զույգ սայլերով կրում կա-
լատեղ ու դիզում:

Գարու կողքին ցորենն եր. նա յել սպի-
տակել եր արդեն. հասկերը կախվել էյին տեղ-
տեղ: Բերքը լավ եր: Քաղհանած լինելու պատ-
ճառով՝ արտերը մաքուր էյին—վնչ մի փուշ,
վնչ մի ավելուկ կամ կանեփ: Յերը հովը խաղում
եր արտերն առաջվա պես անձայն չէյին տա-
լուքերվում, այլ շրշում էյին խուլ, խշխշում: Դա
նշան եր, վոր հասել են և քաղելու ժամանակն ե:

Գարուց մի քանի ուր հետո հնձեցին ցորենն
ել և կրեցին դարձյալ կալատեղ ու գեզեր դրին:
Կալատեղ ընտրել էյին մի խոպան վայր, բան-
ջարանոցի մոտ, վորպեսզի, ինչպես Սըրապն եր
ասում՝ «աջքները բոստանի վրա» լինի: Դեզերը
դրին կալի շուրջը, մի քանի տեղ—գարին ջուկ,
ցորենը ջուկ: Յեղավ ութ-իննը ահագին դեղ, ա-
մեն մեկը տասը-տասներկու սայլից: Հետո սկը-
սեցին կալը շինել-պատրաստել, վոր մի քանի
օրից սկսեն կասել:

Հենց այսօր յերեկոյան վերջացրին այդաշ-
խատանքը, և այժմ, թեյ խմած, թեյ կրակի
շուրջը նստած զրուցում էյին: Կանայք, նրանց
հետ և Բենոյի պառավ մայրը, կապոցներն առած,

գնացին իրենց տները: Իսկ տղերքը—չորսն ել—
հոգնած մեկնվեցին կրակի մոտ՝ մեկը մի մեծո-
կի, մյուսը փալասի վրա. Յեղեկն ուղղակի փո-
րով պառկեց գետնին: Սկզբում հանդարտ զրու-
ցում էին դեսից-դենից: Հետո Վարթեանն սկսեց
իր կառապանային որերի սարսափելի պատմու-
թյունները մեկը:

Յերեկոն մուծն եր, և վորովհետեւ բավա-
կան ժամանակ եր անցել—խաղաղ. վոչ մի
ձայն—վոչ գյուղից, վոչ շրջակայքից: Գետն եր
միայն, վոր մթան մեջ խշշում եր անդադար:

— Են անգամ պատմեցի ձեզ, թե խոզը
վոնց վախեցրեց ինձ,—ասում եր Վարթեանը:—
Բա մի անգամ հլա տեսեք ինչ պատահեց... Մեր
(ամսփսիլը*) քիչ մնաց մի ուր ինձ խաթի մեջ
քցի: Քնած եմ, ախպեր, կանուշնումը (ախոռում)
տեսնեմ մեկը վոտա քաշում ա: Բանի տեղ չը-
ղրի: Ասի՝ մեր յեմեիկներից (կառապաններից)
կըլի. ձեն չհանեցի: Մին ել քաշեցին, ելի ձեն
չհանեցի...

— Ուո՛ւո՛ւ, — լավեց յանկարծ թփերի մի-
ջից մի բարակ սուլոց:

— Են ինչ շվոց եր,—ասաց Սրապը, տեղը
հասելով:—Մարդ եր,—հարցրեց լսելիքը լարած:

*) Սմաթրիտել—վերակացու:

— Մարդը վճռեղից: Դու՛ չ կըլեր,—ասաց
Վարթեանը դժգոհ, վոր պատմությունն ընդհա-
վեց ամենահետաքրքրական տեղում:

— Ասա տե՛սնք, ասա,—հանգստացրեց
Նրա Սրապը, ու նորից թեք ընկավ մեծոկի վրա:

— Հա, եղբես ձեն չհանեցի...

— Ուո՛ւո՛ւ... — լավեց նույն սուլոցը նորից:

— Ելի՞,—ականջ դրեց Սրապը:

Այս անգամ գլուխները բարձրացրին Բենոն
ու Յեղեկն ել:

— Զրի են կողմից աս,—դժգոհեց Վարթե-
անը:—Մի տեսակ դու՛ չ կա, մարդու նման շվա-
ցնում ա—նա կըլի: Շա՛տ եմ պատահել: Գիշե-
րը գնում ենք անտառով, մին տեսար մինը շվա-
ցրեց. ձիանքը խլշում են, խրտնում: Մտածում
ես՝ մարդ ա, բայց դուրս ա գալիս—դու՛ չ... Հա,
են ելի ասում, — շարունակեց նա ուշադրությու-
նը հավաքելով:

Բայց հազիվ ասել եր այդ, սուլոցը լավեց
յերբորդ անգամ.

— Ուուուո՛ւ...

Անհանգիստ Սրապը գլուխը ցցեց նորից.
Նրա հետ գլուխները բարձրացրին Բենոն, Յեղեկն
ու Վարթեանը և նայեցին սուլոցի կողմը: Մեկ
եւ Սրապը, աչքը կալի կողմը, հարցրեց տարա-
կուսած.

— Այ տղա, են ի՞նչ ա. կրահ ա, թե աչքիս ա ընում...

Ու մինչ տղերքը կալատախանեյին, Սրապի տեղից վեր թռավ, կանգնեց ու նայեց ուշադիր:

— Բոց ա,— բացականչեց նա, ու վազեց դեպի կալը. վազեց այնպես, ինչպես կար՝ անգլխարկ, անգոտի ու վոտաբորիկ, միմիայն գուլպաներով:

Նրան հեռեց և Յեղեկը, չգիտես ինչո՞ւ. Սրապի տակի մեշոկը հեռը տանելով. ապա տեղներից ծուլ յեղան Բենոն ու Վարթեանը: Յեվ նույնպես վազեցին դեպի կալը, ուր իսկապես, ինչ-վոր բոց էր փողփողում, ինչ վոլբան էր վառվում:

Տղերքը, ել ճանապարհ չհարցնելով, կարճ կտրելու համար, միան մեջ, մարդերը արորելով, վոչ թե վազում, այլ թռչում էյին դիվահարի նման:

Հագիվ հասել էյին բանջարանոցի մեջտեղը, վոր թեքվեն դեպի կալը, յերբ Բենոն ու Վարթեանը նկատեցին մի սավեր, վոր դեղերի կողմից արագ վազում էր դեպի թփերը: Այդ ըստ վերը տեսնելով՝ Բենոն ու Վարթեանը, փոխա՛նակ դեպի կալը, դեպի վառվող բանը գնալու, նետվեցին սավերի կողմը—վազեցին նրա առաջը կտրելու:

Բենոն, զգուշությամբ, ձայն չհանեց, վոր վազողն իրենց չնկատի և ուրիշ կողմ չփախչի: Բայց Վարթեանը, ինչպես միշտ, իրեն չկարողացավ պահել ու գոռաց.

— Դիրծի յեվո, խալեա...

Ու թափով, ահագին քայլեր անելով, վազեց ուղղակի—եւ չհարցնելով կանաչ, արևածաղիկ ու կաղամբ, առու, թումբ ու փոս: Սլա՛նում էր անհնարին արագությամբ, վոտի տակ տալով ամեն ինչ. թվում էր քառատրոփ ձի է վազում և վոչ թե մարդ: Նա այնպես առաջ անցավ, վոր Բենոն բավական յետ մնաց: Բենոն, գուցե, յետ մնաց և նրա համար, վորովհետև և վազելիս միշտ զգուշանում էր, թե հանկարծ ջրած մարդերը չընկնի և, այդպիսով, ավելի յետ մնա...

Մինչ այդ՝ սավերը քայլերն արագացրած, վազում էր դեպի թփերը...

Մի ակնթարթ ևս—Վարթեանը սրբնթաց կտրեց նրա առաջը և ձեռները լայն տարածեց նրան բռնելու:

Սավերն իսկույն ուղեց փոխել ընթացքը, բայց Վարթեանը վրա հասավ և ձեռը գցեց նրա փեշը: Վազքի թափից, սակայն, նրա փեշը պատռվեց և նա, յերեսն իվայր, արջի նման ընկավ նրա գլխին:

— Խալերան,— լսվեց նրա խռպոտ ձայնը մուլթի մեջ, և նա, ընկածի հետ թավալելով սկսեց բռունցքով հարվածել նրան ու տնքալ կոկորդովը մեկ:

Շուտով վրա հասավ և Բենոն: Ու այն և՛ ձեռք բարձրացրեց, վոր մի կողմից ել ինքը խփի ընկածին, բայց բռունցքը մնաց ուղուս... Տեսավ ինչպես ուրիշ յերկուսը դուրս յեկան թփերից ու վազեցին դեպի իրեն—ամեն մեկը ձեռին մի փայտ... Յեկողները սկազգեստ ելին յերևում և գլխարկները աչքերին քաշած: Ասենք յեթե այդպես չլինեյին ել դժվար եր ճանաչել նրանց—այնքան մուլթն եր:

Բենոն դիրքը փոխեց իսկույն և, ձեռները բռունցք շինած, կանգնեց նրանց դեմ: Յեկողներից մեկը վազեց դեպի կովոդները, ըստ յերևույթին, ընկերոջն ազատելու, մյուսը՝ փայտը տարուբերելով, ուզեց խփել Բենոյին, սակայն... Բենոն խաբս տվեց՝ թեքվեց մի կողմի վրա, հետո նրա փայտը բռնեց ու քաշեց դեպի իրեն... Ու մի քանի վայրկյան նրանք անխոս, տնքալով փայտը քաշքշում ելին իրար ձեռից խլելու: Երբ հանկարծ այդ միջոցին Վարթեանն ու նրա հետ կովոդները, թավալվելով, կարծես իրար կոկորդից բռնած շներ, յեկան դիպան սրանց... Յեվ, չգիտես, սրանք վայր ընկան դիպչելով:

Թե ինքնաբերաբար, հարձակվեցին կովոդների վրա, — մի ախթարթում բոլորը խառնվեցին իրար...:

Ու մուլթի մեջ սկսվեց մի տարրինակ կռիվ—անխոս ընկնում ելին, վեր կենում՝ զարկում, զարկվում, մոնչում: Միայն Վարթեանն եր, վոր անընդհատ հայհոյում եր... Բայց մյուսները ձայն չեյին հանում, այլ միայն տնքում ելին, հարվածում Բենոյին, Վարթեանին, յերբեմն և՛ իրար... Բենոն ու Վարթեանը՝ մյուսաներին: Ու ընկնում ելին իրար բռնած, գլորվում, թավալվում... Մի քանի անգամ Վարթեանն ընկավ գետին, վեր կացավ, նորից բռնեց մեկին ու դրեց տակը:

— Ո՛ւհ, խալերա—ասաց նա, ընկածի կրծքին նստելով:

Ըսկածն աշխատեց դուրս պրծնել նրա ձեռից—չեղավ. ուզեց շուռ գալ—Վարթեանը չթողեց: Բայց մեկ ել խավարի մեջ մի բան չիկաց:

Վարթեանը ցնցվեց, ծուլ լեղավ, մի ձեռքով փորը բռնեց, մյուսով ընկածի կոկորդը, ու բացականչեց ոգնություն կանչողի պես.

— Խալերան...

Յեվ ծունկը սեղմեց նրա կրծքին: Իսկ մյուս յերկուսը, Բենոյի հետ քաշքշվե-

լով, գնացին դեպի թփերը: Կես ճանապարհին
Բենոյին տապալեցին նրանք գետին ու ան-
հետացան թփուտներում:

Նրանց փախչելուց հետո միայն Բենոն հիշեց,
վոր մոտն ատրճառակ կա. հանեց ու կրա-
կեց իրար յետևից: Այդ բանն սթափեցրեց նա ու
ավեց նրան: Սակայն, յերեսը շրջելիս, յերբ վառ-
վող դեղի լույսն ընկավ աչքին, նրա գլխում
ամեն ինչ խառնվեց նորից. ել չմտածեց վնչ
փախչողների, վնչ վարժեհանի մասին, ու շտա-
պեց դեպի կրակը...

XII

Յորենի դեղերից մեկը բոցբոցելով վառ-
վում էր և կալն ու կողքի դեղերը լուսավորում
դողդոջուն լույսով: Սրապն ու Յեղեկը քրանա-
մխած աշխատում էին հանգցնել կրակը—վառ-
վում էին այս կողմ, այն կողմ. բոցերին խը-
վում էին յեղաններով, բուռներով հող ու կոշտ
էին լցնում այրվող տեղերը. Յեղեկը ձեռի մե-
շովը (վոր տեղ-տեղ այրվել էր արդեն) խփում
էր նոր բռնկած տեղերին... Ու ճշում էին,
խրախուսում, խորհուրդներ տալիս միմյանց:
Յեվ ամենից շատ լսվում էր Սրապի ծղրտողը.
— «Եստեղ, եստեղ խփի»... Բենոն միացավ նը-
րանց և սկսեց անել այն, ինչ ընկերներն էին

անում: Նույնիսկ հագի պինջակը հանեց ու
սկսեց, նրանով Յեղեկի նման, խփել այրվող
տեղերին...

Բայց կրակը չէր հանգչում: Ընդհակառակը
— քանի գնում՝ մեծանում էր, տարածվում, լի-
զում դեղի յերեսը: Բարեբախտաբար ֆուլաք
թաց էր, այսինքն՝ նոր քաղած և կրակը տա-
րածվում էր դանդաղ, ավելի վառվում էր շրտի
կողմը՝ դեղի կուրծքը... Յեվ տեղերն աղմուկով
իրար խրախուսելով՝ կռիվ էին տալիս հրաշեկ
բոցերի դեմ: Կռիվ էին տալիս ու ճշում, կան-
չում.

— Եստեղ խփիր, եստեղ...

Նրանց աղմուկի վրա, դուցե ատրճառակի
կրակոցներից թե վառվող դեղը նկատելով՝ շու-
տով գյուղի ծայրում հարահրոց լավեց և, քիչ
հետո, նախ՝ մեկ-մեկ, ապա խմբերով մարդիկ
յեկան ողնության, վոմանք շապկանց ու վոտա-
շորով, վոմանք գլխաբաց ու բոբիկ, մի արխա-
լուխ կամ չուխա ուսներին գցած. կային և
այնպիսները, վոր փոցիս ու յեղանով էին յեկել,
լավ իմանալով, դրանց կարիքը կզգացվի... Փոքր
անց՝ հայտնվեց և գյուղխորհրդի նախագահ Տիգ-
րանը կամ, ինչպես գյուղացիներն էին ասում՝
«Նախագեն», ապա որվա կատարածուն՝ Ռխտոնց
Յեփրեմը՝ մի ճիպոտ ձեռին:

Ու բոլորը միասին պտտվում էին դեզի շուրջը, վոմանք առաջ ընկած աշխատում էին հանգցնել, վոմանք հեռու կանգնած՝ խորհուրդներ էին տալիս՝ ինչպես հանգցնել, վոմանք նայում էին և հայհոյում վառողին, ափսոսում, վոր շուրը մոտիկ չի, վոր թրջված կարպետ կամ փալառ չկա:

— Կարտուլի կանաչ բերք, կարտուլի կանաչ — բղավեց հանկարծ մեկը, ու «նախագետ», վոր մինչև այդ չգիտեր ինչ անել և ինչով ոգնեն, բռնեց այդ խոսքի պոչը և, ատամները կցած, գլուխը թափահարելով, հրեց սրան-նրան, վոր «կարտուլի կանաչ» բերեն, վոր մի բան անեն, վորովհետև վոմանք կանգնել — նայում էին, չի մանալով ինչ ունեն կամ ինչով ոգնեն, քանի վոր մոտիկ շուր չկար և վոչ ել իրենց ուղած «կարպետն ու փալառ»... Ու նախագետն ինքն առաջինը նետվեց դեպի մոտիկ, կրակի բոցով լուսավորված գետնախնձորի թփերը և մի քանի թուփ արմատահան անելով՝ բերեց գցեց դեզի վրա... Մյուսները, կարծես, հենց այդպիսի մի բանի էին սպասում — անմիջապես հետևեցին նրա որինակին: Խմբերով գնում-պոկում էին գետնախնձորի կանաչ թփերը և բերում նետում կրակի, բոցերի վրա... Կրակը թշուշում էր, շիշում մի վայրկյան և նորից փորձում գլուխը բարձրացնել, դուրս գալ. պատահում էր՝ հանգչում էր բոլորովին, պատահում էր մի տեղ հանգչում էր, մի այլ տեղ բռնկում կրկին:

Հավ եր՝ քամին փչում էր հակառակ կողմը և բոցերն ու կայծերը տանում իր հետ դեպի բաց տարածությունը...

Այնուամենայնիվ գյուղացիք, նրանց հետ և կոմունի տղերքը, — գետնախնձորի թփերով ծածկեցին մյուս դեզերի կուրծքը, վոր կրակը չանցնի նրանց, և վորքան կարելի էր ու վորքան պետք, այդ թփերից լցրին հենց վառվող դեզի վրա ու սկսեցին յեղաններով ծեփծեփել: Այդպիսով՝ բոցերը կամաց-կամաց հանգան և դեզն սկսեց ծխել, խեղդող ծուխ տարածելով իր շուրջը. — բոված ցորենի և խոնավ զարմանի հոտ էր գալիս... Դեզն այնքան ել չոր չէր, հենց հնձած որը խոնավ-խոնավ կիտված էր. արևից ու քամուց չորացել էր նրա դուրսը միայն, կուրքերը, ավելի՝ հարավային կողմը, վորտեղից և սկսվել էր հրդեհը: Այդ պատճառով, կրակը, դեզի յերեսը լիզելուց հետո, խոնավ տեղին հասնելով, մոլորվեց ու չխորացավ: Մյուս կողմից ել գետնախնձորի կանաչ թփերը թույլ չտվին կրակը տարածվի:

Յերբ կրակը հանգավ և մարդիկ սկսեցին ցրվել, այդ ժամանակ մեկը հիշեց Վարթևանին:

— Այ տղա, բա ես Վարթևանն եմ ա...

Բենոն նոր միայն մտաբերեց Վարթևանին, մտաբերեց նրա հանած տարրերնակ ձայնը, ու հետո թե ինչ յեղավ — չգիտեր. արդյոք հալածեց փախչողներին, թե... Ջլինի հանկարծ իր արձակած գնդակները պատահաբար դիպած լի-

սեն նրան... Ու անխոս, մի այնպիսի շարժումով նետովեց զեպի թփերը, վոր մյուսներն ակամա հետևեցին նրան:

Վարթեանին դտան թփերի մոտ:

Նա փորը բռնած՝ տնքում եր:

Մեկը լուցկի վառեց:

— Ի՞նչ ե պատահել, Վարթեան:

— Կարճ չեմ,—տնքաց նա.—Չոհր...

Յե՛վ ուզեց հայհոյել, բայց ատամները նորից վրա յեկան: Նրա գունամոռ շապիկը և վարտիկի մի կողմը ամբողջ կարմրել եր արյունից, իսկ ձեռքը, վորով բռնել եր փորը, նույնպես արնաթաթախ եր:

Յերը նորից լուցկի վառեցին և ուզեցին նրան վերցնել—նկատեցին, վոր նրա կողքին ընկած ե մեկը: Բենոն իսկույն լուսավորեց նրա զեմքը և զարմանքից մնաց կանգնած:

— Գարոն ա,—բացականչեց Սրապը:

— Ահարոնի տղեն,—մոտեցավ նախագահը:

Ուրբաթախոս Յեզեկը, առանց վորևե խոսք ասելու, մոնչալով մոտեցավ նրան և ուզեց քաջով տալ, բայց կատարածուն ու նախագահը չթողին:

Գարոն ուշագնաց եր. նրան ուշքի բերին ու տարան գյուղխորհրդի գրասենյակը, իսկ Վարթեանին՝ կանաչի սալակով փոխադրեցին Բենոյի տուն (իր տունը չտարան, վոր կինը, յերեխաները չանհանգստանան):

Յերը նրա շորերը յետ տարան ու փորը բաց արին, նկատեցին, վոր յերկու մասնաչափ

տեղ ձեղքված ե դանակով և արյունը շարունակում ե գալ: Բենոն, իբրև լազարեթում ծառայած մարդ, վերքը լվաց իսկույն, ամուր կապեց, վիրավորին պառկեցրեց մեջքի վրա և Սրապին ուղարկեց բժշկի յետևից:

Սրապը ձին արձակեց սայլից, թռավ նրա մերկ մեջքին ու բշեց զեպի քաղաք:

Չին՝ Սրաբը զարմացել եր այդ որվան վրա—նա այդպիսի անհանգիստ գիշեր չեր տեսել: Նախ՝ հրդեհը, մարդկանց աղմուկը, հետո—անսովոր բան—իրեն լծեցին յերեկոյան: Դա բավական չեր—հիմա ել մթնով քշում են քաղաք... վերադառնալիս, Սրապի փոխափակ քաղաքից վերադառնալիս, Սրապի փոխափակ, նրան հեծավ յերկար վտաներով մի մարդ, բեն, նրան հեծավ յերկար վտաներով մի մարդ, վոր բոլոր ժամանակ ծնկներով հուպ եր տալիս իր կողերին և սանձը ձգում, վոր արագ չվաղի: Այն ինչ Սրաբն շտապում եր շուտով տուն հասնել:

Յերը բժիշկն յեկավ, Վարթեանը տաքության մեջ զառանցում եր. ինչ-վոր կցկտուր խոսքեր եր ասում և շարունակ կրկնում.

— Սալեքա!... Չոհր...

Նախնական միջոցները գործադրելուց հետ, բժիշկը խորհուրդ տվեց՝ վիրավորին փոխադրել քաղաքի հիվանդանոցը:

Այդպես ել արին: Հենց նույն գիշերը, տաքության ու զառանցանքի մեջ, Վարթեանին տարան քաղաք: Յերը հիվանդանոցում նրա շորերը հանեցին ու խալաթ հագցրին—տղերը հուսահատվեցին.—ե՛լ չի ապրի...

Բայց յերբ, մի քանի որ հետո, զնացին տեսնելու, նա իրեն արդեն լավ եր զգում: Իսկ յերբ նրան պատմեցին, թե Գարոյի հետ, հենց իրա Գարոյի խոստովանությամբ, բռնել են և նրա ընկերներին—Սաղաթելանց Սողոմոնի փոքր տղին՝ Յեղիշին ու սրանց խնամու՝ Բալոնց Գարսևանի տղին—Վարթեհանը բռունցքը հանեց վերմակի տակից ու թափ տվեց.

— Թող վեր կենամ հլա, յես շանց կտամ գրանց: Խալերա...

— Դու դեռ լավացիր, անելու բան չատ ունենք,—ասաց Բենոն:

Թե վորոնք էյին այդ բաները, նա, ըստ սովորության, վոչինչ չասաց:

Միայն մի տարի հետո, յերբ քաղաքից իրենց շների հետ, վորսապարկերով, յերկարածիտ կոշիկներ հագած վորսորդներ յեկան թփերում վորս անելու—նրանք այլևս դեռի այս ափին թփեր չգտան ու հեռացան դժգոհ:

— Սա բարբարոսություն է,—ասաց մեկը:

— Իսկապես,—տխրությամբ համաձայնեց մյուսը:

«Կոմունի» տղերքը, գյուղատնտեսի խորհրդով, բոլոր թփերը հնձել էյին, ճահիճը չորացրել և նրանց տեղը գետնախնձոր, զարի ու առվույտ ցանել...

1925—28.

Մոսկվա-Յերևան

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0333154

30149

354.

СТ. ЗОРЯН
КОММУНА ВАРДАЗОРА

ГИЗ ССРА • 1930 • ЭРИВАНЬ